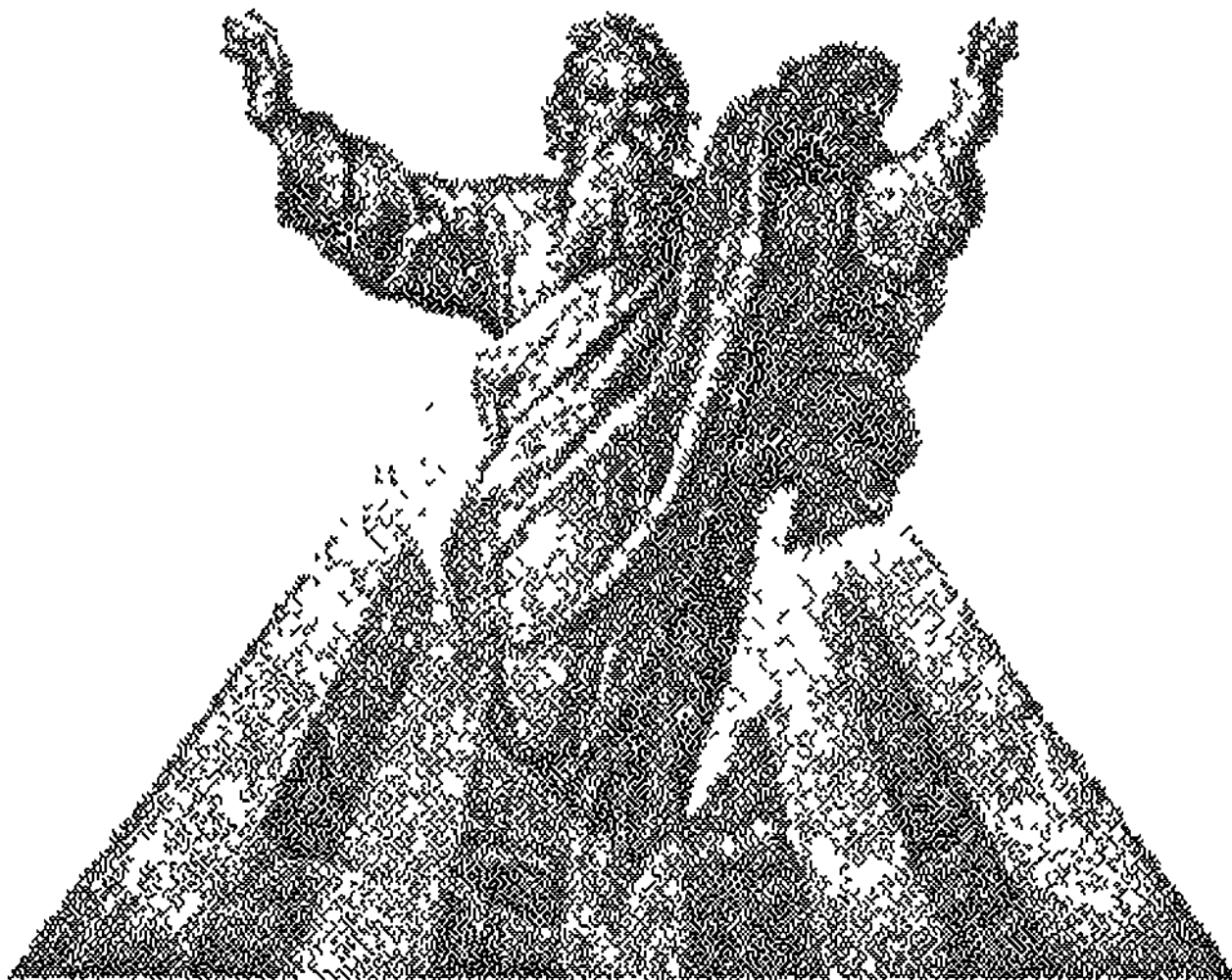

А.П.Коваль

Спочатку було Слово

Крилаті вислови біблійного походження
в українській мові

Спочатку було Слово,
і Слово було в Бога,
і Слово було Бог.

Євангеліє від Івана, 1:1

А ти
Возстав од гроба, слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

Т. Шевченко

А.П.Коваль

Біблійні крилаті вислови

*Крилаті вислови біблійного походження
в українській мові*

Київ
“Либідь”
2001

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу
видавництва заборонено*

Головна редакція літератури з гуманітарних наук

Головний редактор *С. В. Головка*

Редактор *Т. В. Янголь*

Коваль А. П.

К 56 Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблій-
ного походження в українській мові. — К.: Либідь,
2001. — 312 с.

ISBN 966-06-0184-0.

Біблія — найпоширеніша у світі книжка, з якої наш народ протягом століть поповнював фразеологічний запас української мови, збагачуючи її.

Крилаті вислови у цьому виданні подаються не в алфавітному порядку, а в такій послідовності, в якій вони вжиті у Біблії, так що читач матиме змогу уявити, як побудовано Біблію, яким є зміст і стиль викладу кожної частини. У висловах фіксуються зміни у змісті й формі, які відбулися за час їх існування в українській мові; усі наявні значення висловів ілюструються цитатами з творів українських письменників.

Для широкого кола читачів, не байдужих до мовного багатства.

Автор цієї книжки — доктор філологічних наук, професор Алла Петрівна Коваль — знайома читацькому загалу такими науково-популярними книжками, як «Культура української мови», «Слово про слово», «Культура ділового мовлення», «Пригоди слова», «Культура ділового спілкування», «Життя і пригоди імен» та ін.

Філологи знають А. П. Коваль як автора підручника зі стилістики української мови, монографії «Науковий стиль. Структура наукового тексту», «Хорватсько-українського словника», укладеного у співавторстві з професором А. Менац (Загреб), та книжки «Крилаті вислови в українській літературній мові» у співавторстві з професором В. В. Коптіловим.

Усі роботи авторки розкривають маловідомі сторінки величезної книги, ім'я якої — українська мова.

П Е Р Е Д М О В А

Перед тим як познайомитися з крилатими висловами біблійного походження, нагадаємо, звідки походить і що означає саме слово «біблія», коли воно почало вживатись у нашому мовленні.

Слово «біблія» — грецьке, воно означає — «книги». Але якщо трохи заглибитись у значення цього слова, то виявиться, що в основі його лежить географічна назва — найменування стародавнього сирійського міста (греки звали його Біблос). У цьому місті виготовляли папірус — папір стародавнього світу. Греки той папір-папірус називали біблосом, а книги, написані на ньому, — бібліями. Згодом від цього слова утворилося багато похідних: бібліотека, бібліографія та ін. У нас це слово з'явилося разом із книгою, про яку ми й поведемо мову.

Біблія (або Святе Письмо) — це священна книга християн, тобто людей, які вірять у Небесного Бога-Отця — Творця усього суцього, а також у прихід, діяння, смерть на хресті й вознесіння на небо Сина Божого Ісуса Христа. Біблія усе це й описує: створення світу (Старий Заповіт) та земне життя Ісуса Христа (Новий Заповіт). Це найпоширеніша з усіх книг, які будь-коли існували на земній кулі: за останніми свідченнями, вона повністю або частково перекладена 1900 мовами світу.

Основний текст Біблії складається з двох частин: це книги Старого Заповіту і Нового Заповіту. Тому її ще називають Книгою Книг, тобто збіркою з багатьох книг, хоча цей же вислів можна трактувати й інакше — як найменування найкращої з книг. Старий Заповіт був написаний давньоєврейською мовою, Новий Заповіт — грецькою. Писалася Біблія багатьма авторами в різні історичні періоди протягом шістнадцяти століть — починаючи з XIII століття до н. е. і закінчуючи II століттям н. е. Поширювалися й окремі біблійні твори.

Серед старозаповітних найвідоміші — П'ятикнижжя Мойсееве, Псалтир (книга Псалмів), Екклесіаст (Проповідницька книга), книги великих та малих пророків.

Популярні також і книги Нового Заповіту — Чотири-євангелія (від Матвія, Марка, Луки, Івана), книги Дій святих апостолів, Послань святих апостолів, пророцька книга «Одкровення (Об'явлення) Івана Богослова» (вона ще має назву «Апокаліпсис» — тобто «кінець світу»).

До нас Біблія прийшла церковнослов'янською мовою: перший переклад з давньогрецької мови на церковнослов'янську (у своїй основі давньоболгарську) мову здійснили в IX столітті просвітителі слов'янських народів, брати з міста Солунь Кирило і Мефодій. На жаль, оригінали тих перших перекладів не збереглися.

Біблії переписувались у монастирях, і кожен примірник був великою цінністю. Книги берегли мов святиню, їм належало чільне місце під час проведення богослужінь, Біблією хрестили, коронували, на ній присягалися. Цей звичай поширився на весь християнський світ і зберігся донині. У державах з конституційним ладом, як і наша Україна, поряд з Основним Законом — Конституцією — на великих урочистостях використовують для складення присяги найдавніші біблійні книги. У нас це — Пересопницьке Євангеліє, яке має давню історію і належало нашим славним предкам — Іванові Мазепі та іншим.

Хто ж видрукував в Україні перші біблійні книги?

1581 року в місті Острозі на Волині дияконом Іваном Федоровим було надруковано повну Біблію церковнослов'янською мовою. Здійснити свій задум йому вдалося завдяки могутньому й багатому покровителю — князеві Костянтину Острозькому. Іван Федоров протягом десяти років видав перший на східнослов'янських землях Буквар, а також Новий Заповіт і повну Біблію величезним, як на той час, тиражем —

більш як тисячу примірників. Тоді ж з'являються спроби перекласти Біблію староукраїнською та старобілоруською мовами.

Перший переклад повного тексту сучасною українською мовою був виданий аж 1903 року. Він був здійснений зусиллями письменників Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького та вченого Івана Пулюя.

А чим же ще, окрім власне змісту, відрізняються Старий та Новий Заповіти? Найперше тим, що Старий Заповіт — це священна книга як для іудеїв, так і для християн. Адже він описує створення світу й переповідає історію єврейського народу (стародавніх іудеїв). Для прихильників іудаїзму ця книга є священною і донині, а власне християнським Святим Письмом є Новий Заповіт, де розповідається про земне життя Ісуса Христа. Історично склалося так, що християнство зароджувалося в іудаїзмі і певний час існувало в ньому. Порвавши з іудаїзмом, християнство не відкинуло його священних книг, а включило їх до свого канону. Що таке канон, канонічні тексти? Справа в тому, що окремі частини Біблії виникли з усних і писемних джерел у дуже давні часи. Протягом віків усі частини цієї книги не раз зазнавали усної і писемної обробки, аж поки стали узаконеними, традиційними — канонічними. Між обома книгами — Старою й Новою — є тісний зв'язок: близько 500 разів у Новому Заповіті згадуються старозаповітні тексти (одних прямих цитат там налічується понад 70).

Традиційно авторство цих творів приписується учням Ісуса Христа (апостолам) та найближчим його послідовникам. Проте дослідники встановили, що тексти Нового Заповіту склалися поступово, у різний час.

Крім канонічних текстів, є ще й апокрифічні тексти — тобто «таємні», «приховані», ті, що не затверджені церквою як священні.

Біблія сьогодні — це не лише священна книга для віруючих, це ще й одна з найдавніших пам'яток культури для всього людства.

Вплив релігії на культуру — очевидний; особливо ж — християнської релігії на європейську культуру: на образотворче мистецтво, літературу, мораль, філософську думку. Без знання Біблії й біблійних сюжетів складно зрозуміти класичний живопис. (Тут я звертаюся до читача з проханням переглянути ілюстрації до нашої книги).

Так само помітний слід залишила Біблія і в багатьох мовах світу. Це «крилаті вислови» — окремі слова,

словосполучення й цілі речення, які, відірвавшись від біблійного тексту, вживаються як усталені (фразеологічні) одиниці мови — в узагальненому, переносному або образному значенні. Усі крилаті вислови, на відміну від інших фразеологічних одиниць, мають точно встановлене джерело походження. У нашій книзі таким джерелом і є Біблія.

Протягом століть, починаючи з часів хрещення Київської Русі, окремі слова, словосполучення і речення переходили з Біблії у розмовну мову народу. Спочатку це були, мабуть, більші або менші точні цитати, якими мовці підтверджували слушність своїх думок або заперечували чийсь — у разі потреби. Поступово такі цитати все далі відходили від того тексту, з якого були взяті, набували розширеного, переносного, образного значення. Деякі настільки глибоко вкорінилися у загальнонародну українську мову, що її навіть важко уявити без таких слів. Наприклад, ми кажемо: «Берегти як зіницю ока», «Відділяти кукіль від пшениці», «Вовк в овечій шкурі», «Замість хліба дати камінь», — а все це з Біблії.

Біблійні цитати, стаючи крилатими словами, можуть скорочуватися («плоть і кров» — у тексті «кость від костей моїх і плоть від плоті моєї»); традиційно вони можуть вживатися як українською, так і іншими мовами: «Хай буде світло!» — ми кажемо ще й «Fiat lux!» — латинською; «Алілуя!» («Хвала Богу!») — старосврейською. Крилаті слова біблійного походження в українській мові часом вживаються з помітними вкрапленнями церковнослов'янської мови («Блажен муж, що не йде на раду нечестивих»), а то й просто церковнослов'янською («Камо грядеши?»).

У кожній літературній мові крилаті слова — це культурний фонд нації. Спочатку крилаті слова потрапляють у мову людини як її пасивний запас: вона знає (приблизно), що означають ці слова і (дуже приблизно) про їхнє походження. Але щоб крилате слово стало надбанням людини, увійшло в активний словник, вона мусить точно знати, звідки слово прийшло, що воно означає там — у своєму рідному контексті — та як його можна доречно і влучно вжити у власному мовленні. Запропонована вам книжка і має допомогти в цьому.

Як побудовано цю книжку?

У змісті бачимо, що всі розділи її повторюють розділи Біблії. Таким чином, у читача є можливість ознайомитися (чи пригадати) зміст Книги Книг.

Усі крилаті слова не тільки тлумачаться, а й ілюструються прикладами з творів українських класиків і сучасних авторів, щоб у читача був зразок їх вживання.

В окремий розділ виділено крилаті вислови, які походять із текстів, що не увійшли до складу канонічних книг Біблії — з апокрифів, житій святих і молитов.

Словники і збірники крилатих слів є майже в кожній розвиненій літературній мові. Першим таким словником була книга німецького лінгвіста і політичного діяча Г. Бюхмана «Крилаті слова». Траплялася вам, мабуть, і книжка М. С. та М. Г. Ашукіних «Крылатые слова» (Москва, 1955), яка кілька разів перевидавалася; в Україні першою книжкою такого типу була «1000 крилатих висловів української літературної мови» (Київ, 1964; 1975). Її автори — А. П. Коваль та В. В. Коптілов. У книжці, яку читач тримає в руках, йдеться лише про ті слова, які походять із Біблії (до речі, їх в українській мові налічується понад двісті).

Як читати цю книжку?

Можна прочитати, як і будь-яку іншу, — від початку до кінця. Тоді у вас складеться досить повне уявлення про періоджерело — Біблію: її композицію, образи, стиль викладу тексту, його пристрасний пафос.

Можна розпочати читання з кінця — саме з алфавітного покажчика, за яким легко віднайти потрібний вислів. Тоді книжка стає для вас довідником.

Можна почати знайомство з книжкою з ілюстрацій, а вже від них — до покажчика, відтак — до того місця у книжці, де розповідається про сюжет, який зацікавив вас на картині.

Отож, шановні читачі, вирушайте у подорож по книзі, і нехай вона поглибить ваші знання з історії світової культури, збагатить вашу мову, а ще навчить співчувати стражденням, турбуватися про слабших, ставитися до людей шанобливо і приязно — зі «всесворющою любов'ю» (Т. Шевченко).

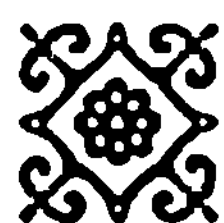
Հ.Ր - ԱՄՏ՝ Է - ՇԱՌՃ -

23

ԵՐԱՐՈՐՈ ՇԱՌՃ ԴԴ

Перша книга Мойсеєва: Буття

КНИГА БУТТЯ

ХАЙ БУДЕ СВІТЛО! (1: 3)

ВІДДІЛЯТИ ТВЕРДЬ ОД ХЛЯБІ (1: 9)*

ПЛОДІТЬСЯ І РОЗМНОЖАЙТЕСЯ! (1: 22)

НА СВІЙ ОБРАЗ І ПОДОБУ (ПО ОБРАЗУ
І ПОДОБІЮ СВОЄМУ) (1: 26)

СПОЧИТИ ВІД ТРУДІВ (2: 2—3)

Перша книга Мойсеєвого п'ятикнижжя має назву “Буття”. Люди так часто зверталися до цієї книги, в якій розповідається про створення світу і всього живого на землі, що вислів “*Книга Буття*” став крилатим:

Мова твоя, Україно,
З мови твоїх солов'їв.
Мова твоя солов'їна
З присмерком Соловків.
Мука твоя і основа.
Тільки на все життя
Стала книгою Слова
Книга Твого Буття...

(Д. К р е м і н ь)

* Тут і далі вислови, звичайно вживані церковнослов'янською мовою, передаються українськими літерами.

Розповідь про створення світу розпочинається словами: «Напочатку Бог створив небо та землю. А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води. І сказав Бог: “Хай станеться світло!” І сталося світло. І побачив Бог світло, що добре воно, — і Бог відділив світло від темряви. І Бог назвав світло: “День”, а темряву назвав: “Ніч”. І був вечір, і був ранок, — день перший» (1: 1—5).

Вислів “*хай буде світло!*” (“*хай станеться світло!*”) іноді цитують латинською мовою — “*fiat lux!*”. Найчастіше ним послуговуються як цитатою:

Унизу огнем він грає,
І торохкає — гримить,
А над нами той витає,
Хто сказав: “*Хай буде світ!*”

(П. Куліш)

Вона розстібнула рукав, закасала аж до плечей і встромила у воду руку, блакитну в місячнім сяйві. — Дивіться! — гукала і випускала з-під пальців веселі вогні, що зараз гасли.

— Тепер ми, як боги! — сміялась. — Кричіть: “*Хай буде світ!*”

— *Хай буде світ!* — повторяв я за нею і теж занурював руку (М. Коцюбинський).

Так само небагатослівно розповідається про створення повітря і хмар — це другий день творіння.

На третій день Бог сказав: “Нехай збереться вода з-попід неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний” (1: 9). Церковнослов’янською мовою: “*отдѣли твердь от хлябі*”. Вислів “*відділяти твердь од хлябі*” вживають, коли йдеться про дощ, болото непролазне, яке слід було б розділити на “твердь” (суходіл) і воду.

На четвертий день були створені сонце, місяць, зірки: “І Бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею і щоб керували днем та ніччю, і щоб відділювали світло від темряви” (1: 17—18).

На п’ятий день Бог сказав: “Нехай вода виріє дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею під небесною твердю” (1: 20). Подивився Бог на зроблене і сказав: “Плодіться й розмножайтеся, і наповнюйте

воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі!” (1: 22).

— По-моєму, ви жононенависник?

— Аж ніяк,— заперечив я з обуренням. Нам заповідано природою та Богом мати сім'ю і розмножуватися (В. Кравчук).

Г. Доре. “Хай буде світло”

Вислів “*плодіться і розмножайтеся!*” іноді жартома використовують — як побажання.

На шостий день творення Бог сказав: “Нехай видасть земля живу душу за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її” (1: 24). У цей же день Бог вирішив:

“Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі. І Бог на Свій образ людину створив...” (1: 26—27).

Вислів *“на свій образ і подобу”* (*“по образу і подобию своєму”*) вживається тоді, коли йдеться про надзвичайну схожість:

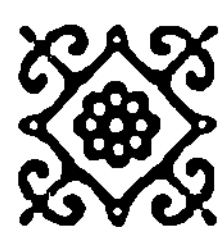
Такий герой мій чи не такий? Розпитаю людей, — хто скаже правду? Адже всяк уже носить його, створивши *по образу і подобию* *своєму* (О. Д о в ж е н к о).

Найвищий дар Бога людині — Слово — було дане як засіб піднесення людини до Бога, як спосіб збереження *його образу і подоби* (Є. С в е р с т ю к).

Розповідь Мойсея про створення світу закінчується так: “І скінчив Бог дня сьомого працю Свою, яку Він чинив. І Він відпочив у дні сьомім від усієї праці Своєї, яку був чинив” (2: 2).

“Спочити від трудів” — уживається в урочистому стилі або жартома в розмовному:

Свекруха... зиркнула на старого, що лежав на полу, *спочивав після трудів* (Г. К ві т к а - О с н о в ' я - н е н к о).

ЕДЁМ. САДИ ЕДЁМУ (2: 8)

НЕ ДОБРО ЧЕЛОВЕ́КУ БІ́ТИ ЄДІ́НУ (2: 18)

КОСТЬ ВІД КОСТІ, ПЛОТЬ ВІД ПЛОТІ
(2: 21—23)

ПЛОТЬ І КРОВ

АДАМОВІ ДІТИ (Т. Шевченко “Сон”)

ЗА АДАМА. ЗА ЧАСІВ АДАМА ·

СКИНУТИ З СЕБЕ ВЕТХОГО АДАМА (Послання апостола Павла до колосян, 3: 9—10)

ПРАМАТІР ЄВА

У КОСТЮМІ ЄВИ

АДАМОВЕ РЕБРО. АДАМОВЕ РЕБЕРЦЕ (2: 21—23)

Про створення першої людини на землі — про Адама — в Біблії говориться так: “І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, — і стала людина живою душею” (2: 7).

Та створення жінки відбувалося не одразу ж за створенням чоловіка. Спочатку Бог створив рай: “І насадив Господь Бог рай ув Едені на сході і там осадив людину, що її Він створив” (2: 8). Слово Еден (воно означає “приємний”, “ніжний”, “делікатний”) ми вимовляємо як *Едем*. У переносному, образному вживанні “*Едем*”, “*сади Едему*” — це синонім до слів “рай”, “райське життя”:

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений *Едем*
і за волошку в житі золотому.

(Л. Костенко)

Ширше *едем*, *едеми* — недосяжна, нездійсненна мрія:

Наші *едеми*
Тільки фантими...
Хто скаже, хто ми?

(Д. Загугл)

— Який у вас, паніматко, *рай*! — крикнув Балабуха, заглянувши з тераси вниз в зелено-золоту безодню, — мені здається, що *Адам* позавидував би, якби побачив ваш садок (І. Нечуй-Левицький).

Створивши Едем, Бог сказав: “Не добре, щоб бути чоловіку самотнім. Створю йому поміч, подібну до нього” (2: 18). Часом жартома про чиєсь одруження кажуть: “*Не добро чоловіку биті єдину*” (церковнослов’янська мова — урочиста, небуденна — у звичайній житейській ситуації звучить іронічно):

...Вечорами, коли, знемагаючи від нудьги, я сиджу в моїй кімнаті і зі всіх щілин цієї кімнати на мене дивляться темні очі самотності і меланхолійні тіні літньої ночі збираються за вікнами і безмовно заглядають в шибки їх, — мимоволі в душу мені

закрадаються думки на тему: “Недобре чоловіку бути *сдину*” (М а к с и м Г о р ь к и й).

А ось як описано в Біблії створення жінки: «І вчинив Господь Бог, що на Адама спав міцний сон, — і заснув він. І Він узяв одне з ребер його, і тілом закрив його місце. І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама. І промовив Адам: “Оце тепер вона — кість від костей моїх, і тіло від тіла мого”» (2: 21—23).

Вислови “*кість від кості*”, “*плоть від плоті*”, “*плоть і кров*” походять із наведеної щойно цитати. Ними послуговуються, коли говорять про кровну або духовну близькість, про глибокі почуття і зв’язки між людьми:

Синова лайка горіла у ньому, наче він на живому випік її. “Хуліган... Оселедець...” І хто? *Кістка од його кості і кров від крові* (М. К о ц ю б и н с ь к и й).

Ми єсть свого народу вірні діти,
Од крові кров, од плоті рідна плоть.

(П. Т и ч и н а)

Вживається вислів і як синонім до поняття “живий”, “реальний”, “повнокровний”:

Ми не іконописці, а історики. Ставимо не іконостас, а галерею типових представників нашого громадського руху, *в плоті і крові*, в сильних і слабих формах їх діяльності (М. Г р у ш е в с ь к и й).

Іноді вислів “*плоть і кров*” уживається як протиставлення до понять “дух”, “душа”:

Хоча головне поле боротьби, головна мета перемог та завоювань із сфери *крові та плоті* перенеслася вже в сферу духу та слова, та все-таки старі вороги людського роду — деспотизм та темнота ще аж надто сильні реальною могутністю, занадто гордо іноді ще підносять чоло, аби мечі могли зовсім уже піти між старе залізя або на перекування (І. Ф р а н к о).

Ім’я Адам давньоєврейською мовою означає “людина”. Це ім’я йому дав Бог, а от ім’я жінці дав Адам: “І назвав Адам ім’я своїй жінці: Єва, бо вона була мати всього живого” (3: 20). Ім’я Єва по-давньоєврейськи — “життя”, “жива”. Адам, за велінням Бога, давав назви

усьому живому на землі: “І назвав Адам імена всій худобі, і птаству небесному, і всій польовій звірині” (2: 20).

Адам — це перша людина, це й людина, одурена змієм, через яку все людство втратило можливість жити в райському саду і змушене було зазнавати віками праці важкої, хвороб і злигоднів, — ось ті значення, які вкладають в це ім’я, коли його вживають у переносному або в широкому, узагальненому значенні:

Що діяти з обдуреним *Адамом*?
Устань, мудрець, віщуй, не проклени.

(А. М а л и ш к о)

І Адам, і Єва не були звичайними людьми: адже вони не народжені, а створені Богом. Про них складалося багато різних легенд: вважалося, наприклад, що вони були дуже великі, “від землі до неба”, а поменшали вже після вигнання з раю. Художники, які зображували Адама і Єву, сумнівалися, чи малювати на голих тілах пупа: адже це ознака людини народженої, а не створеної Богом.

“Адамові діти” — нащадки Адама, рід людський. Цей вислів став крилатим у нас завдяки Шевченковій поемі “Сон”, де є такі слова:

Усі на сім світі —
І царята, і старчата —
Адамові діти.

А ось його вживання в інших авторів:

... його (польського поета Ю. Словацького) почали вважати людиною, безумовно, обдарованою надзвичайними здібностями, однак все-таки людиною, наділеною великою кількістю тих самих прикмет і вад, що й інші *Адамові діти* (І. Ф р а н к о).

Адамові сини по світі розійшлися,
здвигаючи міста і тереми для Єви.

(Б.-І. А н т о н и ч)

Коли кажуть: “за *Адама*”, “за *часів Адама*”, — мають на увазі дуже віддалені від нас часи:

...поганенька, сухоребра шкапа не здужає тягнути соху (роблену ще за *Адама*), то він подужче налягає

на неї грудьми, та щось мало пособляється...
(П. Грабовський).

А це сап'янці-самоходи,
Що в них ходив *іще Адам*,
В стариннії пошиті годи,
Не знаю як достались нам...

(І. Котляревський)

Прокаччіні.
“Створення Єви”

Адам для людей був завжди чимось дуже далеким, таким, що до нього ледве сягала людська уява. Вже за часів апостола Павла Адам був “ветхим” — старим.

Вислів “*ветхий Адам*” походить із Послань апостола Павла до римлян (6: 6), ефесян (4: 22), колосян (3: 9). Там цим словам надається значення “грішна людина”. Звідси “*скинути з себе ветхого Адама*” — духовно оновитися, звільнившись від старих звичок, поглядів: “Не кажіть неправди один на одного, якщо скинули з себе людину стародавню з її вчинками та зодягнулися в нову, що відновлюється для пізнання за образом Створителя її” (Послання апостола Павла до колосян, 3: 9—10).

...обов’язково потрібно було перегоріти, і переплавитися, переродитися — не “пристосуватися”, а саме, скинувши з своєї психіки “*ветхого Адама*”, почати інакше, по-новому сприймати життя і відтворювати його в своїй свідомості (О. Білецький).

Звідси нова людина — це “*Новий Адам*”:

То — лиш батіг, і ласощі, і молот,
Якими скульптор статую живу
Для світу створить — *Нового Адама!*

(О. Бердник)

Навколо імені Єви також утворилося кілька крилатих слів.

“*Праматір Єва*” або просто “*Єва*” говорять тоді, коли якісь риси характеру чи поведінки є типовими, властивими усім жінкам:

Ой ви, *Єви*! Ой ви, скусительки! Це не Діана, — це фурія, аспид, василіск! Чом же ти мені просто не сказала, що не підеш за мене? — Гордий студент обидився на смерть (І. Нечуй-Левицький).

Коли кажуть: “у *костюмі Єви*”, — йдеться про голу людину:

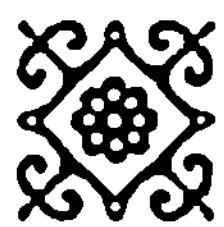
Одежу прихопиш на руку і йдеш, як Єва цих білих безлюдних пісків... Кілометри можеш йти отак впродовж коси в *костюмі Єви*, не ризикуючи нікого, крім птахів, зустріти (О. Гончар).

“*Адамове ребро*”, “*Адамове реберце*” — так жартівливо часом називають жінку:

Місцеві “батюшечка” дуже слабкі щодо “*Адамових реберців*” і мало не щотижня за ту слабкість платять власними святими ребрами... (Остап Вишня).

Перші зображення Адама і Єви сягають часів раннього християнства: вони трапляються на стінах катакомб, як барельєфи на саркофагах. Ми їх бачимо на середньовічних мініатюрах у книжках, на різних храмових будівлях. У той час зображення Адама і Єви було єдиною можливістю намалювати людину оголеною. Тому так багато цих зображень належить до XV—XVI століть. Адама і Єву малювали такі митці зі світовою славою, як Ван-Ейк, Дюрер, Кранах Старший, Рафаель, Тінторетто, Мікеланджело.

ЗМІЙ-СПОКУСНИК (3: 13)

**ДЕРЕВО ПІЗНАННЯ ДОБРА І ЗЛА. ВКУШАТЬ
ОТ ДРЄВА ПОЗНА́НІЯ (2: 17)**

ПЕРВОРОДНИЙ ГРІХ (ГРІХОПАДІННЯ)

**ЗАБОРОНЕНИЙ ПЛІД. ЯБЛУКО ГРІХОВНЕ
(2: 16—17)**

ФІГОВИЙ ЛИСТОК (3: 7)

У ПОТІ ЧОЛА (3: 19)

ЗЕМЛЯ ЄСИ І ОДІЙДЕШ У ЗЕМЛЮ (3: 19)

ДЕРЕВО ЖИТТЯ

ВИГНАННЯ З РАЮ (3: 20—24)

❧ **З**оли Бог поселяв Адама в раю, він сказав: “Із кожного дерева в Раю ти можеш їсти. Але з дерева знання добра і зла — не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!” (2: 16—17).

Пам’ятаючи ці слова, Адам і Єва спочатку обминали це дерево. Та змій-спокусник, найхитріший і найпідступніший з усіх Богом створених істот, поклав край побоюванням Єви: “Умерти — не вмерете! Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючи добро й зло” (3: 4—5).

З цієї розповіді походить крилате слово “*змій-спокусник*” (“*змій-іскуcитель*” — церковнослов’янською мовою):

У вас, молодий чоловіче, мудрість мужа, а хитрість
змія-іскуителя (П. Колесник).

Крилатими стали й вислови “*дерево пізнання добра і зла*” (“*вкушать от дрєва познанія*” — церковнослов’янською мовою) в значенні — набувати знань, докопуватися до суті чогось:

Оце і все з людьми моє прощання —
ці діти, діти, цей ласкавий рій.
Спасибі вам за *дерево пізнання* —
Оце єдине, де безсилий змій.

(Л. Костенко)

За твердженнями давніх авторів, це дерево символізує не лише поняття добра і зла, які Бог приховав від людей. Йшлося тут про щось значно більше: “пізнати” — значить “оволодіти”, й оволодіти не лише поняттями добра і зла, а всім тим, що було створене Богом. Це був шлях до володіння світом, панування над ним незалежно від Бога. А то вже страшний злочин, за яким має йти не менш страшна кара. Це був отой знаменитий первородний гріх.

Вислів “*первородний гріх*” вживають тоді, коли визначають глибину чиєїсь провини, ширше — те, що змінило весь подальший хід життя:

— Смирено і в робості серця буду уповати на милість Божу. Пітіє хмільне — це не *первородний гріх*, — безжурно відповів ти (М. Стельмах).

І от Єва зірвала плід і з’їла його, “і разом дала теж чоловікові своєму, — і він з’їв” (3: 6). Художники, малюючи цю сцену, зображували спочатку гранатове дерево, пізніше яблуню. Звідси “*заборонений плід*” (невідомо який) і “*яблуко гріховне*”:

Щирість завжди хвилює нас, особливо ж коли вона проривається в радянській літературі, для якої це почуття було й є *забороненим плодом* (І. Кошелець).

Але ти, що вкусила з пізнання, пізнала незнане,
І, торкнувши моє наболіле плече, ти сказала: “Я Рай!”

(Б. Рубчак)

Ми посміхалися приховано,
Таїли в поглядах тепло.

А наше яблуко гріховне
Тоді ще квіткою було.

(Л. Т а л а л а й)

З'ївши заборонений плід, Адам і Єва глянули один на одного і... відчували сором: "І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зшили вони фігові листя, і зробили опаски собі" (3: 7).

Як відомо, церква забороняла зображувати людину без одягу. Тому, посилаючись на Біблію, скульптори XVI століття, вирізьблюючи античних богів і героїв, а також Адама і Єву, послуговувалися цим фіговим листком. Це й стало, мабуть, причиною поширення вислову "*фіговий листок*" на позначення лицемірного прикриття чогось непристойного, маскуванню справжніх намірів або справжнього стану речей:

Він [Гораголлїні], даруйте, не прикриваючись нашими фіговими листками, сказав своїм сучасникам і нащадкам, що жага наживи, жага власності — не гріх, а необхідність (М. С т е л ь м а х).

І в цей час, коли перші люди на землі шили собі перший одяг з листя, вони почули голос Бога, він кликав їх, та не пішли до нього, а сховалися, соромлячись своєї наготи. Бог одразу ж зрозумів, що його заборону було порушено.

Єва розповіла Богові, як це сталося: "Змій спокусив мене, — і я з'їла" (3: 13).

Бог покарав усіх трьох. Змієві він сказав: "За те, що зробив ти оце, то ти проклятий над усю худобу, і над усю звірину польову! На своїм череві будеш плазувати, і порошок ти їстимеш у всі дні свого життя. І Я покладу ворожнечу між тобою й між жінкою, між насінням твоїм і насінням її. Воно зітре тобі голову, а ти будеш жалити його в п'яту" (3: 14—15).

Єву Бог покарав так: "Помножуючи, помножу терпіння твої та болі вагітності твоєї. Ти в муках родитимеш діти... а він [муж] буде панувати над тобою" (3: 16).

Найсуворіше покарання чекало на Адама: «За те, що ти послухав голосу жінки своєї та їв з того дерева, що Я наказав був тобі, говорячи: "Від нього не їж", — проклята через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свого життя. Тернину й осот вона буде родити тобі, і

ти будеш їсти траву польову. У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порошок, — і до пороху повернешся» (3: 17—19).

Поширений вислів “*у поті чола*” означає — здобувати щось тяжкою працею, з великими труднощами:

Наскрізь гуманний, чоловічний — Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто “*в поті чола*” добуває хліб не тільки собі, але й другим, тим, що самі не роблять (М. К о ц ю б и н с ь к и й).

Однаке запитання старого Бриля лишалося досі без відповіді. Чим же справді благословляти на шлюб, на *працю в поті чола* та *народження в муках дітей* — коли без ікон і без попа? (Ю. С м о л и ч).

Крилатими стали слова “*земля сси і одійдеши у землю*”, “*бо ти порошок, — і до пороху повернешся*”, “*прах сси і прахом будеш*”:

Глянь у суть — і сам розсудиш,
Що не смерть йому вінець.
“*Прах єси і прахом будеш*”,
Не про душу рік Творець.

(Г. Л о н г ф е л л о, пер. В. Мисика)

Бо що із пороху повстало,
те в порошок перейде.
Хто знає, чи душа людини
злітає до небес...

(Д. З а г у л)

Мовляв, униз дивись, пригноблений чоловіче.
Земля ссть і одійдеши у землю (О. Д о в ж е н к о).

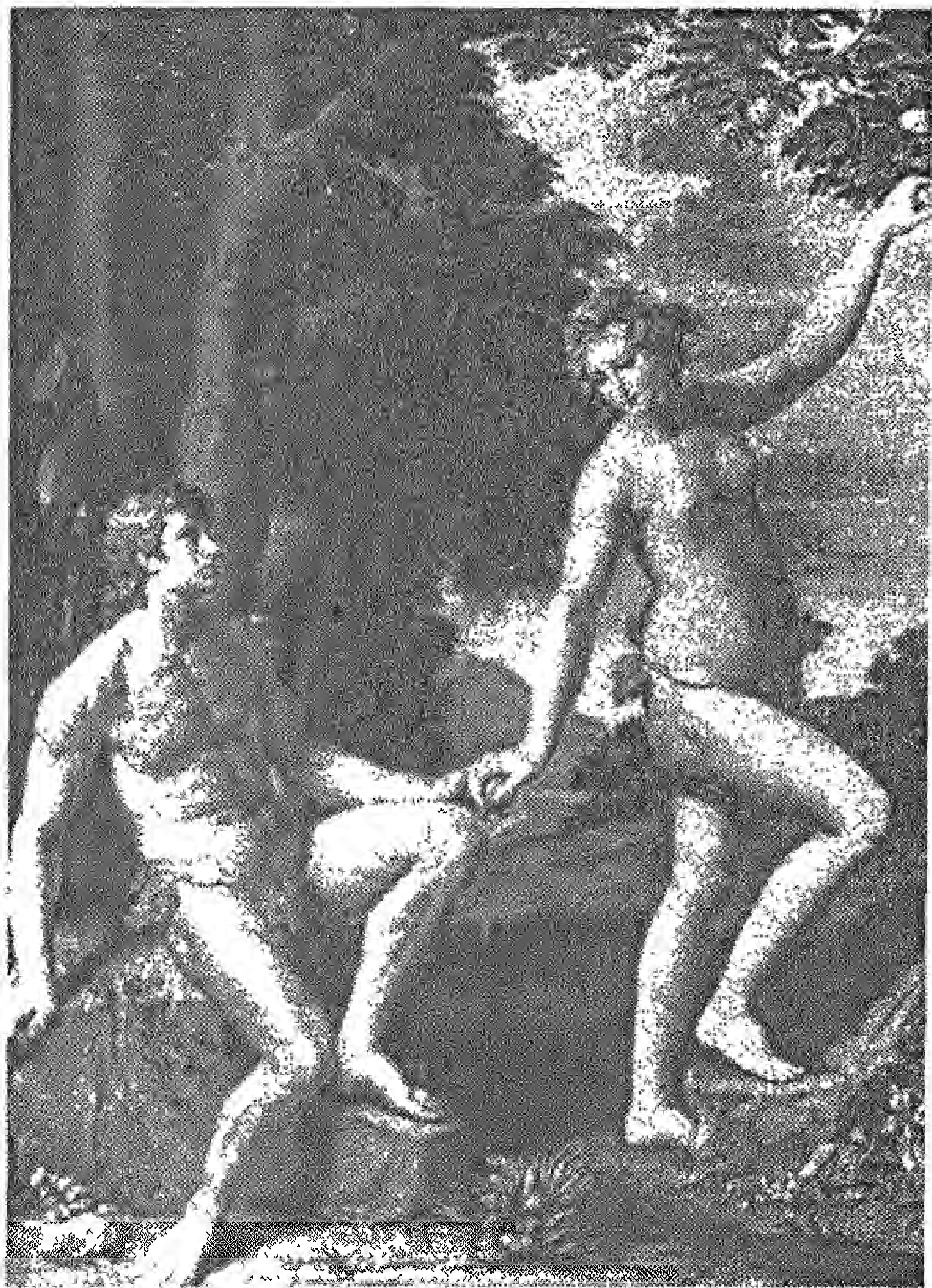
Ми усі підем
(речі вже збирай)
в золотий *Едем*,
у біблійний *Рай*.
Буде *Єва* там —
яблуневий плід,
буде муж *Адам*
пізнавати світ.
Буде *Змій-змія*,
хміль і житонько,
буде смерть моя —
довгожителька.

(В. П р о с т о п ч у к)

Бог зробив Адаму та Єві одяг зі шкур і вигнав їх із раю, а на сторожі поставив херувима з вогненним мечем, “щоб стерегти дорогу до дерева життя” (3: 24).

Дерево пізнання в Біблії іменується ще “*деревом життя*”. У широкому, образному вживанні “*дерево*

К. Чіньяні. “Гріхопадіння прародителів”

життя” — це й початок людського буття на землі, і вся історія, і саме людство:

Тоненька гілка з “*дерева життя*”,
Коли і хто нарік мене — людина?
У стані вічності — краплина
Мій час, який не має вороття.

(Т. Коломієць)

Вислів “*вигнання з раю*” також став крилатим: означає він безповоротну втрату чогось:

Заплачу я кривавими сльозами,—
так, певне, плакали *вигнанці з раю* —
але й тоді скажу: я знала се, я знала,
мовчи, душе, спини свій стогін, серце,
так мусить бути...

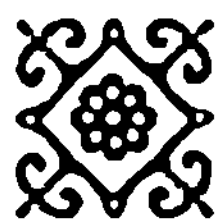
(Л е с я У к р а ї н к а)

За час уживання в нашій мові вислів зазнавав, залежно від завдань мовців, змін і доповнень:

Чорна магія почі, скажи мені голосом рік —
ця тривога, ця ніжність,
незатьмарений *рай без вигнання*,
заворожене щастя, — чи буває таке навік?

(Л. К о с т е н к о)

Усі ці сюжети привертали увагу художників різних часів і народів. Досить згадати лише розпис Сікстинської капели у Ватикані, де Мікеланджело зобразив і “Створення Адама”, і “Створення Єви”, і “Гріхопадіння та вигнання з раю”. На цю тему написана поема Джона Мільтона “Втрачений рай”, опера Антона Рубінштейна з цією ж назвою та багато інших музичних, поетичних і прозових творів.

КАЇН. КАЇН І АВЕЛЬ (4: 1—2)

БРАТ ПІДНЯВСЯ НА БРАТА (4: 8)

КАЇНОВА ПЕЧАТЬ (4: 15)

ЧИ Я СТОРОЖ БРАТОВІ СВОЄМУ? (4: 9)

Біблійне оповідання про Каїна і Авеля дуже небагатослівне. В ньому говориться, що Каїн був старшим сином Адама і Єви, Абель — молодшим. “Був Абель пастух отари, а Каїн був рільник” (4: 2). Далі розповідається, як “приніс Каїн Богові жертву від плоду землі. А Абель — він також приніс від своїх

перворідних з отари та від їхнього лою”. Бог прийняв жертву Авеля і не прийняв жертви Каїна. Каїн, побачивши, що він не прощений Богом, похилив голову. «І сказав Господь Каїнові: “Чого ти розгнівався, і чого похилилось обличчя твоє? Отож, коли ти добре робиш, то підіймеш обличчя своє, а коли недобре, то в дверях гріх підстерігає”» (4: 6—7).

Видно, брати посварилися: “І говорив Каїн до Авеля, брата свого” (4: 8). І — як наслідок: “І сталось, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, — і вбив його” (4: 8).

Бог питає Каїна: “Де Авель, твій брат?” А той відказує: “Не знаю. Чи я сторож брата свого?” (4: 9).

І сказав Господь: “Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі” (4: 10). Страшною була кара Господня — кара безсмертям: нехай живе і мучиться. “І вмістив Господь знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його” (4: 15).

Оце і все, що сказано в Біблії про перше вбивство на землі. Віруючі не могли дістати з цього оповідання відповіді на цілу низку запитань, які у них виникали. Якщо це було перше вбивство, звідки Каїн знав, як це зробити? Як поховав Каїн Авеля? Де? Який саме знак, яку печать поставив Бог на Каїнові?

Не дивно тому, що історія Каїна і Авеля обросла такою кількістю легенд.

У ці легенди люди вкладали відповіді на ті запитання, які у них виникали при читанні Біблії (такі легенди, спочатку усні, а пізніше й писемні, що не увійшли до Біблії, мають назву апокрифи).

Так, дуже поширеною була легенда, в якій розповідалося про те, що сатана, вбравшись у личину ворона, вбив перед Каїном іншого ворона каменем. Каїн, начебто, саме так убив брата. В інших легендах говориться, що знаряддям убивства послужила палиця, точніше — гілка з дерева пізнання добра і зла.

На питання, що зробив Каїн з тілом Авеля, легенда відповідає так. Бог послав Каїнові двох “чистих” птахів (голубів). Один з них убив другого і закопав у землю. Інша легенда розповідає, що земля відмовилася прийняти тіло Авеля й виштовхнула його. Прийме вона тіло Авеля

лише після того, як буде повернений землі перший, створений з неї, тобто Адам.

Непокоїло віруючих і питання, чому Бог не прийняв жертви Каїна. В одних легендах говориться, що Каїн приніс Богові як жертву рештки своєї їжі; в інших — що він приніс жертву аж надто гордовито, говорячи при цьому про Бога без належної пошани, і саме тому Бог не прийняв цієї жертви.

Якою була Каїнова печать? І про це говориться в легендах: в одних, що це сяйво, схоже на сонячні промені; в інших, що це ріг на лобі; ще в інших — два роги.

Так само по-різному розповідають легенди і про смерть Каїна: одні говорять, що вбивцею був син його Ламех, в інших — що Каїн дожив до потопу (в Біблії про смерть Каїна не згадується).

Ім'я *Каїна* стало синонімом до слів “злочинець”, “вбивця”, “виродок”:

Еней піджав хвіст, мов собака,
Мов Каїн затрусивсь увесь...

(І. Котляревський)

Вживається воно у нас і як лайливе слово:

Гострив [Мамай] шаблюку щодня, бо й тупив щодня, від *каїнів* усяких відбиваючись (О. Ільченко).

У народі існує повір'я, що на місяці, коли він уповні, можна побачити Каїна і Авеля:

Мені колись бабуся говорила,
На місяці уздрівши тьмяні тіні:
“То Каїн Авеля підняв на вила,
Коли було ще світу сотворіння.
Із тих часів і почалися війни
Криваві, що мордують всі народи”.

(П. Воронько)

Звичайно вислів, що вживається давно і в різних життєвих ситуаціях, може набувати й жартівливого змісту:

—Ну, Авелю, такий ти норовистий,
Ну як тебе, мій брате, не вбивати! —
І вдарив Каїн вилами в транзистор,
Не прохромивши й порошини з брата.

(І. Драч)

Ім'я *Авеля* стало символом невинної жертви.

Вислів “*брат піднявся (повстав, пішов) на брата*” означає запеклу ворожнечу, як сімейну, так і соціальну. У рефераті Михайла Коцюбинського про Івана Франка є такі слова:

Хр. Дітріх. “Каїн і Авель”

Весь Борислав — одна смердюча яма. Там важка праця, малий заробіток, бруд, п'янство, розпуста, погана їжа і погана горілка, всякі хвороби; там людина гірше скотини, там *брат на брата здійсмає ніж*, там чад і вічне пекло.

Тут ідеться про особисту ворожнечу. А в іншому вірші — про соціальну боротьбу:

Та й справді, світ сей був тоді темниця:
В кормигу запрягав народ народа,
На вільне слово ковано кайдани,
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата.

(Л е с я У к р а ї н к а)

Вислів “*Каїнова печать*” (“*Каїнове тавро*”) вживається як синонім до вислову “тавро зрадника”:

— ... Та горе тобі, якщо ти ухилишся від заклику, — лиховісно закричала стара, наступаючи на Найдю і блискаючи палаючими очима, — ганьба впаде на твою голову, *печать Каїнова* ляже на виду твоєму... (М. С т а р и ц ь к и й).

Якось Джордж Оруелл зауважив, що про тоталітарні режими найглибше можуть написати письменники Східної Європи. Таке вже *Каїнове тавро* нашої історії (О. Г а в р и л ь ч е н к о, А. К о в а л е н к о).

Так само вислів “*чи я сторож братові своєму?*” набув поширення як цитата з Біблії у відповідних життєвих ситуаціях:

Відрине кров, і грозовий розряд
отерпне в ділі, як в дерево:
— *Каїне, Каїне, де твій брат?*
(Справді, а де-бо він?..)
Хтось фіолетовий морок простер
на світ — аж ступити незмога...
Каїне, Каїне, хто ж ти тепер —
без Авеля, брата свого?

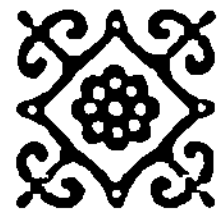
(О. З а б у ж к о)

Завіт
“*Я не сторож
брату свосму...*”
Дарма.

(В. П р о с т о п ч у.к)

Історія Каїна і Авеля знайшла своє відображення й у світовій літературі, й у вітчизняній класиці. Це поема Джорджа Байрона “Каїн”, поема Івана Франка “Смерть Каїна”; про обох братів писав Шарль Бодлер (“Каїн”). У багатьох творах українських класиків і класиків світової літератури, в сучасних нам письменників згадуються обидва брати, але переважно — це Каїн, перший вбивця на землі.

Зображували Каїна і Авеля художники зі світовою славою: Дітріх, Корреджо, Тиціан, Тінторетто, Дюрер, Рубенс, Рембрандт.

МАФУСАЇЛ. МАФУСАЇЛІВ ВІК (5: 27)

АРЕДІВ (АРІДІВ, ЯРІДІВ) ВІК (5: 20)

Слід одразу сказати, що ім'я Мафусаїла в Біблії звучить як Метушалах, Метушалем. Але ми його здавна знаємо саме як Мафусаїла; так і будемо його називати. В Адама всі його нащадки — всі десять “колін” — були довгожителлями (менше за всіх прожив Єнох — усього 365 років, але його живим забрав до себе Бог).

Мафусаїл прожив 969 років і помер перед самим потопом.

В одному з переказів говориться, що потоп було відкладено на сім днів заради тижневої жалоби по Мафусаїлові.

Вислів “*Мафусаїлів вік*” означає довголіття:

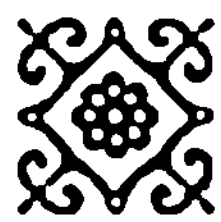
Поки ж сіс диво буде,
Поживи хоть стільки ти,
Скільки жив, як кажуть люди,
В світі *Мафусаїл* святий.

(І. Котляревський)

Нащадок Адамового сина Сифа Іарид (Ярид, Аред, Арид) також жив на світі дуже довго: “А були всі Яредові дні дев'ять сотень літ і шістдесят і два роки” (5: 20). Коли хочуть сказати про чиєсь тривале життя, тоді згадують про *Аредів вік*:

...і батько, і мати у нього були розумні: помаленьку та полегеньку *аридові віки* в річці прожили (М. Салтиков-Щедрін).

Це дивовижне довголіття Адама та його нащадків може бути пояснене тим, що рахунок вівся за місячними фазами. Тоді виходить, що Мафусаїл, наприклад, жив усього вісімдесят років.

ХЛЯБІ НЕБЕСНІ
 ВСЕСВІТНІЙ ПОТОП (7: 11—12)
 НОЇВ КОВЧЕГ (6: 14—16)
 ЧИСТІ Й НЕЧИСТІ (7: 2—9)
 МАСЛИНОВА ГІЛКА (8: 7—11)
 ГОЛУБ МИРУ
 СІМ, ХАМ І ЯФЕТ
 ХАМ (9: 25)

Ной — нащадок Адама (якщо вважати Адама першим, то в ряду його нащадків Ной — десятий). Він праведник (тобто людина, що прожила свій вік чесно, була смиренною і покірною Богові), єдиний обранець Бога серед людей, які на той час населяли землю. Його вік такий же довжелезний, як і всіх його предків: Ною було 500 років, коли у нього народилися сини, і 600 років, коли він будував ковчег.

У біблійній легенді розповідається, що Бог, розгнівшись на людей за їхні зло й розпусту, вирішив знищити все живе на землі, затопивши землю водою. Проте він попереджає Ноя про потоп, більше того — дає йому наказ, як будувати ковчег і кого брати з собою. Ной мав узяти на корабель, крім своєї дружини й трьох одружених синів, ще по сім пар “чистих” і по дві пари “нечистих” тварин.

Починається дощ, який ллє протягом 40 днів і 40 ночей, навіть високі гори — і ті покриваються водою, все живе на землі гине. Вода прибуває ще 150 днів. Це особливо вражаюче звучить церковнослов'янською мовою: “Разверзошася все істочніці бездни, і хлябі небесніє отверзошася”. Вислів “*хлябі небесні*” часто цитують і сьогодні, говорячи про великий дощ:

Деко́трі зну́дгувавши́сь, зачі́пають реда́ктора:
 — Буди́ другом, відреда́гуй небо! Заткни оті *хлябі небесні*! (О. Го́нча́р).

Вислів “*всесвітній потоп*” уживають, коли йдеться про велику зливу (це жартівливе вживання), а насамперед тоді, коли йдеться про величезну катастрофу, стихійне лихо:

В п'ятницю вже зранку перед невиспаним Козуріним сиділа фрау Вільтруд і заливала слізьми все довкола з такою інтенсивністю, що можна було сподіватися нового *всесвітнього потопу*. Коли *потоп*, то потрібен *Ной*, і цим *Ноем* міг бути тільки я (П. Загребельний).

Рослинних рік підноситься зелена повінь,
годин, комет і листя безперервний лопіт.
Залле мене *Потоп*, розчавить білим сонцем,
і тіло стане вуглем, з пісні буде попіл.

(Б. - І. Антонич)

“*Допотопний*” — дуже давній, віджилий:

Хіба можлива дряглість для стратега?
Чого ж поет, коли ідуть бої, >
Бере із *допотопного ковчега*
І образи й епітети свої?

(П. Тичина)

Вислів “*Ноїв ковчег*” у переносному значенні вживають щодо різних речей. Це — і надійний притулок від негоди чи злигоднів; це також переповнене різними людьми приміщення:

В бункері було повно мешканців — дітей, жінок, старих. Вони виглядали звідусіль: з кучугур шмаття, з пуховиків, тиснулися на нарах, настелених у три ряди.

— *Ноїв ковчег!* — зауважив Хома, оглядаючи бункер хазяйським оком (О. Гончар).

Ковчегом — іронічно — називають громіздке старомодне судно або екіпаж:

Зачепивши отця Кирила за золотий ланцюг держакон весла, батько втяг його... в свій *ковчег* до корів і овечок (О. Довженко).

Що це за “*чисті*” й “*нечисті*”, що їх брав Ной у ковчег?

“*Чисті*” — це ті тварини, яких дозволяли їсти тогочасні релігійні приписи, “*нечистих*” — забороняли. Сьогодні ці слова вживаються, — іронічно або жартома, — коли говорять про людей порядних, хороших і про людей недобрих, непорядних, нечистих на руку:

От і почнемо пересівати вашого брата на сито,
відділяти *чистих* від *нечистих* (М. Стельмах).

Та от вода починає спадати і ковчег зупиняється “на горах Араратських”. За 40 днів Ной випускає через вікно ковчег ворона, але той не знаходить для себе місця і повертається. Потім Ной випускає голубку; вона теж повертається. За сім днів Ной знову випускає голубку.

А. Веронезе. “Всесвітній потоп”

На цей раз вона повертається з маслиновим листочком у дзьобику. Це знак, що вода вже зійшла і Бог простив людям їхні гріхи. Ще за тиждень випущена голубка не повертається. Земля просихає, і через 365 днів після початку потопу і люди, і звірі виходять зі свого корабля.

Слід сказати, що *маслинова гілка* була ознакою богині миру і в греків, і в римлян. Емблемою миру і спокою вона залишилася і в наші часи:

О ти, зневіри терен,
Що раниш душу голу!

Коли, коли нам верне
З галузкою надії Голуб?

(Б. - І. А н т о н и ч)

Над Хрещатиком —
тиші *оливкова віть*.
Манять сні голубі в неземне.

(Б. О л і й н и к)

Голубка з маслиноюю гілкою в дзьобі — емблема миру дуже давня, але нове життя їй дав Пабло Пікассо, всесвітньо відомий художник і скульптор.

Ной відібрав із кожного чистого створіння по одному і приніс Богові в жертву. Бог укладає з Ноем угоду (“заповіт”), обіцяючи, що земля більше не зазнає такого потопу, що на ній будуть рівномірно чергуватися “сівба та жнива, і холоднеча та спека, і літо й зима, і день та ніч — не припиняться!” (8: 22). І райдуга буде знаком заповіту між Богом і людьми.

Життя Ноя після потопу, життя людей після потопу — це вже новітні часи, це сподівання на прощення Бога, на відродження людини:

Життя іде і все без коректур.
І час летить, не стишує галопу.
Давно нема маркізи Помпадур,
І ми живем уже *після потопу*.

(Л. К о с т е н к о)

Ной починає займатися землеробством: він перший на землі посадив виноградник, перший зробив вино. Одного разу, випивши вина, він сп’янів і лежав голий, що вважалося великим неподобством. Його сини — Сім, Хам і Яфет — неоднаково повелися в цій ситуації: Хам, побачивши батька голим, почав насміхатися з нього; Сім і Яфет, навпаки, намагаючись не дивитися на батька, накрили його одягом.

Довідавшись пізніше про все це, Ной благословив Сіма і Яфета, а сина Хамового, Ханаана, прокляв, пророкуючи йому рабство.

Ім’я *Хама* стало позначати поведінку людей грубих, невихованих, нахабних, жорстоких:

...Хама, самовдоволеного і розперезаного, обтяженого рабським комплексом до слабших і залежних, позбавленого моральних обов’язків, — не дай Боже, наділити силою, правами і владою пана (Є. С в е р - с т ю к).

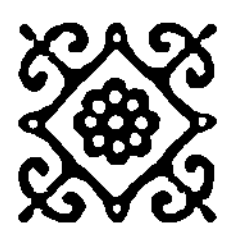

За біблійними легендами та їх пізнішими тлумаченнями, сини Ноя стали засновниками різних народів. Вважається, що Сім був родоначальником народів Дворіччя, Сирії, Еламу, тобто євреїв і споріднених з ними племен. Хам був “прародителем” народів Африки; а від Яфета пішли народи, які розселилися на північ від нащадків Сіма (це ті народи, які ми зовемо індоевропейськими).

Серед братів найвизначнішою постаттю був Сім. Із деяких давніх текстів довідуємося, що він був пророком і священиком, що в нього була книга, по якій пізніше вчилися лікарі всіх народів.

Вважалося, що народів, які походять від трьох братів, було 70. Тому цар Соломон повелів на згадку про братів приносити в жертву Богові 70 телят, щоб народи ці жили в мирі.

У ранньохристиянському мистецтві Ной зображувався особливо часто; на цих зображеннях він був уособленням бадьорості й повного довір'я до Бога серед страшної катастрофи. Широко відомі фрески Мікеланджело на плафоні Сікстинської капели у Ватикані (“Ной приносить жертву Богові”, “Сп'яніння Ноя”).

НІМРОД (10: 9)

У Книзі Буття про Німрода сказано так: «Куш (син Хама) же породив Німрода, — він розпочав на землі велетнів. Він був дужий мисливець перед Господнім лицем. Тому-то говориться: “Як Німрод, дужий мисливець перед Господнім лицем”» (10: 8—9). Отже, ще до появи Біблії цей вислів був прислів'ям.

У переказах про Німрода посилаються на його ім'я, яке означає “повставати”, “противитися чомусь”. Він не лише перший мисливець, а й перший, хто почав воювати з іншими народами.

Про Німрода-мисливця розповідають, що звірі, побачивши його, самі підходили до нього і ставали перед ним навколішки — залишалося просто брати їх. А все тому, що Німрод був одягнений у те вбрання зі шкур, яке виготовив Бог для Адама і Єви, коли виганяв їх із раю.

Люди, бачачи все це, проголосили Німрода своїм царем (царство його було в Месопотамії).

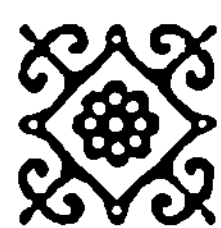
Своє бунтівниче ім'я Німрод (“повстанець”) підтвердив не лише ставленням до інших народів, а й ставленням до Бога: він — запеклий ідолопоклонник. Це він — керівник на будові Вавилонської вежі, задуманої як виклик Богові. Саме тому Вавилонську вежу називають “домом Німрода”.

Повернувшись після зруйнування Вавилонської вежі, — говорить апокрифічна легенда, — у своєму царстві Німрод жорстоко розправляється з усіма прихильниками Бога Яхве, кидає їх у розжарену піч.

У переносному значенні “*Німрод*” — неперевершений мисливець; дуже сильна людина; велетень; людина непересічна:

Серце кволе, тихомирне!
Ми з тобою знаєм світ,
Твориво тиранства, хирне
Від *Німродових* ще літ.

(П. Куліш)

ВАВИЛОН (11: 1—9)

ВАВИЛОНСЬКЕ СТОВПОТВОРІННЯ (11: 1—9)

ВАВИЛОНСЬКА ВЕЖА (11: 1—9)

Давно і добре відома всім легенда про Вавилон виникла, на думку вчених, задовго до появи самої Біблії. Кажуть, що легенда ця могла з'явитися на початку II тисячоліття до н. е., тобто майже за тисячу років до появи найстарішого писемного тексту Біблії.

Дослідники дійшли висновку, що в сучасному біблійному тексті зведено дві оповіді про стародавній Вавилон: одна — про побудову міста і змішування мов, друга — про побудову башти і розпорошення людей по всьому світі. Висловлювалась і така думка: оповідання ці укладалися людьми, які самі не жили в містах, а кочували разом зі своєю худобою з пасовиська на пасовисько. Для них кочове життя було нормою, було “правильним”, тому й Бог мав бути до нього прихильним. А прагнення споруджувати міста й великі будівлі здавалося викликом Богові.

А тепер сама оповідь. Вона невелика.

«І була вся земля — одна мова та слова одні, — говориться в Біблії. — І сталось, як рушали зо Сходу вони, то в Шинеарському краї рівнину знайшли, і оселилися там. І сказали вони один одному: “Ану, наробімо цегли, і добре її випалімо!” І сталася цегла для них замість каменя, а смола земляна була їм за вапно. І сказали вони: “Тож місто збудуймо собі, та башту, а вершина її аж до неба. І вчинімо для себе ймення, щоб ми не розпорошилися по поверхні всієї землі”. І зійшов Господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували її. І промовив Господь: “Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити. Тож зійдімо і змішаймо так їхні мови, щоб не розуміли вони один одного. І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї землі, — і вони перестали будувати те місто”» (11: 1—8).

Легенда є однією з перших спроб пояснити появу багатьох мов і різних народів на землі. Є тут і спроба пояснити назву міста Вавилон: “І тому-то названо імення йому Вавилон, бо там помішав Господь мову всієї землі” (11: 9).

Насправді ж значення “змішувати” у слові “Вавилон” з’явилося пізніше; первісне значення назви міста — “Ворота Бога”.

На місці стародавнього Вавилону збереглося багато величезних руїн. Зараз важко сказати, яка з них пов’язана з легендою про вежу (вважається, що це був храм бога Мардука).

Згодом ця коротенька розповідь із Книги Буття (тут вона наведена повністю) була багато разів доповнювана в різних апокрифічних текстах.

Назва міста *Вавилон* стала вживатися в переносному значенні — як синонім великого міста, повного спокус і всілякого зла:

В тобі, проклятий *Вавилоне*,
В твоїй безодні осяйній
Ще не один на вік потоне,
Хто кинув в море невгомоне
Свій дух палкий.

(С. Черкасенко)

Вживається ця назва і в множині (*Вавилони*), коли йдеться про величезні міста:

Минали
За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупилися, росли
І *Вавилони* мурували.

(Т. Шевченко)

Цим словом користуються й на означення місця, де зібралося багато різних людей, де панують шум і безладдя:

Довбуш був би радий заткати вуха, сховатися,
здиміти з цього гамірливого *Вавилона*, але натовп уже
рушив, зімкнувся стінами, перемішався, став хвилею...
(Р. Федорів).

Хоча значно частіше про великий гурт людей, де панує шум, галас, метушня, кажуть: “*вавилонське стовпотворіння*”:

Ешелон довів до Сімферополя — тут було *стовпотворіння вавилонське*: десятки і сотні тисяч відпочиваючих з південного, західного і східного Криму штурмували кожнісінький вагон (Ю. Сmolич).

Уживається цей вислів і скорочено:

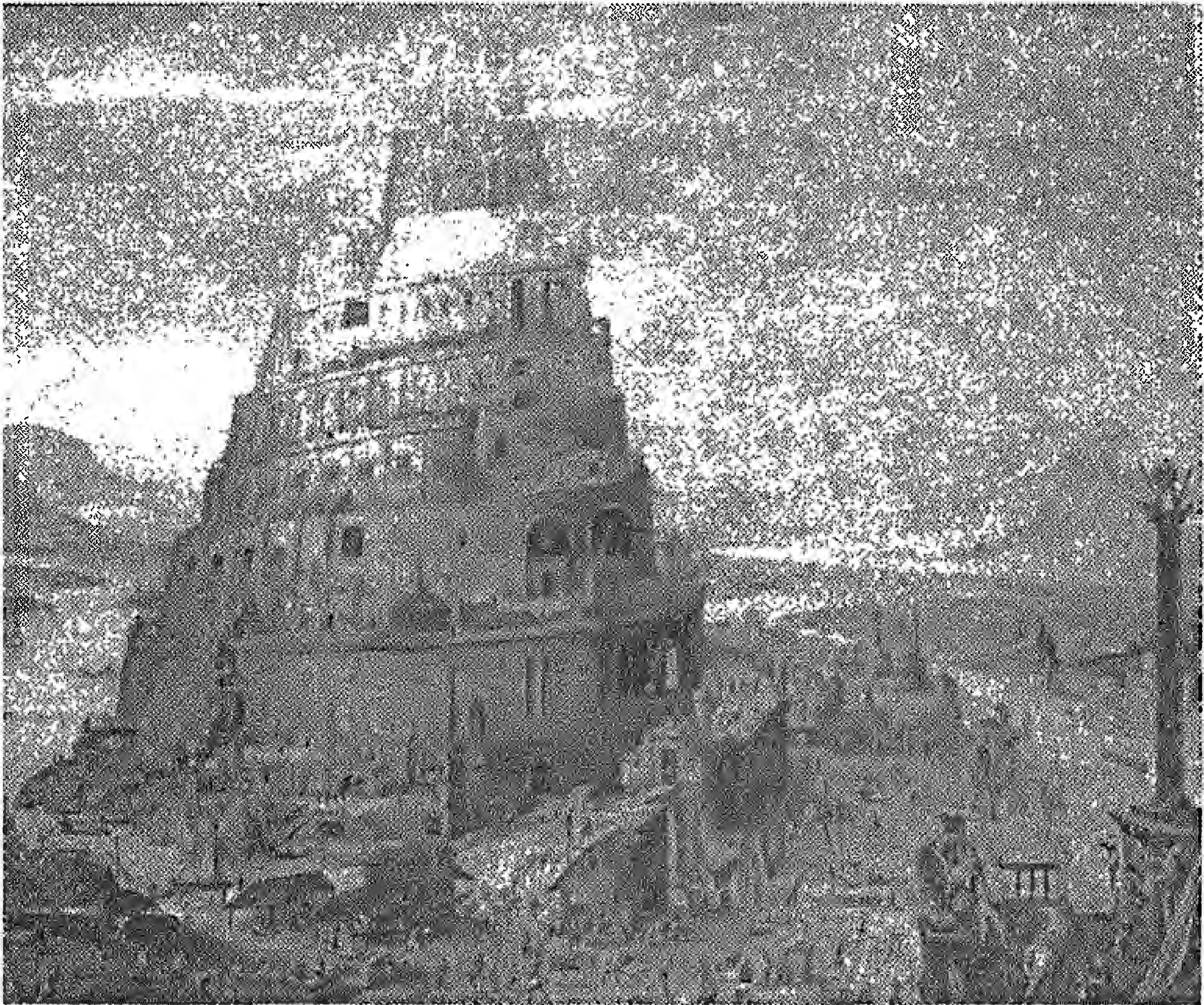
Які б тут не були *стовпотворіння*,
хто б звідки не напочував сюди,
а люд був корінний тут,
бо коріння в такому ґрунті глибоко сидить.

(Л. Костенко)

Вислів “*вавилонське стовпотворіння*” перекладається з церковнослов'янської мови як “вавилонське творення

(будування) стовпа (вежі)”. Цей вислів передає кульмінаційний момент легенди — ту хвилину, коли люди вже перестали розуміти одне одного, проте все ще намагаються знайти щойно втрачену спільну мову; вони кричать, жестикулюють, метушаться.

“Будівництво Вавилонської башти”. Фламандський живопис XVI ст.

Говорять на всіх мовах, одні одних не розуміють, якесь *вавилонське стовпотвореніє* (М. Коцюбинський, лист до В. І. Коцюбинської, 24.05.1910 р.).

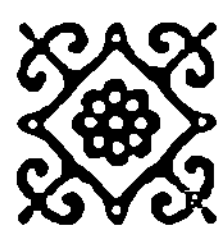
“*Вавилонська вежа*” у переносному значенні — це справа, яка ніколи не буде завершена. Вислів може вживатися з тим же переносним значенням, що й “*вавилонське стовпотворіння*”:

Гімалаї інформацій, арктичні кола книжкових торосів, *вавилонська вежа* мов, термінологій, жаргонів — кому воно потрібне! (П. Загребельний).

Легенда про вавилонську вежу знайшла своє втілення в образотворчому мистецтві. Найширше відомі зображення вавилонської вежі — це картини Пітера Брейгеля та Мартина ван Валькенборха.

Цікаво змальовується на цих картинах процес будівництва вежі як конуса, що губиться в небі, обвитого спіральною дорогою-терасою, по якій будівельники носять цеглу. Будова масивна, могутня, вражаюча...

СОДОМ І ГОМОРРА (19: 24)

ЖУПЕЛ (19: 24)

ЛОТОВА ДРУЖИНА (19: 26)

СОЛЯНИЙ СТОВП (19: 26)

За біблійною легендою міста *Содом і Гоморра* були розташовані там, “де нині море Солоне” (14: 3). Про ці міста в Біблії говориться, що “люди содомські були дуже злі та грішні перед Господом” (13: 13). Таких міст у долині Сіддін було п’ять — і всі вони відзначалися розбещеністю своїх жителів. Тому Бог вирішив знищити ці міста разом з їх жителями.

Авраам, великий праведник, заступився за жителів Содома перед Богом, бо там жив його племінник Лот — людина віруюча, праведна і безгрішна. Бог сказав Авраамові, що не знищить Содома, якщо там знайдеться хоча б десять праведників серед усіх жителів міста. Та, на жаль, крім Лота, таких не виявилось.

Два ангели йдуть до Содома, щоб виконати волю Божу, а водночас і попередити Лота про загибель міста. Лот зустрічає ангелів, визнає їх за паломників, запрошує до себе, пригощає.

Жителі Содома, довідавшись про Лотових гостей, вимагають віддати їх на поталу юрби, добиваються до воріт, зчиняють страшний галас. Щоб якось утихомирити їх, ангели насилають на них сліпоту.

Удосвіта ангели кажуть Лотові: “Уставай, візьми жінку свою та обох дочок своїх, що знаходяться тут, щоб тобі не загинути через гріх цього міста” (19: 15). Лот іще вагався, та ангели “схопили за руку його і за руку жінку його, і за руку обох дочок його, і вивели його, і поставили поза містом” (19: 16). Тоді один з них сказав: “Рятуй свою душу, — не оглядайся позад себе, і не затримуйся ніде в околиці. Ховайся на гору, щоб тобі не загинути” (19: 17).

Лот попросив дозволу сховатися в маленькому містечку, яке теж мало бути знищене. Ангели дозволили йому це. Так містечко порятувалося від знищення.

А ось як описується в Книзі Буття сама катастрофа: “І Господь послав на Содом та Гоморру дощ із сірки й огню, від Господа з неба. І поруйнував ті міста, і всю околицю, і всіх мешканців міст, і рослинність землі” (19: 24—25).

Сірка, про яку тут йдеться, у церковнослов'янському тексті Біблії називалася зовсім незрозуміло — “*жупел*”. Крилатим це слово стало спочатку в російській мові — завдяки п'єсі Олександра Островського “Тяжкі дні”, в якій купчиха Настасія Патрикіївна каже: “Уж я такая робкая, ни на что не похоже. Вот тоже, как услышу я слово “*жупел*”, так руки-ноги и затрясутся”. Із значенням “страховисько”, “щось, що викликає страх, лякає людей” слово перейшло в публіцистику:

Слова: “запорожець”, “козак”, “рідний край” — *жупел* для цензури, і якщо п'єса більш-менш пристойно скомпонована та має ці слова, то краще не посилати її до цензури — все одно не дозволять (Ю. Мартинч).

Далі в Біблії говориться: “А жінка його, Лотова, озирнулася позад нього, — і стала стовпом соляним!..” (19: 26). У переносному вживанні “*Лотова дружина*”, “*соляний стовп*” — непорушність; “*перетворитися на соляний стовп*” — завмерти від несподіванки, обурення, здивування:

“...Ні, не позичу зроду-звіку! Я цього не хочу...” — ворушилися думки в голові Єремії, і він усе стояв серед келії, неначе став з якогось дива *соляним стовпом* (І. Нечуй-Левицький).

І увійшли ми в київські ворота.
Чогось так тихо, мов пройшла чума.
І каже дяк: — *Згадай про жінку Лота.*
Не озирайся. Києва нема.

(Л. Костенко)

Вся із солі, як дружина Лота.
О смерте моя, жду тебе я
без гніву, смутку і скорботи...

(І. Жиленко)

Легенда, найімовірніше, мала під собою реальний ґрунт (коли говорити про саму катастрофу). В пам'яті народу залишило слід якийсь стихійне лихо. Воно могло статися в дуже віддалені часи в районі Мертвого моря. Місцевість ця колись, мабуть, була квітучою землею, але в біблійні часи вона вже була затоплена водами Мертвого моря. Як свідчать геологи, береги його багаті покладами сірки, нафти, газу, які місцями виходять на поверхню. Загорівшись, нафта і газ могли знищити міста. До речі, місто Гоморра згадується в клинописних текстах, знайдених при розкопках стародавнього міста Ебла. Значить, місто таке існувало.

“*Содом і Гоморра*” стали символом розпусти, знаком катастрофи, що наближається, а звідси — символом безладдя, хаосу:

Туга убогості, руйнації дихала в тісних, завалених сміттям і кінським послідом провулках, пишній патриціанський фасад раптом змінився брудною клоакою, і — о диво: навіть у цьому *содомі* оптимістична й добра людська рука виліплювала то тут, то там для радості танцюючих амурчиків на фризях, усміхнених сфінксів... (Р. Іванчук).

Той тракт — це слід колимського *содому*,
Та скільки жертв загинуло на ньому,
Вовік ніхто не знатиме того.

(І. Гнатюк)

У розмовному мовленні так називають юрбу, збіговисько людей, сповнених жаху, обурення, роздратування:

Біля Наумишиної хати — *содом*. Вогонь обхопив
стодолу, стіжки, перекинувся на хату. На подвір'ї
спека, як у пеклі (М. Коцюбинський).

В усному мовленні вислів часом зазнавав змін:

На це діло нагодився молодець.

—Що то,— питає,— за *содома й гомора*?

—Ворону полюємо.

—Ворону?— здивувався молодець.— Вона ж падлом живиться (Р. Федорів).

**ПРОДАТИ ЗА МИСКУ СОЧЕВИЦІ (ЗА
СОЧЕВИЧНУ ЮШКУ) (25: 33—34)**

ПРОДАТИ ПЕРВОРОДСТВО (25: 34)

Ці крилаті вислови походять із біблійної розповіді про бурхливе і сповнене пригод життя Якова, сина Ісака.

У патріарха Ісака народилося два сини-близнюки. “І вийшов перший червонуватий, увесь він немов плащ волосяний. І назвали ймення йому: Ісав. А потім вийшов його брат, а рука його трималася п’яти Ісава. І назвав ім’я йому: Яків... І вирости хлопці. І став Ісав чоловіком, що знався на вловах, чоловіком поля; а Яків — чоловіком мирним, що в наметах сидів... І зварив був Яків їжу, а з поля прибув Ісав, і змучений був. І сказав Ісав до Якова: “Нагодуй мене отим червоним, червоним отим, бо змучений я...” А Яків сказав: “Продай же нині мені своє перворідство”. І промовив Ісав: “Ось я умираю, то нащо ж мені оте перворідство?” А Яків сказав: “Присягни ж мені нині”. І той присягнув йому, і продав перворідство своє Якову. І Яків дав Ісавові хліба й сочевичного варива. А той з’їв, і випив, і встав та й пішов. І знехтував Ісав перворідство своє” (25: 25—34).

Марна, мабуть, річ — первородство, якщо його так дешево продають? Ні, не марна. Одержуючи первородство, Яків здобував переважне право на чудові, багаті землі Ханаану, а Ісав — на скелясту й посушливу місцевість Едом.

Але для цього Якову потрібне було батькове благословення. На той час патріарх Ісак був уже дуже старий і

сліпий. І тут мати, у якої Яків був улюбленцем, навчила його, як здобути це батькове благословення.

Яків почав носити батькові їжу, видаючи себе за Ісава. А щоб батько, помацавши його, не впізнав, мати обкладала руки й шию Якова шкурками козенят (Ісав був “волохатий”, а Яків “гладенький” на дотик). Так Яків обманом домігся батькового благословення.

Рятуючись від помсти брата, Яків довго живе у Месопотамії і там одружується (у нього було 12 синів і одна дочка). Потім він вирішує повернутися з усією родиною в Ханаан. По дорозі на нього нападає “хтось” (це був ангел — посланець Бога); цей “хтось” поранив його, але не зміг перемогти.

Бог прощає Якова, благословляє його первородство, дає йому нове ім'я — Ізраїль. Він мириться з братом, живе на світі 147 років; сини ховають його в Ханаані.

Та ми ще зустрінемося з Яковом, коли йтиметься про його сина Йосипа Прекрасного.

“Продати за миску сочевиці (за сочевичну юшку)”, “продати первородство” означає поступитися чимось важливим, значним заради нікчемної, незначної та скороминущої вигоди:

Усе комусь щось пишуть на догоду,
та чечевиці хочуть, як Ісав.
А хто напише, або написав,
велику книгу нашого народу?!

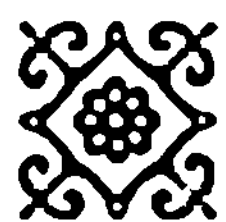
(Л. Костенко)

За одню маленьке зерно сочевиці
я продав, безумний, свою душу.

(Б. - І. Антонич)

Слово “первородство” може виступати як синонім до “початок”, “започаткування” — тоді це схвальна оцінка:

Кінематографія виступає тут [в екранізації літературних творів] не у всеозброєнні свого *первородства*, а скоріше як спосіб для більш чи менш повного вираження суті літературного явища (О. Довженко).

ЙОСИП ПРЕКРАСНИЙ (39: 6)

ПЕНТЁФРІЄВА (ПОТІФА́РОВА) ЖІНКА (39: 7)

ФАРАОНОВІ ХУДІ КОРОВИ (41: 4)

СІМ КОРІВ ХУДИХ З'ЇЛИ СІМ КОРІВ ТОВСТИХ (41: 4)

ВЕНІАМІН (БЕНІАМІНІК) (43: 29—30)

Зіблійна оповідь про Йосипа розпочинається не від його дитинства, а від юності. Ми знаємо про нього лиш те, що він син Якова і Рахілі, має одинадцять братів. Йому 17 років, він наймолодша дитина у батька, улюбленець його, утіха старості. Батько справляє тільки Йосипові квітчастий “кетонеш” — сорочку (від грецького “хітон”). Брати заздять йому. Неприязнь посилюється, коли Йосип починає розповідати батькові про їхні погані вчинки.

До того ж Йосип у присутності братів розповів батькові про свої два сні. Ось ці сні: “А ото ми в'яжемо снопи серед поля, і ось мій сніп зачав уставати, та й став. І ось оточують ваші снопи, — та й вклоняються снопові моему” (37: 7); “Оце снівся мені ще сон, — і ось сонце та місяць та одинадцять зір вклоняються мені” (37: 9). Вислухавши це, батько сказав: “Що то за сон, що снівся тобі? Чи справді прийдемо ми, я та мати твоя, та брати твої, щоб уклонитися тобі до землі?” (37: 10).

Одного дня батько посилає Йосипа провідати братів, які пасуть отари далеко від дому. Брати здалеку бачать його яскраву сорочку; вони вирішують убити його. Заступається за Йосипа лише найстарший брат, який радить не вбивати його, а вкинути в яму (це була криниця без води), де він помре сам, а на них не буде крові. Так вони й зробили.

Раптом бачать: іде караван, везе до Єгипту пахощі, бальзам і ладан. Брати вирішують продати Йосипа цим ізмаїльтянам. “І продали Йосипа ізмаїльтянам за двадцять срібняків, а ті повели Йосипа до Єгипту” (37: 28).

Брати зарізали козеня, вмочили сорочку Йосипа у кров козеняти і понесли батькові. «І він пізнав його й

сказав: “Вбрання мого сина... Дикий звір його з’їв... Справді розшарпаний Йосип!”» (37: 33). Батько роздер на собі одяг, зодягнув верету (рядно) і багато днів справляв жалобу по своєму улюбленцеві.

Йосипа привезли до Єгипту і продали Пентефрієві (Потіфару) — царедворцеві фараона, який був начальником його охорони. Йосип у домі свого господаря стає потрібною людиною — наглядачем та розпорядником і дома, і в полі. Яким був Йосип у цей час? Молодий і красивий, він “був гарного стану та вродливого вигляду” (39: 6). Звідси і його ім’я — *Йосип (Іосиф) Прекрасний*.

— Ото, як би я хотіла побачити, як ви вбрались за *прекрасного Іосифа*,— сказала Олеся, спідлоба поглядаючи на Балабуху (І. Нечуй-Левицький).

— Ти всім подаєш ідеї,— розізлився Грак, витираючи піт з чола.— Тебе всі люблять, а ті, хто їх втілює в життя, — ненавидять. Чудновський теж вважає, що Торквемада це я, а ти — *Іосиф Прекрасний* (О. Чорногуз).

Цей вислів вживається на означення не лише красивої, а й цнотливої людини:

Т е т я н а. Оттак наші знають! Ви себе рівняєте з *Іосифом*? Далеко куцому до зайця! Наш піп говорить, що *Іосиф* тим і щасливий був, що батька свого шанував і почитав по Богові первого... (І. Котляревський).

Жінка Пентефрія закохується в Йосипа, всіляко його переслідує, але Йосип противиться її домаганням. Зрештою Пентефрієва жінка, залишившись з ним наодинці, ухопила Йосипа за рукав; він вирвався, а одяг залишився у неї в руках. Цей одяг вона використала як звинувачення: начебто Йосип хотів її збезчестити.

“*Пентефрієва жінка*” у переносному значенні — жінка віроломна, мстива і розпусна:

Не пускайся з жінкою чужою
Ні в дорогу, ні в гостину жодну.
Тямиш, як *Пентефрієва жінка*
Йосипа в темницю засадила.

(І. Франко)

Пентефрій кидає Йосипа до в’язниці. Але Йосип умів прихилити до себе серця людей. І тут, у в’язниці,

“начальник в’язничого дому дав у руку Йосипа всіх в’язнів, що були в домі в’язничім” (39: 22).

У цей час провинилися у чомусь чашник і пекар фараона й потрапили до в’язниці. Опікуватися ними начальник в’язниці поставив Йосипа. Одного ранку запитав їх Йосип: “Чому ваші обличчя сьогодні сумні?” А вони сказали йому: “Снився нам сон, а відгадати немає кому” (40: 8). Йосип попросив, щоб вони розповіли йому свої сни.

Начальник чашників розповів свій сон: “Бачив я в сні своїм, — ось виноградний кущ передо мною. А в виноградному кущі три виноградні галузки, а він сам ніби розцвів, пустив цвіт, і дозріли грона його ягід. А в моїй руці фараонова чаша. І взяв я ті ягоди, і вичавив їх до фараонової чаші, і дав ту чашу в руку фараона” (40: 9—11). Йосип сказав, що через три дні фараон звільнить чашника і поверне до себе. Нехай лише не забуде Йосипа і подбає про його звільнення.

Далі про свій сон розповідає пекар: “І я в сні своїм бачив, — ось три коші печива на голові моїй. А в коші горішньому — зо всякого пекарського виробу фараонове їдження, а птах їв його з коша з-над моєї голови” (40: 16—17). Йосип так розгадав цей сон: “Три коші — то три дні. Ще за три дні підійме фараон голову твою з тебе, і повісить тебе на дереві, — і птах поїсть тіло твоє з тебе” (40: 18—19). Все збулося так, як сказав Йосип, тільки начальник чашників забув про нього.

Пройшло два роки. І сниться фараонові сон. “Ось він стоїть над Річкою [це Ніл]. І ось виходять із Річки семеро корів гарного вигляду й ситого тіла, — і паслися на лузі. А ось виходять із Річки за ними семеро корів інших, бридкі виглядом і худі тілом. І вони стали при тих коровах на березі Річки. І корови бридкі виглядом і худі тілом поз’їдали сім корів гарних виглядом і ситих” (41: 1—4). Фараон прокинувся, а потім знову заснув. І сниться йому: “... аж ось сходять на однім стеблі семеро колосків здорових та добрих. А ось виростає за ними семеро колосків тонких та спалених східним вітром. І проковтнули ті тонкі колоски сім колосків здорових та повних” (41: 5—7).

Ніхто з фараонового оточення не зумів розгадати цих снів. Тоді чашник згадав про Йосипа і розповів про

нього фараонові. Той звелів негайно привести Йосипа з темниці.

Йосипа помили, переодягли і привели до фараона. Фараон розповів йому свої сні, і Йосип так розгадав їх: “Семеро корів добрих — то сім літ, і семеро колосків

П. Корнеліус. “Йосип пояснює сні фараону”

добрих — сім літ вони. А сім корів худих і брудних, що вийшли за ними, — сім літ вони, і сім колосків порожніх і спалених східним вітром — то будуть сім літ голодних... Ось приходять сім літ, — великий достаток у всій краї єгипетській. А по них настануть сім літ голодних, — і буде забутий увесь той достаток в єгипетській землі, і голод винищить край” (41: 26—30).

“*Фараонова худя корова*” — так кажуть про жадібного. Вислів “*сім корів худих і сім товстих*” вживається найчастіше або як порівняння, або як цитата:

Та ще мудрішим може показатись,
Коли столець лояльності поставиш
На користі столець і аж на верха

Сам сядеш, вищий понад тих нездарів,
 Що на самих худих лояльних стільцях
 Сидять *худі, мов сім корів з Єгипту.*
 Амінь, амінь, кажу тобі, мій сину,
 Що не *худі товстих їдять корови,*
 Але *товсті худих з'їдять з кістками*
 І не подохнуть, тільки потовстіють.

(І. Франко)

Далі Йосип радить фараонові: “А тепер нехай фараон наздрить чоловіка розумного й мудрого, і нехай поставить його над єгипетською землею... і нехай за сім літ достатку збирає п'ятину врожаю єгипетської землі... І буде та їжа на запас для краю на сім літ голодних, що настануть в єгипетській землі,— і край не буде знищений голодом” (41: 33—36).

Фараон у захваті від розуму Йосипа і від мудрості його Бога. Він проголошує Йосипа другою людиною в Єгипті — після себе; дає йому символ влади — свій перстень, дорогоцінну одягу, золотий ланцюг; одружує з дочкою жерця, дає йому почесне єгипетське ім'я Цофнат-Панеах, що означає “відгадник таємниць”. Йосипові на цей час було 30 років.

Усе в Єгипті відбувається так, як сказав фараонові Йосип. Настають голодні роки, і всі, не лише з Єгипту, а й з інших країв, ідуть до Йосипа купувати хліб, якого він назбирав ось скільки: “І зібрав Йосип збіжжя дуже багато, як морський пісок, аж перестав рахувати, бо не було вже числа” (41: 49).

Батько Йосипа Яків посилає десятеро своїх синів до Єгипту по хліб. Не пускає лише наймолодшого, Веніаміна, “щоб не спіткало його яке нещастя!” (42: 4). Брати приходять до Йосипа: він їх одразу впізнає, вони його — ні. Він зустрічає їх суворо, підозрює у шпигунстві й бере під варту на три дні, а потім випускає і каже: “Один брат ваш буде ув'язнений.., а ви йдіть, принесіть хліба для заспокоєння голоду ваших домів. А свого наймолодшого брата приведіть до мене, — і будуть potwierджені ваші слова...” (42: 19—20).

Брати схвильовані, вони згадали свою давню провину і вважають, що це їм кара за гріх. Коли вони так між собою розмовляють, Йосип все чує; він відвертається і плаче.

Йосип наказує своїм слугам наповнити мішки братів збіжжям і в кожен мішок покласти те срібло, яким вони платили за збіжжя. Вийшовши за місто, один із братів відкрив мішок, щоб дати вівса ослові, побачив своє срібло й злякався: «І завмерло їм серце, і вони затремтіли, говорячи один до одного: “Що це Бог нам зробив?”» (42: 28).

Коли брати повернулися додому, вони розповіли про все батькові. Він не захотів відпускати Веніаміна, кажучи: “Ви позбавили мене дітей, — Йосипа нема, і Симеона нема, а тепер і Веніаміна заберете? Усе те на мене!” (42: 36).

З’їли вони привезене, а голод все ще лютував у їхнім краї. Треба знову йти по хліб до Єгипту. І сказав батько синам: “Візьміть із плодів цього Краю, і віднесіть дарунки мужеві тому: трохи бальзаму, і трохи меду, пахощів, і ладану, дактилів, і мигдалів. А срібла візьміть удвоє в руку свою. А срібло, повернене в отвір ваших мішків, верніть своєю рукою, — може то помилка. А брата вашого заберіть, — і встаньте, ідіть до того мужа. А Бог всемогутній нехай дасть вам милосердя перед лицем того мужа, і нехай він відпустить вам другого вашого брата й Веніаміна. А я,—певно стратив сина свого!..” (43: 11—14).

На цей раз Йосип зустрічає братів прихильно і влаштовує прийом, де особливу увагу приділяє Веніамінові (вони рідні брати: у них була одна мати, а у решти братів — інші матері). Напередодні від’їзду братів він наказує підкласти в мішки плату за хліб, а в мішок Веніаміна — свою власну срібну чашу.

Не встигають брати відійти від міста, як їх наздоганяє слуга Йосипа. Він каже, що пропала срібна чаша його пана. У кого вона буде знайдена, той стане рабом Йосипа. Чашу знайшли у мішку Веніаміна.

Брати в розпачі повертаються до дому Йосипа. Один з братів каже Йосипові, що коли Веніамін не повернеться, то це вб’є їхнього батька. Він просить, щоб Веніамін повернувся до батька, а він сам залишиться в рабстві у Йосипа.

І тут Йосип наказав усім вийти, а залишитися — лише братам. І відкрився їм: “Я Йосип, ваш брат, якого ви продали були до Єгипту...” (45: 4). Далі йде зворушлива сцена, коли Йосип плаче на шиї у Веніаміна, а Веніамін

плаче на шії в нього... “І цілував він усіх братів своїх, і плакав над ними...” (45: 15).

Йосип наказує братам повертатися додому, щоб передати батькові запрошення переселитися з усім родом в Гесем — прикордонну східну частину Нижнього Єгипту, де б вони могли вести звичне для них життя. Фараон дозволяє Йосипові дати братам колісниці для їхніх родин. І весь рід з Яковом попереду відкочовує до Єгипту, а Йосип виїздить їм назустріч. Знову радісні сльози зустрічі. Якова представляють фараонові; увесь рід благоденствує.

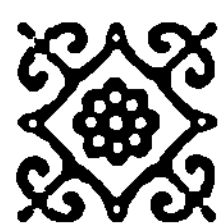
Наближається час смерті Якова. Він кличе до себе Йосипа, благословляє синів, а Йосипові наказує поховати себе в рідній землі. Він благословляє також синів Йосипа, виділивши молодшого, якому пророкує велике майбутнє. Після смерті Якова і днів жалоби по ньому Йосип везе ховати тіло батька до його рідного краю. Брати турбуються, що з ними буде після смерті Йосипа, але він заспокоює їх. Йосип помер, коли йому було 110 років. Родичі та одновірці дали слово, що коли вони будуть виходити з Єгипту, то заберуть і його останки.

Про молодшого брата Йосипа — Веніаміна слід додати, що у обох одна мати — Рахіль, яка помирає, народивши Веніаміна. Як уже згадувалося, саме тому, що вони рідні брати, а решта братів — рідні лише по батькові, Веніамін любив Йосипа, не заздрив і не був винний у всіх його випробовуваннях. Рід Веніаміна прославиться пізніше (сам Веніамін народився у Віфлеємі, де колись народиться Ісус Христос).

З цього роду вийшов цар Ізраїлю Саул; апостол Павло казав, що він теж походить з “коліна Веніамінова”.

У переносному, розширеному значенні це ім’я — *Веніамін* (*Беніамін*, *Беніаміник*) — вживається у багатьох європейських мовах на позначення улюбленця батьків, оточеного ніжністю і турботою.

Друга книга Мойсеєва: Вихід

**ПЛАЧ НА РІКАХ ВАВИЛОНСЬКИХ (Книга
Псалмів. Псалом 136)**

ВАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН

ЄГИПЕТСЬКА НЕВОЛЯ (1: 14)

ЄГИПЕТСЬКА РОБОТА (1: 14)

ТЬМА ЄГИПЕТСЬКА (10: 21)

КАРИ ЄГИПЕТСЬКІ (7—10)

Ізраїлеї в Єгипті були рабами. Вони зі сльозами згадували свою батьківщину: “Над річками Вавилонськими, — там ми сиділи та й плакали, коли згадували про Сіона!” (Книга Псалмів. Псалом 136). Широко відомі у нас ці слова завдяки таким рядкам Т. Г. Шевченка:

*На ріках круг Вавилона
Під вербами в полі
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі.*

У переносному значенні “*плач на ріках вавилонських*” — це туга, жаль за чимось, безповоротно втраченим:

*На ріці вавилонській — і я там сидів,
На розбитий орган у розпуці глядів.*

(І. Франко)

Коли шукають синонімів до слів “рабство”, “неволя”, тоді ще кажуть “*вавилонський полон*”:

Коли скінчиться той *полон великий*,
Що нас зайняв в землі обітованній?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине новий *Вавилон*?

(Л е с я У к р а ї н к а)

По той бік тюремної брами день у день вистоюють чийсь жінки й матері, ці вічні шукальниці, невтомниці, що ось так, з клунками, босоніж, ходять від табору до табору, не минають цієї залятої Холодної гори, сподіваючись у її *невольничому вавилоні* віднайти, вигледіти свого (О. Г о н ч а р).

Тут письменник у словосполученні “невольничий вавилон” начебто поєднав і крилаті слова “єгипетський полон” і крилате слово “Вавилон” з таким його значенням: велика кількість людей, натовп, юрба.

Рабам у Єгипті доводилося виконувати важку, для багатьох непосильну роботу: під палючим сонцем вони копали глину, місили, виробляли з неї цеглини, сушили їх на сонці, а готову цеглу носили до місця, де будувалися могутні мури й величезні палаци фараона.

Вислови “*єгипетська неволя*”, “*єгипетська робота*” — теж синоніми до понять “тяжка підневільна праця”, “залежність”, “рабство”:

Хто мене виведе з *сього Єгипту*,
З *краю неволі*, з *оселі роботи*?
Син чоловічий, обранець Господній?
Дух, що з’являвся в *огні*?

(Л е с я У к р а ї н к а)

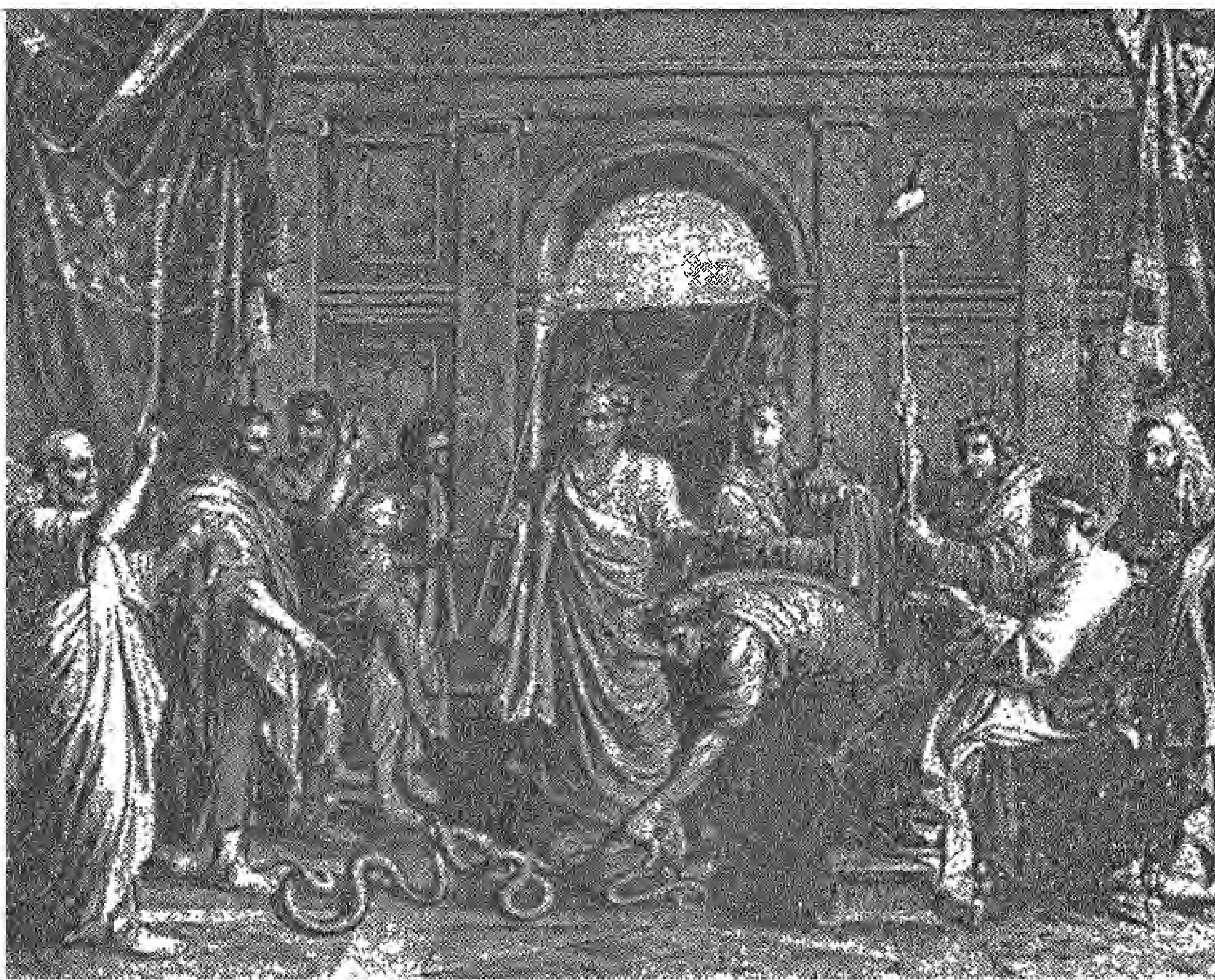
Не тяжкість оцієї *єгипетської роботи* гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають (О. Г о н ч а р).

Мойсей (про нього ми ще будемо говорити) кілька разів ходив до фараона й намагався вмовити його відпустити іудеїв (він творив різні чудеса, переконуючи фараона в тому, що це веління Бога). Але фараон не поступався.

Та от на допомогу Мойсеєві прийшов сам Бог. Він послав на єгиптян страшні кари. Ось як про це розповідається в Біблії.

Рано-вранці Мойсей та його брат Аарон пішли до ріки чатувати на фараона, котрий у цей час звичайно приходив купатися. Дочекавшись, вони сказали йому: “Так як

ти не виконав бажання Господа і не відпустив народу нашого, то ти побачиш, що зробить Бог". Аарон узяв жезл, підняв його над рікою — і тієї ж миті вода перетворилася на кров. Та фараон, незважаючи на таку страшну кару, залишився невблаганим.

Н. Пуссен. "Суперництво Мойсея з жерцями фараона"

Єгиптянам тепер не було що пити, вся вода в озерах, ріках і криницях перетворилася на кров. Уся риба загинула. Люди копали землю неподалік від ріки, сподіваючись добути воду, та марно. Так єгиптяни протягом тижня замість води пили кров. І все ж фараон не послухав Бога — і Бог послав йому нову кару.

Знову Аарон простяг жезл — жаби повилазили із річок і ставків. Їх було дуже багато; вони виплигували на ліжка, пробиралися до кухонь, заповнили і палац фараона. Тоді фараон послав за Мойсеєм та Аароном і сказав їм:

“Помоліться своєму Богові, щоб ці жаби згинули, тоді я відпущу синів Ізраїлевих”. Мойсей помолився Богові, і Бог почув його: жаби загинули. Як тільки їх не стало, фараон сказав: “Не відпущу народ”. Тоді Бог знову послав на нього кару.

Аарон простяг свій жезл — і вся пилюка на дорогах і в полях перетворилась у маленьких, злих і набридливих комах, які кусали і людей, і худобу, але фараон вперто продовжував стояти на своєму.

Тоді Бог послав на землю єгипетську безліч собачих мух, які заповнили будинки й вулиці. Земля і люди Єгипту страждали від цих мух, які, однак, навіть не наближалися до хатин, де жили іудеї. Усе повторилося знову: фараон пообіцяв відпустити народ, якщо мухи згинуть, а як тільки їх не стало, фараон повторив своє: “Не відпущу”.

І послав Бог на землю єгипетську нову кару. Всі тварини захворіли. Загинуло безліч усілякої худоби. Та фараон усе ще не відпускав народ ізраїльський. І Бог вразив запаленням і виразками чоловіків, жінок і дітей єгиптян, тоді як ніхто з іудеїв не захворів. Фараон і тут не поступився.

Кари продовжувалися: пішов великий град, побив багато людей і тварин; далі Бог наслав сарану. Вона покрила дерева й поїла всі плоди, що залишилися після граду. Знову фараон пообіцяв: якщо не буде сарани, він відпустить народ — і вкотре не дотримав слова.

А населення Єгипту страждало. Фараон своєю впертістю карав свій народ.

Мойсей більше не попереджав фараона про ті випробування та кари, які Бог посилатиме. Він простяг руку до неба — і одразу ж настала пільма. День став темніший за ніч, морок панував усюди, крім того місця, де жили іудеї — там було видно. Народ Єгипту був переляканий: три дні й три ночі пільма огортала Єгипет. А потім знову стало видно. Фараон не покався, а ще більше розлютився. Він сказав Мойсеєві: “Іди від мене! Стережися, щоб ти не бачив більше лиця мого, бо того дня, коли побачиш лице моє, ти помреш!” А Мойсей відказав: “Так сказав ти... Я більш уже не побачу лиця твого!” (10: 28—29).

Вислів “*тьма єгипетська*” у переносному значенні є образом безпросвітної темряви (своєрідна гіпербола, перебільшення):

Такий туманний час тепер для Ялти невігодний, бо якраз оце згорів газовий завод і світла на вулицях нема, а як скінчатся місячні ночі, то вже буде зовсім *тьма єгипетська* (Л е с я У к р а ї н к а).

Став крилатим і вислів “*кари єгипетські*”. Він вживається як синонім до поняття “велике нещастя”:

... Диво! Мільйони летять у якусь темну безодню, не залишаючи по собі ніякого сліду: поля незасіяні, мільйони голодного люду, голодний, чорний, плямистий тиф і всі *єгипетські карі* мучать країну. Що ж це має значити? (І. Ф р а н к о).

І останню кару послав Бог на Єгипет. Він сказав: “Коло півночі я вийду посеред Єгипту. І помре кожен перворідний Єгипетської землі від перворідного фараона, що сидить на своїм престолі, до перворідного невільниці, що за жорнами, і все перворідне з худоби. І здійсниться великий зойк по всій Єгипетській землі, що такого, як він, не бувало, і такого, як він, більше не буде” (11: 4—6).

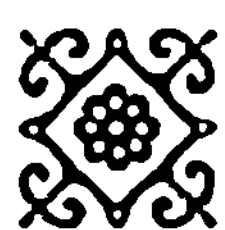
Ізраїльтяни, за наказом Бога, повинні були зробити так: цієї ночі кожна родина має взяти гарне ягня, заколоти його і спекти. Кров’ю ягняти треба обмазати одвірки дому. “І прийде Господь ударити Єгипет, і побачить ту кров на одвірку горішнім і на двох одвірках бічних, — і обмине Господь ті двері, і не дасть згубникові увійти до ваших домів, щоб ударити” (12: 23). І ще: їсти м’ясо ягняти вони мають стоячи, одягнені, з палицею для дороги. Єгиптяни спокійно полягали спати того вечора, але опівночі всі їхні первістки померли. І ніхто не бачив, як ангел-згубник заходив до хат єгиптян, але він побував у кожній з них — ніякі замки та засови не могли його зупинити. Коли ж він бачив кров на одвірках, то обминав ці будинки, начебто “перескакував” їх. “І знявся великий зойк у Єгипті, бо не було дому, щоб не було там померлого...” (12: 30).

Тієї ж ночі покликав фараон Мойсея та Аарона і сказав їм: “Устаньте, вийдіть з-посеред народу мого, — і ви, сини Ізраїлеві. І йдіть скажіть Господові, як ви казали. І дрібну вашу худобу і худобу вашу велику

візьміть, як ви казали, та й ідіть. І поблагословіть мене!” (12: 31—32). І увесь народ Єгипту благав їх швидше піти, бо боялися, що Бог ізраїльтян усіх знищить.

Так ізраїльтяни вийшли з Єгипту, де вони були в неволі. Бог наказав Мойсеєві, щоб він і його народ пам’ятали, хто й коли вивів їх з Єгипту. Кожного року в цей день вони повинні їсти печене ягня, як вони їли тієї ночі. Це буде називатися словом Пасха (слово “пасха” давньоєврейською мовою означає “проходження мимо”, “перескакування”). Тієї ночі Бог пройшов повз двері, на яких була кров ягняти, і не знищив їхніх дітей (християни святкують Пасху тому, що в цей день — це був третій день після розп’яття Ісуса Христа — воскрес Син Божий).

МОЙСЕЙ

ТЕКТИ МОЛОКОМ І МЕДОМ (3: 7—8)

НЕОПАЛІМА КУПИНА (3: 2—4)

ОБІТОВА́НА (ОБІЦЯНА) ЗЕМЛЯ (3: 8)

ВОГНЕННИЙ (ВОГНЯНИЙ) СТОВП

МАНДРІВКА ПО ПУСТЕЛІ

МАННА НЕБЕСНА (16: 31—36)

У попередньому розділі ми познайомилися з *Мойсеєм* у найдраматичніший період його життя. Але про нього самого майже нічого не довідалися.

Почнемо здалеку. Ви пам’ятаєте, як до Йосипа Прекрасного прибула його родина: приїхали не лише батько та брати, а й їхні родини та родичі, далекі й близькі (не забуваймо, що тоді був голод, а тут, у Єгипті, можна було вижити).

Після смерті Йосипа, через багато років, народ іудейський дуже розрісся. Усі вони вважалися нащадками батька Йосипового, Якова. Коли Бог простив Якова за несправжнє первородство, він дав йому нове ім’я — *Ізраїль*. Тому нащадків Якова називали в Єгипті дітьми

Ізраїлевими або *синами Ізраїлевими*, вихідцями з Ханаанської землі.

Проходив час; фараони змінювали один одного, ставлення до нащадків Ізраїля гіршало. Один з фараонів сказав: “Ось народ Ізраїлевих синів численніший і сильніший від нас! Станьмо ж мудріші за нього, щоб він не множився! Бо буде, коли нам трапиться війна, то прилучиться й він до ворогів наших — і буде воювати проти нас, і вийде з цього краю” (1: 9—10).

І фараон наказав своїм сатрапам гнобити цей люд непосильною працею. Але що сильніше виснажували єгиптяни народ ізраїльський, то швидше він міцнішав і зростав числом. Тоді фараон надумав, як його послабити. Він сказав: “Кожного народженого єврейського сина — кидайте його до Річки, а кожну дочку — залишайте при житті!” (1: 22).

Якраз у цей час одна жінка народила хлопчика. Вона довго — три місяці — ховала його, але далі вже не могла його тримати у себе. Тоді вона взяла очеретяний кошик, просмолила його і поклала в нього дитину, а кошик сховала в очереті на березі Нілу. Старша сестра хлопчика — їй було років десять — стояла неподалік і дивилася, що ж буде з її маленьким братом.

Невдовзі вона побачила, як до ріки підійшла фараонова дочка зі служницями — купатися. Вона помітила кошик і послала за ним служницю. Далі в Біблії ця історія розповідається так: взявши кошик, вельможна дівчина його відкрила «та й побачила дитину, — ось хлопчик плаче. І вона змилосярдилася над ним, та й сказала: “Це з єврейських дітей!” І сказала сестра його до фараонової дочки: “Чи не піти й не покликати тобі жінку-мамку з єврейок, і вона годуватиме тобі дитину?” І сказала їй дочка фараонова: “Іди”. І пішла та дівчинка, і покликала матір дитини. А дочка фараонова сказала до неї: “На тобі цю дитину, та й годуй її для мене. А я дам тобі за плату”. І взяла та жінка дитину, і годувала її. І піросло те дитя, і вона привела його до фараонової дочки, — і він став їй за сина. І вона назвала йому ймення Мойсей [“витягнений”], і сказала: “бо з води я витягла його” (2: 5—10).

Цим лаконічним оповіданням розпочинається довга, сповнена різних пригод і чудес, історія життя Мойсея.

Коли Мойсей виріс, він побачив, як знущаються з ізраїльтян наглядачі фараона. “І побачив він єгиптянина, що бив єврея...” (2: 11). Мойсей убив цього наглядача й заховав у пісок (він думав, що цього ніхто не бачив). «І вийшов він другого дня, — аж ось сваряться двоє євреїв. І сказав він несправедливому: “Нащо ти б’єш свого ближнього?” А той відказав: “Хто тебе настановив за начальника та за суддю над нами? Чи ти думаєш убити мене, як ти вбив був єгиптянина?”» (2: 13—14).

Мойсей злякався помсти фараона й утік. У тій землі, куди він утік, один жрець мав сім дочок. “І прийшли вони, і витягали воду, і наповнили корита, щоб напоїти отару свого батька. І прийшли пастухи й відігнали їх. І встав Мойсей, та й оборонив їх, і напоїв їхню отару” (2: 16—17). Дочки розповіли про все батькові, той запросив Мойсея до себе, згодився залишити його в себе і віддав за нього заміж одну зі своїх дочок.

Раніше Мойсей був знатним сином царським. Він їздив на колісниці, а тепер він став простим пастухом; йому навіть дали нове ім’я — Гершом (“приходько”, “чужинець”).

Мойсей ніколи не забував про синів Ізраїлевих, які мучилися в неволі. Фараон помер, та замість нього запанував інший — такий же жорстокий, як і його попередник.

Одного разу Мойсей пас череду на високому пагорбі; навколо нікого не було. Раптом він побачив перед собою палаючий кущ: Далі в Біблії говориться: «І явився йому Ангол Господній у полум’ї огняному з-посеред тернового куща. І побачив він, що та тернина горить огнем, але не згорає кущ. І сказав Мойсей: “Зійду-но і побачу це велике видіння, — чому не згорає та тернина?” І побачив Господь, що він зійшов подивитися. І кликнув до нього Бог з-посеред тієї тернини і сказав: “Мойсею, Мойсею!” А той відказав: “Ось я!”» (3: 2—4). Далі Бог сказав Мойсеєві: “Я справді бачив біду свого народу, що в Єгипті, і почув його зойк перед його гнобителями, бо пізнав Я болі його. І Я зійшов, щоб визволити його з єгипетської руки, та щоб вивести його з цього краю до Краю доброго й широкого, до Краю, що тече молоком та медом... А тепер іди ж, і Я пошлю тебе до фараона, і виведи з Єгипту народ Мій, синів Ізраїлевих!” (3: 7—10).

З цього уривка походять два крилатих вислови. *“Текти молоком і медом”* — у переносному значенні — жити в країні, яка відзначається найвищим ступенем добробуту, достатку:

Доки молоком і медом
Ти пливеш, наш рідний краю,
Доки весело, в достатку
Череда твої гуляють —
Доти й ми усе при тобі,
Невідступні патріоти,
Аж діймемо — ми до панства,
Ти — до голої голої.

(І. Франко)

— Гей, люди! Це я вам кажу: зупиніться!.. Я пізнав печаль вашу віковічну, а коли ви зупинитеся, спробую вивести вас звідсіля. Я проведу вас у землю гарну й простору, де *тече ріками молоко і мед* (Валерій Шевчук).

Крилатим став і вислів *“неопалима купина”*. Він символізує стійкість, незнищенність:

І стоїть Україна перед нашим духовним зором у вогні, як неопалима купина (О. Довженко).

А що, якби знайшлася хоч одна [книга], —
в монастирі десь або на горищі?
Якби вціліла в тому пожарищі, —
Неопалима — наче купина?

(Л. Костенко)

Вислів може вживатися й у звичайній, побутовій ситуації:

Навроцький глянув на Маню, Маня горіла, як *неопалима купина* (І. Нечуй-Левицький).

Земля, яку обіцяв Бог іудеям, по-церковнослов'янськи зветься “обітована”, тобто “обіцяна”. Вислів *“обітована земля”* (*“обіцяна земля”*) теж став крилатим. У переносному значенні в сучасній літературній мові — багатий край, ширше — місце чиєїсь заповітної мрії:

Нехай конаючий собі шепоче:
вже близько рай... *земля обітована...*
І я б сказав: так, брате, се твій рай!
І не було б неправдою те слово.

(Леся Українка)

То невже приходить край його мандрам? Боже праведний, доведи його на обітовану землю (Ю. Яновський).

Тим часом Мойсей засумнівався: хто він такий, щоб його послухав увесь народ? Як переконати людей? Тоді Бог сказав йому: «Іди, збери старших [синів] Ізраїлевих та й скажи їм: “Господь, Бог батьків ваших, явився мені. Бог Авраама, Ісака та Якова, говорячи: “Згадуючи, згадав Я про вас — та про заподіяне вам у Єгипті. І сказав Я: “Я виведу вас з єгипетської біди...”» (3: 16—17).

Що було далі, ви вже знаєте: Бог допомагав Мойсеєві переконати фараона, щоб той відпустив його народ. Фараон ніяк не погоджувався: Бог посилав на Єгипет усілякі кари, аж поки Мойсей уночі вивів свій народ з Єгипту — вивів похапцем, бо боявся, що фараон знову передумає.

І Мойсей не помилився: «І змінилося серце фараона та рабів його до того народу, і сказали вони: “Що це ми зробили, що відпустили Ізраїля від роботи нам?”» (14: 5). Фараон збирає військо, “і гналися єгиптяни за ними, уся кіннота, колесниці фараонові, і комонники його та військо його, — і догнали їх, як вони отаборилися були над морем...” (14: 9).

При цьому дорогу іудеям вказував вогненний стовп вночі, а вдень стовп пилу. Вислів “*вогнений стовп*” (“*вогняний стовп*”), посланий Богом, також використовується для порівнянь і зіставлень:

І справді: *вогняний стовп*, що вирвався з Франкового серця, провадив український народ крізь пустелю безправ'я і нужди, крізь ніч неволі й зневаги до самого світанку нового життя (Д. П а в л и ч к о).

Фараон з військом наближався, ізраїльтяни смертельно злякалися: позаду вороги, попереду море... “І кликали Ізраїлеві сини до Господа, а Мойсеєві дорікали...” (14: 10). Мойсей запевнив їх, що “Господь буде воювати за вас, а ви мовчіть!” (14: 14).

За наказом Бога Мойсей простягає руку — і море розходиться, щоб по сухому міг пройти весь народ. “І ввійшли Ізраїлеві сини в середину моря, як на суходіл, а море було для них муром із правиці їхньої та з лівиці їхньої” (14: 22). Коли ж за ними ввійшли з кіньми і

колісницями єгиптяни, “вернулася вода і позакривала колесниці та комонників усьому фараоновому військові, що ввійшло за ними в море. Ані жоден з них не залишився!” (14: 26).

Для чого було це жорстоке випробовування? А ось для чого: “І побачив Ізраїль сильну руку, яку виявив Господь у Єгипті, — і став боятися той народ Господа! І вірував він у Господа та в Мойсея, раба його” (14: 31).

За велінням Бога Мойсей не повів свій народ прямо в “обітовану землю”, а водив їх по пустелі цілих сорок років. Навіщо? «Бо Бог сказав: “Щоб не пожалкував той народ, коли він побачить війну, і не вернувся до Єгипту”» (13: 17).

Коли згадують *“мандрівку по пустелі”*, мають на увазі великий і складний шлях до мети, повний випробувань і зречень:

Наша *мандрівка по пустелі* ще не скінчилася, тому що було в нас тисячі воць замість одної яскравої думки, що лучила б усіх в одну цілість, бо що с нація, коли не скупчення мільйонів воць довкола образу спільного ідеалу? (Д. Д о н ц о в).

Народ постійно ремствував: то не було води, то не було їжі. А з ними ж була ще й худоба, яку треба поїти і годувати. Коли люди були без води три дні, Мойсей попрохав допомоги у Бога, кажучи: “Що я вчиню цьому народові? Ще трохи, — і вони вкаменують [поб’ють камінням] мене!” (17: 4). Тоді Бог наказав Мойсеєві піти до скелі й ударити її палицею — і потече вода. Так і сталося.

Ця пригода Мойсеєва теж стала використовуватись як яскраве, образне порівняння:

Він став спокійнішим. Не був навіть певний, чи все те бачив у сні, про що говорив, чув тільки потребу творити, жадібно *пити з джерела, що сам, як Мойсей, висік із скелі* (М. К о ц ю б и н с ь к и й).

А як було з їжею? Сказав Бог Мойсеєві: «Я почув ремствування Ізраїлевих синів. Промовляй до них, кажучи: “Під вечір будете їсти м’ясо, а рано насититесь хлібом — і пізнаєте, що Я — Господь, Бог ваш!”» (16: 12).

Що ж це було за м’ясо і хліб у пустелі? Ось звідки м’ясо: «І сталося ввечері, і знялися перепелиці, і покрили

табір. А рано була верства роси навколо табору. І піднялася верства тієї роси, — аж ось на поверхні пустині щось дрібне, вузькувате, дрібне, немов паморозь на землі. І побачили сини Ізраїлеві та й казали один до одного: “Ман гу?” “Що то?”, бо не знали, що то. А Мойсей відказав їм: “Це той хліб, що дав вам Господь на їжу”» (16: 13—15).

Мойсей наказав збирати це “ман”, як вони ту їжу назвали, стільки, скільки кожна родина може з’їсти за день. Брати про запас, залишати “ман” на потім не можна. Та люди, як завжди, Мойсея не послухали, позоставляли “ман” до ранку, “а воно зачервивіло і стало смердюче” (16: 20). Після цього “збирали його щоранку, кожен у міру своєї їди. А розгрівалося сонце — і воно розтавало” (16: 21).

Якою ж була ця їжа? “Вона була, як коріандрове насіння, біла, а смак її, — як тісто в меду” (16: 31). З цієї манни небесної можна було пекти хліб і її можна було варити. “А Ізраїлеві сини їли ту манну сорок літ, аж до прибуття їх до краю заселеного” (16: 35).

Вислів “*манна небесна*” став крилатим і вживається зі значенням — несподівано одержані життєві блага; “*чекати, як манни небесної*” — ждати чогось з тугою та нетерпінням:

Того дня, коли я побачив, отой перший поїзд Червоного Хреста, — він вкарбувався мені в пам’ять як світле видіння, як чудо, яке зійшло з неба з *манною небесною*, — того дня я впав не при пам’яті і не зводився півтора місяці: висипний тиф поклав і мене (Ю. С м о л и ч).

А поки ще, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте *манни з неба* (Д. Б е д з и к).

Коли сини Ізраїлеві підійшли до землі ханаанської, вони побачили, що земля ця і справді “текла молоком і медом” (у цьому пересвідчилися 12 посланців із табору). Але на цій землі вже жили люди й обробляли її. Землю треба було завойовувати. Люди в таборі знову ремствували. За це Бог покарав їх: вони ще 40 років мали жити в пустелі. Вони побачать ще цю землю, а от Мойсей так і не ступить на неї. Та про це мова піде далі.

У розповіді про Мойсея весь час повторюється, поряд з іменем Мойсея, ще й ім’я Аарона, який говорить за

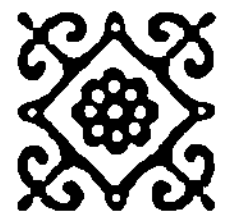

Мойсея, бо, за словами самого Мойсея, “я тяжкоустий та тяжкоязыкий” (4: 10). Бог на це каже: “Чи ж не Аарон, твій брат, Левіт? Я знаю, що він добре буде говорити” (4: 14). Пізніші легенди так пояснюють це місце із Біблії: малій Мойсей, коли його привели у палац фараона,

Д. Фетті. “Мойссей перед палаючим кущем”

зняв з нього корону і поклав її собі на голову. Фараон вирішив дитину вбити, бо з нього виросте суперник фараонові. Один з іудейських мудреців радить випробувати дитину: поставити перед нею на вибір золото і розжарене вугілля. Що дитина вибере? Малий Мойсей уже простяг руку до золота, але ангел направив її до вугілля. Дитина бере гарячу вуглину і кладе її собі до рота... Ось чому Мойсей так нечітко розмовляв.

ЗАПОВІДІ (20: 1—17)

НЕ СОТВОРИ СОБІ КУМИРА (20: 4—6)

СКРИЖАЛІ (24: 12)

БУТИ ЗАПИСАНИМ НА СКРИЖАЛІ

СВЯТАЯ СВЯТИХ (26: 33—34)

ПРИНОСИТИ ЖЕРТВУ БОГАМ

ЗОЛОТИЙ ТЕЛЕЦЬ. ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ (32: 1—8)

...не так легко Мойсеєві правити своїм непо-
кірним народом. Бог вирішує допомогти
йому: «І промовив Господь до Мойсея: “Осе Я до тебе
прийду в густій хмарі, щоб чув народ, коли Я говоритиму
з тобою, і щоб повірив і тобі навіки!”» (19: 9).

Мойсей одержує наказ від Бога, як підготувати людей
до цієї зустрічі: «Іди до людей і освяти їх сьогодні та
завтра, і нехай вони виперуть одіж свою. І нехай вони
будуть готові на третій день, бо третього дня зійде Господь
на гору Сінай на очах усього народу. І обведеш границею
народ довкола, говорячи: “Стережіться сходити на гору й
доторкуватися до краю її. Кожен, хто доторкнеться до
гори, буде конче забитий!”» (19: 10—12).

На третій день “знялися громи та блискавки, і густа
хмара над горою та сильний голос сурми. І затремтів
увесь народ, що був у таборі...” (19: 16).

Гора була вкрита димом і вся тремтіла. Звідти лунав
голос сурми, а потім голос Бога, який наказав Мойсеєві
піднятися на гору. “І став народ здалека, а Мойсей
підійшов до мороку, де був Бог” (20: 21).

Бог проказав Мойсеєві заповіді, за якими мав жити
Мойсей і увесь його народ.

Перша заповідь: “Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе
з єгипетського краю, з дому рабства. Хай не буде тобі
інших богів передо Мною” (20: 2—3).

Друга заповідь: “Не роби собі різьби і всякої подоби з
того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під
землею. Не вклоняйся їм і не служи їм...” (Інший
варіант — церковнослов'янський: “не сотвори себе
куміра”) (20: 4—5).

Третя заповідь: “Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиває Його ймення надаремно” (“всує” — по-церковнослов’янськи) (20: 7).

Четверта заповідь: “Пам’ятай день суботній, щоб святити його! Шість день працєю і роби всю працю свою, а день сьомий — для Господа, Бога твого!” (20: 8—10).

П’ята заповідь: “Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі...” (20: 12).

Шоста заповідь: “Не вбивай!” (20: 13).

Сьома заповідь: “Не чини перелюбу!” (20: 14).

Восьма заповідь: “Не кради!” (20: 15).

Дев’ята заповідь: “Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!” (20: 16).

Десята заповідь: “Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!” (20: 17).

Крилатим стало і саме слово “заповідь” (“заповіді”), і окремі заповіді, які або цитуються, або переказуються. У найширшому значенні “заповідь” — це повчання, своєрідний наказ, найчастіше морально-побутового змісту:

Адже в наших писаннях директори нині не інакше як генеральні, головні інженери тільки як верховні жерці, масштаби не інакше, як трансконтинентальні, космічно-галактичні, будови тільки суперграндіозні, народні мільйони, як осіннє листя, килими-вертольоти, троянди на снігу — і тут же забування найпростіших заповідей типу *не вкрадь, не вознесись в гордині, не уведи жону ближнього свого* (П. Загребельний).

Вживається це слово також зі значенням “суворе правило поведінки”, “неухильний обов’язок”:

Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві *заповіді*. Перша — то було власне почуття того обов’язку, а друга — то потреба ненастанної праці (І. Франко).

Популярним є вислів “*не сотвори собі кумира*” у значенні — “не схиляйся ні перед ким і ні перед чим, як перед ідолом”:

Зробити кумира з поганки, ледащиці — се ж гірший гріх! Адже він тим порушив Господню заповідь страшну, велику (Л е с я У к р а ї н к а).

Цей вислів може позначати справжню ціну того, чому людина поклоняється:

Відпущена всім часу міра,
А міра має береги.
Не сотвори ж собі кумира,
Кумири гірші, ніж боги.
(П. Д о р о ш к о)

Переконані атеїсти, навернені грішники, благородні чада і блудні синове, всі ми хоч раз у житті станемо перед ним, як на сповіді серця й сумління. Повернувши й відкинувши ідолів і кумирів, *не робімо собі кумира* зі смертного (Р. Л у б л о в с ь к и й).

Далі «промовив Господь до Мойсея: “Вийди до Мене на гору, і будь там. І дам тобі кам’яні таблиці, і закона та заповідь, що Я написав для навчання їх”» (24: 12). Мойсей піднявся на гору і пробув там сорок днів і сорок ночей. Назва цих кам’яних таблиць — *скрижалі* — стала теж крилатим словом. Коли кажуть: “*скрижалі*”, — мають на увазі заповіт, твір, сповнений великих ідей, важливі закони:

Лишу я співи про красу,
Забуду власні жалі
І з гір високих понесу
Народові *скрижалі*.
(О. О л с ь)

Доле моя! Світе мій великий! Благословляю вас, що не впіймали ви мене... Що звільнили ви мене від тягара управління чи його видимості, що не дали в мої руки *скрижалів* законів людських, не примусили забороняти, гнати, не терпіти, розлучати (О. Д о в ж е н к о).

“*Скрижалі*” у широкому значенні — щось святе, недоторкане, те, чому людина поклоняється:

Весь світ і досі ще танцює.
В смітті розбиті і брудні

Святі *скрижалі* кам'яні —
Червоний чорт по них гарцює.
(С. Черкасенко)

А ще є вислів “*бути записаним на скрижалі*”. Він означає — здобути безсмертя, бути увічненим:

Ніколи твій образ, божусь, не зітреться
З *скрижалів* моєї душі й мого серця.
(А. Кримський)

Тому його (Франка) слова про дві заповіді, які він змушений був виконувати, варто повторювати як найпоетичніший текст, варто вирізьблювати їх на *скрижалях* кожної людської душі (Д. Павличко).

Крім заповідей, Бог на скрижалях написав Мойсеєві, як має відбуватися богослужіння і як має будуватися храм. Святиня ця — вона звалася *скінія* — мала бути легкою, переносною. Стіни її робили з дощок, даху не було, замість нього — заслона. Підлоги теж не було — *скінія* ставилася на землі. Дверей також не було, замість них — заслона з блакитної, пурпурової та червоної тканини. *Скінія* ділилася на дві нерівні частини. Перша — більша — мала посередині золотий жертовник, на якому спалювали *фіміам* (запашні речовини). По один бік від жертовника стояв золотий стіл, на якому лежало 12 священних хлібин (кожної суботи їх замінювали на свіжі). З другого боку стояв золотий семираменний свічник, який і освітлював *скінію*.

За завісою була друга — менша — кімната, в якій стояв лише ковчег заповіту — скриня, в якій зберігалися *скрижалі*. До цієї кімнати міг входити лише первосвященик — і то раз на рік. Ця кімната і звалася *святая святих* (святее святих).

Вислів “*святая святих*” став крилатим і широко вживається. Так називають щось таємне, заповітне, недосяжне для непосвячених, а також щось дуже цінне, дороге:

Щороку 26-те лютого для кожного українця було тим днем, коли він зазірав у “*святая святих*” своєї душі й при світлі Шевченкових ідеалів запитував свою совість, чи справдила вона його заповіді (С. Єфремов).

— Ми помилково вважаєм: це наша справа влазити черевиками в кожну душу! — пригірчено заговорив

Бергіная, — влазити в *святая святых*, і робити, що хочем (В. Барка).

У той час, коли Мойсей був на горі Сінай, іудеї звернулися до Аарона, якого Мойсей залишив замість себе: “Устань, зроби нам богів, що будуть ходити перед нами, бо той Мойсей, муж, що вивів був нас із єгипетського краю, — ми не знаємо, що сталося йому” (32: 1).

Аарон наказав, щоб позбирали золоті сережки і принесли йому. З цих сережок він відлив золоте теля, якому тут же було принесено жертву. “І засів народ до їди та до пиття, і стали бавитися” (32: 6).

Вислів “*приносити жертву богам*” вживається і у високому стилі, і жартома — як щось віджиле, архаїчне, смішне:

— Як ти поважно миєш блюдечка, *неначе жертву богам приносиш*, — обізвалась до Махнівської Мурашкова й знову зареготалась нервово й голосно на всю хату (І. Нечуй-Левицький).

Мойсей про це довідався від Бога, який дуже розгнівався і хотів знищити весь народ. Мойсей ублагав Бога не робити цього і повернувся в табір. Розлючений, він побив скрижалі, які приніс від Бога, спалив золоте теля і примусив іудеїв випити попіл з водою. Далі Мойсей гукнув: “Хто за Господа — до мене!” І зібралися до нього всі Левіїні сини; вони почали вбивати всіх відступників, “і впало з народу того дня близько трьох тисяч чоловіка” (32: 28).

Вислів “*золотий телець*”, “*золоте теля*” — як крилатий — відійшов від свого первісного значення. Адже, зробивши золоте теля, іудеї порушили заповідь “не сотвори собі кумира”, бо золоте теля і було кумиром, ідолом. Сьогодні в переносному значенні “*золоте теля*” — це багатство, збагачення як єдина мета життя:

На долах завжди вирувало своє життя: з прикрас золотих творили собі ідолів і поклонялись їм, побивали камінням пророків і з захватом слухали демагогів. Робили своїм ідолом *золоте теля* і підносили культ слабкостей людських (Є. Сверстюк).

Третя книга Мойсеєва: Левіт

КОЗЕЛ ВІДПУЩЕННЯ. КОЗЕЛ ОФІРНИЙ
(16: 20—22)

МОЛОХ (18: 21; 20: 2—5)

ОКО ЗА ОКО, ЗУБ ЗА ЗУБ (24: 20)

У цій книзі Мойсеєвій викладаються закони іудейської релігії, зокрема ритуальні закони: що і як приносити в жертву Богові, що вважати чистим, а що нечистим, як і чим очищатися, як святкувати та інше.

У “Левіті” говориться про двох ритуальних козлів: це козел жертвний (офірний), який приноситься Богові в жертву; другий козел — це козел відпущення, про якого у цій книзі сказано так: “А коли він [Аарон] скінчить очищення святині й скінїї заповіту та жертівника, то приведе живого козла. І покладе Аарон обидві руки свої на голову живого козла, і визнає над ним усі гріхи Ізраїлевих синів та всі їхні провини через усі їхні гріхи, і складе їх на голову козла, та й пошле через призначеного чоловіка на пустиню. І понесе той козел на собі всі їхні гріхи до краю неврожайного, і пустить того козла в пустиню” (16: 20—22).

У переносному значенні і “*козел відпущення*”, і “*козел офірний*” — це людина, на яку постійно перекладають провину, людина, яка несе відповідальність за інших:

Головним завданням завжди було: знайти козла офірного. В епоху промислових революцій це звучало

так: знайти стрілочника. Ось ми й досі шукаємо стрілочників... (П. Загребельний).

— Що ж.., я, виходить, за козла відпущення? (Ю. Збанацький).

Є в Третій книзі Мойсеєвій незрозумілі загрозливі рядки: «І Господь промовляв до Мойсея, говорячи: «І скажеш до Ізраїлевих синів: “Кожен чоловік з Ізраїлевих синів та з прихodka, що мешкає в Ізраїлі, який дасть із насіння свого Молохові, буде конче забитий, — народ краю закидає його камінням. А я зверну лице своє проти того чоловіка і винищу його з-поміж народу його, бо з насіння свого дав він Молохові, щоб збезчестити святиню мою, збезчестити моє святе ймення”» (20: 1—5). За що ж це — “буде забитий”, “закидає камінням”, “винищу”? Що це за насіння? Хто такий Молох?

Грецьке слово “молох” у давньоєврейській мові вимовлялось як *молéх* або *молéк*. Традиційно вважалося, що це ім’я божества Палестини, Фінікії та Карфагена, якому приносили людські жертви, і що найкраще приймаються Молохом дитячі жертви. Отож “дати насіння своє” — це дати дитину свою на смерть — як жертву Молоху.

Думка про те, що Молох — бог, трималася до середини ХХ століття, коли були прочитані написи, зроблені в кінці I тисячоліття до н. е. Вони свідчать, що біблійне слово “молох” — це “мовк”, не бог, а сам ритуал жертвовного спалення людей чи тварин.

Залишилася згадка і про місце в Палестині, де спалювалися людські жертви: це долина Хенном (так звана “Геєна вогненна”). Людські жертви були заборонені іудейською релігією; іудейський цар Іосія знищив жертовники в долині Хенном. Залишилися згадки про “царів-відступників” Ахаза та Манасію, які дозволяли приносити богам людські жертви.

Слово “*Молóх*” сьогодні — символ жорстокої, невблаганної сили, яка вимагає людських жертв. “*Приносити жертву Молоху*” — жертвувати людським життям:

Кинув хто *Молоху-Місту* шаленому
В дар самоцвіти коштовні, ясні?..

(С. Черкасенко)

Творчість, мов той *молох*, знову відбирала в нього найдорожче, щоб ніколи не повернути назад, а збутися людям (Р. Іваничук).

“Молох” — кривавий пострах, уособлення зла:

Куди ти їх, до чого поведеш
Ім'ям химери, *молоха* страшного,
Що вимагає нескінченних жертв?

(О. Бердник)

Вражіння було гнітюче — це була неприступна фортеця, держава в державі, царство *молоха*, — ця Холодногорська тюрма, з безліччю розгалужень, тюремних блоків, якихось прибудівель (І. Багрянний).

Із книги “Левіт” походить ще один відомий вислів: “*око за око, зуб за зуб*”. Це частина фрази, не раз повторюваної в Біблії, яка є формулою закону помсти: “І кожен, коли зробить своєму ближньому, — як хто зробив, так буде зроблено йому: зламання за зламання, око за око, зуб за зуба, — яку ваду зробить хто кому, така буде зроблена йому” (24: 19—20).

У переносному значенні “*око за око, зуб за зуб*” — відплата повною мірою за кимось заподіяне зло:

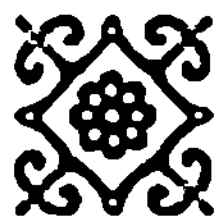
Колись я був добрий, а вони мене зробили злим.
Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую. *Око за око, зуб за зуб* (Григорій Тютюнник).

За мораллю й за законами приміських, за все мусить бути тяжка відплата. *Око за око* (І. Багрянний).

Як відомо, у Новому Заповіті ця формула спростовується; Ісус Христос в одній зі своїх проповідей каже: “*Прощайте ворогам вашим...*”

Четверта книга Мойсеева:

Числа

БАЛААМОВА ОСЛИЦЯ. БАЛААМОВА ОСЛИЦЯ ЗАГОВОРИЛА (22: 21—30)

У розповіді про Балаама та його ослицю йдеться про ті часи, коли народ Ізраїлю досяг земель, обіцяних Богом, — а це були землі царства Моав, — і став табором. Найбільше за всіх налякався правитель цього царства — цар Балак, побачивши в прибульцях пряму загрозу для себе. Щоб якось порятунватися, він шле послів до Балаама — пророка й цілителя з “язичницької” землі на схід від Палестини. Цар наказує послам передати від нього Балаамові таке: “Ось вийшов народ із Єгипту, ось покрив він поверхню землі, і сидить навпроти мене. А тепер ходи ж, прокляни мені цей народ, бо він міцніший за мене. Може я потраплю вдарити його, і вижену його з краю, бо знаю, що кого ти поблагословиш, той благословенний, а кого проклянеш — проклятий” (22: 5—6).

Посли прийшли до Балаама. Він прийняв їх, вислухав і залишив у себе на ніч, сказавши, що Бог промовляє до нього лише вночі, тож відповідь він дасть уранці.

Уночі Бог сказав Балааму: “Не підеш ти з ними, не проклянеш того народу, бо благословенний він!” (22: 12). Посли повернулися до царя Балака без Балаама.

Тоді цар Балак посилає до Балаама посольство ще пишніше, величніше й багатше. На цей раз уночі Бог каже Балааму: “Якщо ці люди прийшли покликати

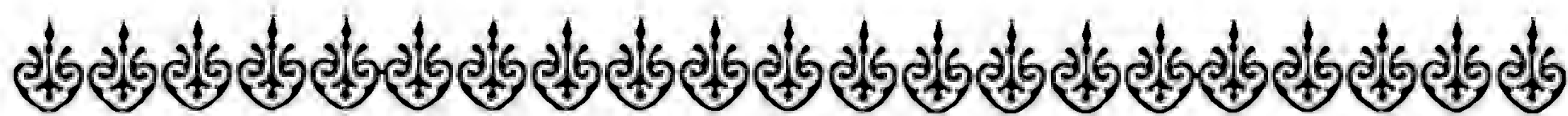
тебе, — устань, іди з ними. Але тільки те, що Я промовлятиму до тебе, — те ти зробиш” (22: 20).

Хоч Бог і дозволив Валаамові йти в чужу землю, та “запалився гнів Божий, що він іде” (22: 22). Іде верхи на своїй ослиці Валаам, їде і нічого не бачить, крім дороги. А ослиця раптом бачить перед собою на дорозі ангела з мечем — і звертає з дороги в поле. Валаам ударив ослицю і повернув її на дорогу. Вдруге став ангел на стежці між виноградниками: стіна з одного боку і стіна з другого. Ослиця, щоб обминутися ангела, притислася до стіни й боляче придавила Валаамові ногу. І знову Валаам бив її. І втретє став ангел на дорозі в такому місці, де не було куди звернути. Ослиця побачила це — і лягла на землю разом з Валаамом. Той дуже розгнівався і почав бити ослицю києм. А далі було ось що: «І відкрив Господь уста ослиці, і сказала вона до Валаама: “Що я зробила тобі, що ти оце тричі вдарив мене?” І сказав Валаам до ослиці: “Бо ти виставила мене на сміх. Коли б меч був у руці моїй, то тепер я забив би тебе!” І сказала ослиця до Валаама: “Чи ж я не ослиця твоя, що ти їздив на мені, скільки живеш, аж до цього дня? Чи ж справді звикла я робити тобі так?” І він відказав: “Ні”. І відкрив Господь очі Валаамові, і побачив він Господнього ангела, що стоїть на дорозі, а його витягнений меч у руці його» (22: 28—31).

Ангел сказав Валаамові: якби ослиця не рятувала його, він був би вбитий, а ослиця жива. При цьому ангел повторив уже раніше мовлені Богом слова — говорити лише те, що накаже Бог.

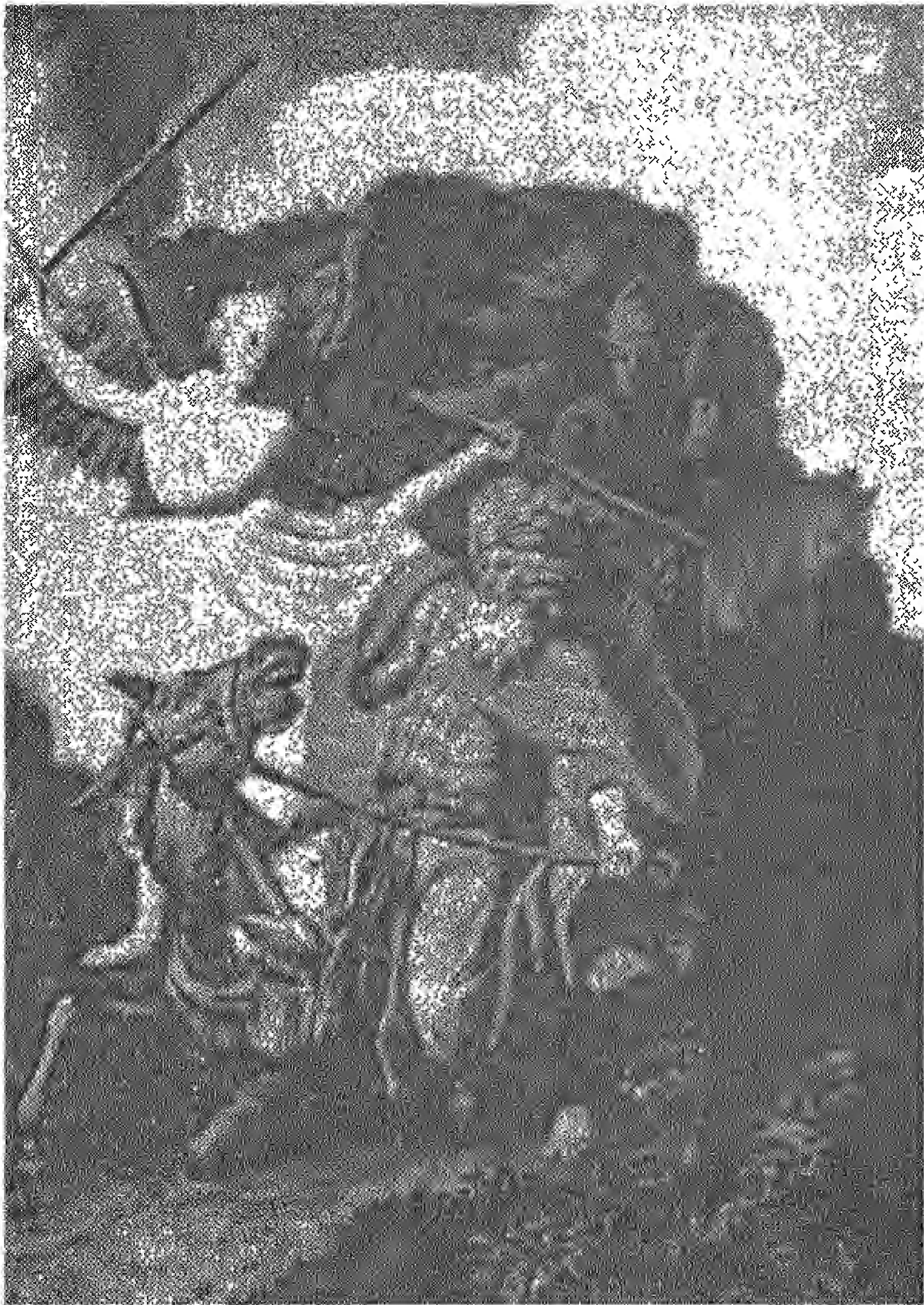
Прибувши до Балака, Валаам велить побудувати на горі, з якої видно частину табору прибульців, сім жертovníків і привести жертovníх тварин, а сам іде радитися з Богом. Після цього він не проклинає, а благословляє прибульців з Єгипту. Ще двічі водить його Балак на інші верхів'я, щоб він прокляв хоч якусь частину іудеїв. Але всі три рази Валаам благословляє їх.

Наприкінці він каже Балаку: “Ходи ж, я звіщу тобі, що зробить той народ твоєму народові на кінці днів” (24: 14). Це пророцтво було жахливим для народу країни Моав: “Я бачу його, та не тепер, дивлюся на нього, та він не близький! Сходить зоря он від Якова, і піднімається берло з Ізраїля, — ламає він скроні Моава та черепи всіх

синів Сифа!” (24: 17). Після цього Валаам на своїй ослиці повертається додому.

Вислови “*Валаамова ослиця*”, “*Валаамова ослиця заговорила*” вживаються іронічно, коли говорять про

Рембрандт. “Пророк Валаам і ослиця”

людей, мовчазних і покірних, які несподівано починають протестувати, захищаючи себе чи інших:

Мудрий муж був, хоч ніхто
В ботокудській тій столиці
Се не знав, чи був свояк він
Валаамовій ослиці.

(І. Франко)

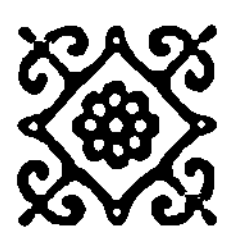

Вислови ці вживають також іронічно — стосовно людей нерозумних:

Добре вам говорити про *Валаамову ослицю*, але коли кожен осел почне вчити свого хазяїна і керувати людськими вчинками за своїм ослячим розумінням, ми самі перетворимося на ослячий табун (З. Тулуб).

Віднайдені зображення Валаама та його ослиці під час зустрічі з ангелом на фресках IV століття у катакомбах. На картині Рембрандта “Пророк Валаам і ослиця” (1626 р.) зображено найдраматичніший момент легенди: ще Валаам тримає занесений над головою кий, а вже ангел з мечем у нього за плечима, ослиця ж от-от заговорить.

П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону

МОЙСЕЙ (34: 1—12)

ПРИТЧА ВО ЯЗИЦЕХ (28: 37)

Саме у П'ятій книзі закінчується розповідь про Мойсея. Ми залишили його розгніваного на свій народ, який відступився від Бога заради золотого теляти. Далі була різанина в таборі. Аж потім настала урочиста мить укладання “заповіту” — угоди з Богом, яка була записана на 12-ти жертовних каменях — за кількістю “колін” — поколінь Ізраїлю. При укладенні заповіту Мойсей бачить Бога зі спини: адже обличчя Бога не можна побачити і залишитися живим. Після зустрічі з Богом обличчя Мойсея сяє так, що люди бояться підходити до нього. Тому він носить на обличчі покривало.

Мойсей прожив довге життя — 120 років. У пустелі протягом сорока років він пише свої книги. Він написав п'ять книг, які увійшли до складу Біблії. При їх написанні Мойсеєм керував сам Бог.

Мойсей сподівався прийти в “обітовану землю”, але Бог сказав, що йому не судилося перейти ріку Йордан (це кара за недосконале виконання Мойсеєм його обов'язків — вождя й наставника народу). Увінчання справи свого життя Мойсей мусить передати іншому — Ісусу Навину, якого він перед очима народу робить своїм спадкоємцем.

Бог все ж дозволяє Мойсею перед смертю побачити здаля “обітовану землю” — з гори Нево, на схід від

Мертвого моря, на землі Моав. Там Мойсей і помирає. За те, що він забрав прах Йосипа з Єгипту, Бог полегшує смертний час його: забирає життя своїм поцілунком у присутності архангела Михаїла, який поправляє смертну постіль Мойсея, і ще одного архангела — Гавриїла, який накладає хустинку на його голову. Бог сам забирає душу Мойсея і ховає його, “і ніхто не знає гробу його аж до цього дня” (34: 6).

Ім'я *Мойсей* віддавна стало крилатим. Вживається у значенні “пророк”, “визволитель”, “чудодій”, “провідник”:

Воздвигне Вкраїна
святого *Мойсея* —
Не може ж так бути!
(П. Тичина)

Не виведе повітній нас *Мойсей*
На інші зорі й тихі води.
Убили землю неземної вроди,
наш дім, наш хліб і славу —
наше все!

(І. Жиленко)

Як же зображували Мойсея?

Хоч у Біблії говориться, що Мойсей “був найлагідніший за всяку людину, що на поверхні землі” (Числа, 12: 3), зображували його титаном, розгніваним на свій народ. Такий він у знаменитій скульптурі Мікеланджело, такий він і на пізніших картинах, зокрема на розписах Врубеля у Кирилівській церкві в Києві.

Образ Мойсея цікавив багатьох митців: письменників (поема І. Франка “Мойсей”), композиторів (ораторія Г. Генделя “Ізраїль в Єгипті”, опери Дж. А. Россіні “Мойсей в Єгипті” і А. Шонберга “Мойсей і Аарон” та ін.).

У книзі “Повторення Закону” в розділі “Прокляття на тих, хто не слухається Господа” є такі слова: “Відведе Господь тебе та царя твого, якого поставиш над собою, до народу, якого не знав ти та батьки твої, і ти будеш служити там іншим богам — дереву та каменеві. І станеш ти страхіттям, поговором та посміховиськом серед усіх народів, куди відведе тебе Господь” (28: 36—37). Оці слова: “...станеш ти поговором серед народів” — це і є

поширеній вислів “*станеши ти притчею* (поговором) *во язицех* (у народів)”. Є цей вислів і в одному з псалмів: “Ті нас нашим сусідам віддав на зневагу, на наругу та посміх для наших околиць, ти учинив нас за прислів’я поганам, і головою хитають народи на нас” (Псалом 43(44): 14—15).

Мікеланджело.
“Мойсей”

Вислів “*притча во язицех*”, як правило, вживається церковнослов’янською мовою і означає “предмет загального осуду”, “об’єкт глузування”, “те, про що всі говорять”:

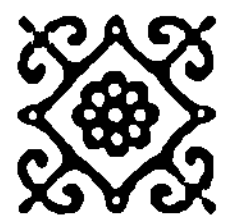

Він стояв на дверях першого поверху, напнутий своєю вічною плащ-палаткою, якої ніколи не скидав відтоді, як одержав її зі складу. На КП серед офіцерів ця палатка давно вже стала *притчею во язицех*. Говорили, що Іван Антонович присягнув скинути її тільки після повної капітуляції ворога (О. Гончар).

Тарас Шевченко цей вислів узяв як епіграф до “Великого льоху”: “Положил єси нас в *притчу во язицех*, покиванію глави в людех”. У його вірші (“Псалми Давидові”) є такі слова:

Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам,
Покинув нас, *яко в притчу*
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами...

Книга Ісуса Навина

ІЄРИХОНСЬКІ ТРУБИ (СУРМИ) (6: 1—4)

ІЄРИХОНСЬКІ МУРИ (6: 20)

Ісус Навин — продовжувач справи Мойсея: Двін, після смерті Мойсея, веде свій народ в обітовану землю. На шляху до тої землі лежало місто Ієрихон (Єрихон). “І Єрихон замкнувся, і був замкнений зо страху перед Ізраїлевими синами, — ніхто не входив і не виходив” (5: 16). Тоді Бог, через свого ангела-посланця наказує Ісусу Навину: “Ось, я дав у твою руку Єрихон та царя його, сильних вояків. І обійдете навколо це місто, всі вояки — обхід навколо міста один раз. Так зробиш шість день. А сім священиків будуть нести сім сурем із баранячих рогів перед ковчегом. А сьомого дня обійдете те місто сім раз, а священики засурмлять у роги. І станеться, коли засурмить баранячий ріг, коли ви почуєте голос тієї сурми, а весь народ крикне гучним криком, то мур цього міста впаде на своєму місці, а народ увійде кожен перед себе” (6: 1—4). І сталося так: “І здобули вони те місто. І зробили вони закляттям усе, що в місті, — від чоловіка й аж до жінки, від юнака й аж до старого, і аж до вола, і штуки дрібної худоби, і осла, — усе знищили вістрям меча” (6: 20—22).

Вислів “*ієрихонська труба*” в переносному значенні — потужний, оглушливий звук; гучний голос:

Взяли були в мене оце недавно квартирку отам за тісю стіною два студенти! Та як почали співать вночі та

ревти, неначе дві *єрихонські труби*, то я зараз-таки їх і попроганяла з двора... (І. Нечуй-Левицький).

А читас Косинка як свою “Політику”! Голос, голос Косинчини — це *неєрихонська сурма* (Б. Анто-ненко-Давидович).

Вислів “*ієрихонські мури (стіни)*” в переносному значенні — те, що має здатися, впасти, бути знищеним:

І німці с. Теж лицарі тевтонські.
Усе кричить, пуртується, гуде,
Звалити хочуть *стіни єрихонські*,
Нічого. Вал міцненький. Не впаде.

(Л. Костенко)

Книга Суддів

САМСОН (13: 24)

САМСОН І ДАЛІЛА (16)

Суди, про які розповідається в легенді про Самсона, були для іудеїв дуже сумні. Ось як про це говориться у Книзі Суддів: “А Ізраїлеві сини їй далі робили зло в Господніх очах. І Господь віддав їх у руку филистимлян на сорок літ” (13: 1), тобто ізраїльтяни прогнівили Бога і були покарані — підкорені сусідами.

Саме в цей час і народжується Самсон. Перед його народженням майбутній матері Самсона, дружині Маноаха, являється ангел, який попереджає про те, що її син буде “назореем від утроби” (посвяченим Богові), і він “зачне спасати Ізраїля з руки филистимлян” (13: 5). Тому вона не повинна пити вина, їсти заборонену законом Мойсея їжу, а дитину ніколи не стригтиму. Коли хлопчик народився, його назвали *Самсон* — “сонечко”.

І от Самсон виріс. В одному селищі він побачив дівчину з ворожого табору і задумав з нею одружитися. Батьки його всіляко відмовляли від цього одруження: “Чи ж нема жінки серед дочок братів твоїх серед усього мого народу, що ти йдеш узяти жінку необрізаних филистимлян?” (14: 3). Самсон наполягає — батьки погоджуються. “А батько та мати його не знали, що це наполягання від Господа, бо він шукав зачіпки з филистимлянами” (14: 4).

Ідучи в селище своєї нареченої, Самсон зустрів молодого лева. “І зійшов на нього Дух Господній, і він розірвав того левчука, як розривають ягня...” (14: 6).

Ідучи знову тією ж дорогою, Самсон вирішив поглянути на мертвого лева. Він побачив, що в тілі мертвого лева поселився рій диких бджіл і що там є навіть мед. Він вишкріб той мед на долоню, сам покуштував його і дав батькам, але не сказав їм, звідки в нього той мед.

Батьки його нареченої влаштували гостину, на яку було запрошено тридцять юнаків. Вони всі розважалися загадками. Самсон приєднався до їхніх розваг і загадав свою загадку: “З їдячого вийшло їстівне, а з сильного вийшло солодке” (14: 14). При цьому він сказав: “Якщо справді розгадаєте її мені за сім день прийняття... то я дам вам тридцять лляних сорочок та тридцять змін одержі. А якщо не зможете розгадати мені, то ви мені дасте тридцять лляних сорочок та тридцять змін одержі” (14: 12—13). Дні проходили, а розгадки все не було. Тоді ці молоді филистимляни почали загрожувати Самсоновій нареченій, що вони сплять дім її батька, якщо вона не випитає у Самсона розгадку. Дівчина сім днів плакала й просила Самсона сказати розгадку. Самсон опирався, та на сьомий день сказав їй, а вона одразу ж переказала розгадку тим молодикам. «І сказали йому люди того міста сьомого дня, поки зайшло сонце: “Що солодше від меду, і що сильніше від лева?” А він їм відказав: “Якби ви не орали моєю телицею, то ви загадки не відгадали б моєї”» (14: 18).

Але, програвши, треба платити: Самсон пішов у сусіднє місто, вбив там тридцять филистимлян, зняв з них одяг і віддав його тим, хто розгадав загадку. “І запалився гнів його, і він пішов до дому батька свого. А Самсонова жінка досталася дружкові його, що приятелював із ним” (14: 19—20).

Під час жнив пішов Самсон до батьків своєї нареченої, намагався увійти до її кімнати, але батьки не пустили його, бо дочка їхня уже вийшла заміж за іншого. Самсон розсердився: “Цього разу я не буду винний перед филистимлянами, коли я зроблю їм зло” (15: 3). Тоді він зловив три сотні лисиць, зв’язав хвостами по дві й прив’язав до хвостів смолоскипи, запалив їх і пустив лисиць на поля филистимлян. Згоріло достигле жито, і

скирти, і оливкові сади. Филистимляни за це покарали батьків нареченої Самсона, спаливши їхню садибу. Самсон сказав, що він ще помститься, і сховався в горах.

Тоді в Іудею вирушає ціле військо филистимлян. Три тисячі іудейських посланців приходять до Самсона, щоб віддати його филистимлянам, бо інакше вони спустошать усю землю іудеїв. Самсон дозволяє зв'язати себе і відати ворогам. Але коли він опиняється у ворожому стані, на нього сходить “Дух Господній, і стали ті сукані шнури, що на раменах його, як лляні, що перегоріли в огні, — і поспалили з його рук пута його. І знайшов він свіжу осячу щелепу, і протяг свою руку й узяв її та й побив нею тисячу чоловік” (15: 14–15).

Після цієї битви Самсон відчув страшну спрагу і звернувся до Бога з молитвою — дати йому води, і тут же із землі пробилось джерело, яке було назване пізніше Ен-Геккоре (“джерело того, хто кличе”), а вся місцевість на честь бою була названа “Рамат-Лехі” (“пагорб щелепи”). Після цих подій Самсон всенародно обирається суддею Ізраїлю і править 20 років.

Розповідають про Самсона таку історію. Самсон прийшов до однієї жінки в місто Газу Филистимську, а жителі міста це побачили і вирішили чатувати всю ніч, щоб убити Самсона. Довідавшись про це, Самсон устав опівночі, вирвав міські ворота, поклав їх собі на плечі і, пройшовши з ними половину Ханаану, поставив їх на вершині гори поблизу Хеврону.

Та ось прийшла загибель Самсонова. Винною в цьому була филистимлянка Даліла, в яку був закоханий Самсон. Її підкупила филистимлянська старшина, щоб вона допомогла вбити Самсона. Для цього треба було випити у нього, в чому таємниця його величезної сили.

Тричі Даліла запитувала Самсона, в чому таємниця його сили. І тричі Самсон говорив їй неправду. Тоді Даліла сказала йому: “Як ти говориш: кохаю тебе, а серце твоє не зо мною? Оце тричі обманув ти мене, і не розповів мені, у чому твоя велика сила” (16: 15).

Самсонові набридли нарікання Даліли, і він сказав: “Бритва не торкалась моєї голови, бо я Божий назорей від утроби своєї матері. Якщо я буду оголений, то відступить від мене сила моя, і я ослабну та й стану, як кожна людина” (16: 17).

І от Самсон заснув, а Даліла наказала оголити йому голову, а потім розбудити його вигуком: “Філістимляни на тебе, Самсоне!” Та на цей раз сила залишила Самсона. Вороги спочатку осліпили його, а потім, зв’язавши ланцюгами, відвели в дім ув’язнених, де примусили крутити жорна і молоти борошно.

Г. Доре. “Самсон і Даліла”

Поки Самсон, сліпий і нещасний, страждає в неволі, волосся його потроху відростає. Щоб одержати повне задоволення від приниження Самсона, філістимляни приводять його на свято в храм Дагона і примушують розважати натовп. «І сказав Самсон юнакові, що держав його за руку: “Пусти мене, і дай доторкнутися мені до тих

стовпів, що на них цей дім стоїть міцно, і нехай я обіпруся на них”. А той дім був повен чоловіків та жінок, і туди зібралися всі филистимські володарі, а на даху було близько трьох тисяч чоловіків та жінок...» (16: 26—27). Тоді Самсон звернувся до Бога, щоб той зміцнив його: “Нехай я пімщу филистимлянам одну пімсту за двоє очей своїх!” (16: 28).

Бог дав йому силу, «і обняв Самсон обидва серединні стовпи, що на них міцно стояв той дім, і обперся на них, — на одного правицею своєю, а на одного лівицею своєю. І сказав Самсон: “Нехай помру я разом із филистимлянами!” І він з великою силою сперся на стовпи, — і впав той дім на володарів та на весь той народ, що в ньому... І були ті померлі, що він повбивав їх при своїй смерті, численніші за тих, що повбивав їх за свого життя» (16: 29—30).

Чи не нагадує Самсон чимось Геракла та інших велетенської сили героїв із міфів та легенд? Не дивно, що його образ так приваблював митців. Усі основні події його життя зобразив Рембрандт: “Самсон задає загадку на бенкеті”, “Самсон і Даліла”, “Осліплення Самсона” та ін. Гендель створив ораторію “Самсон”, Сен-Санс — оперу “Самсон і Даліла”. Джон Мільтон написав драматичну поему “Самсон — борець”.

У переносному, образному значенні *Самсон* — велетень, але зраний, полонений і згублений; *Даліла* — підступна жінка. Найчастіше ці імена вживаються у формі порівнянь:

...Перша річ, ніколи жодним робом
Не відкрий своєї тайни жінці.
Тямиш, як Самсон відкрив свою Далілі
І за те свободу й зір утратив.

(І. Ф р а н к о)

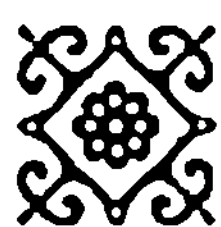
Вірю я, що обороне
Сам себе мій край...
О мій *велетню Самсоне*,
Пута розривай!

(О. О л е с ь)

Любов підкралась тихо, як *Даліла*,
а розум спав, *довірливий Самсон*.

(Л. К о с т е н к о)

Перша книга Самуїлова (Перша книга Царств)

ДАВИД І ГОЛІАФ (17: 11—58)

Один із героїв легенди про Давида і Голіафа
Юний пастух Давид був молодшим сином
Єссея з Віфлеєму. І саме на нього вказав Бог як на
майбутнього царя над Ізраїлем, а правив країною у цей
час Саул. Помазаний на майбутнє царство Давид пас
батькові вівці й не думав про царювання.

Та ось вороги Ханаану, филистимляни, знову
розпочали воєнні дії: вони прийшли і розгорнули свої
намети на одному з горбів землі Ханаанської. Почувши
про це, цар Саул зібрав своє військо і став табором на
протилежному горбі. Ворогуючі війська могли бачити
табори один одного і підготовку до бою.

У таборі филистимлян гордо походжав велетень
Голіаф. Він і справді був велетнем: перевершив усіх
зростом — майже три метри; крім того, він був дуже
сильним, сміливим і досвідченим воїном. Голіаф ходив зі
списом, великий меч висів у нього на поясі, зодягнений
він був у залізний панцир, на голові — мідний шолом, на
ногах — мідні наколінники. Попереду нього завжди ходив
зброєносець з великим мідним щитом Голіафа в руках.

Так яскраво описаний у Біблії образ цього велетня-
воїна, що *Голіафом* стали називати кожну людину, яка
вирізнялася серед інших могутністю, зростом, фізичною
силою:

Служили у Троян два брати,
Із них був всякий *Голіаф*
Широкоплечий і мордатий,
І по вівці цілком глтав.

(І. Котляревський)

Дитина ти, дитяча в тебе зброя!
Ти, може, хтів улучить горобця,
А дав Господь, що влучив *Голіафа*.

(Леся Українка)

Велетень Голіаф був упевнений, що ніхто з ізраїльтян не здатний дорівнятися йому. Тому він щодня так звертався до них: “Чого ви вийшли ставати до бою? Чи ж я не филистимлянин, а ви не раби Саулові? Оберіть собі кого, і нехай він зійде до мене. Якщо він зможе воювати зі мною і вб’є мене, то ми станемо вам за рабів. А якщо я переможу його і вб’ю його, то ви станете нам за рабів і будете служити нам” (17: 8—9). Це була свідомо образа для іудейського війська: “Я цього дня зневажив Ізраїлеві полки. Дайте мені чоловіка, і будемо битися вдвох” (17: 10). Та з війська Саулового не вийшов ніхто.

У цей час Давид пас вівці, а старші три брати були у війську Саула. Та ось батько сказав Давидові: “Візьми-но для братів своїх ефу цього пряженого зерна, і десять цих хлібів, та й віднеси скоренько до табору до своїх братів. А цих десять кусків сиру віднеси для тисячника: розізнаєш про поводження братів своїх, і вивідай про їхні потреби” (17: 17—18).

Давид устав рано, доручив пасти свої вівці сторожам, узяв зерна, хліба й сиру і пішов до ізраїльського табору.

Уже в таборі Давид почув, як Голіаф вигукував: “Пошліть мені воїна — і ми будемо битися вдвох!” Воїни Саула розповіли Давидові таке: “Того чоловіка, що вб’є Голіафа, цар збагатить великим багатством, і дочку свою віддасть йому, а дім його батька зробить вільним в Ізраїлі” (17: 25). Вислухавши ізраїльтян, Давид вирішив битися з Голіафом.

Воїни з табору Саула пішли до царя і сказали, що в таборі є юнак, який хоче битися з Голіафом: це — Давид, якого цар вже бачив (Давид грав йому), але забув про нього. Цар здивувався, що Давид, — такий молодий, —

хоче битися з Голіафом: “Ти не можеш піти на того филистимлянина битися з ним, бо ти малий, а він вояк від своєї молодості” (17: 33). І Давид, юнак “рум’яний, із гарними очима та хорошого стану” (16: 12), сказав Саулові: “Твій раб був пастухом свого батька при отарі, і приходив лев, а також ведмідь, та й тягнув штуку дрібної худоби зо стада, а я виходив за ним, і побивав його, і викидав те з пащі його. І лева, і ведмедя побивав твій раб. Господь, що врятував мене з лапи лева та з лапи ведмедя, він урятує мене з руки цього филистимлянина” (17: 34—37). Почувши ці слова, Саул дав згоду на те, щоб Давид виступив на бій з велетнем. У Давида не було зброї: тому Саул одяг на нього свій панцир, свій шолом і дав йому свого меча. Але Давид не звик до такої зброї; він повернув її Саулові: “Не можу в цьому ходити, бо я не звик!” (17: 39).

Тоді “взяв він кия свого в свою руку, і вибрав собі п’ять вигладжених камінців із потоку і поклав їх у пастушу торбу, яку мав, а його праща — у руці його” (17: 40).

Голіаф почув, що якийсь ізраїльтянин хоче битися з ним, і вийшов проти Давида. Побачивши Давида, Голіаф був дуже здивований: він сподівався побачити могутнього воїна, озброєного, як і він сам, а побачив молодого хлопця з красивим дитячим личком, одягненого, як пастух, з палицею в руці. Для Голіафа це була образа: “Чи ж я пес, що ти вийшов на мене з києм?.. Ходи ж до мене, а я твоє тіло віддам птаству небесному та звірині польовій” (17: 43—44).

На це Давид відповів так: “Ти йдеш на мене з мечем і списом та ратищем, а я йду на тебе в ім’я Господа Саваофа, Бога військ Ізраїлевих, які ти зневажив. Сьогодні віддасть тебе Господь у мою руку, — і я поб’ю тебе, і відітну голову твою з тебе, і для цього я дам падло филистимського табору птаству небесному та земній звірині. І пізнає вся земля, що є Бог Ізраїлів” (17: 45—47).

Коли ж Голіаф почав наближатися до Давида, той опустив руку в торбину, витяг звідти камінь і кинув його із пращі (своєрідної рогатки). Камінь поцілив у лоба Голіафа і пробив йому череп. Голіаф упав. Давид підбіг

до нього, витяг із піхов непритомного Голіафа меча, і його ж мечем відтяв йому голову.

Филистимляни, побачивши це, злякалися і кинулися тікати. Ізраїльтяни доганяли їх і вбивали. Так Давид став героєм.

Г. Доре. “Давид відтяв голову Голіафу”

Давид — історична, а не міфічна особа. Після смерті Саула та його синів Давид став царем Іудейської держави. Це було у X столітті до н. е. Нашадки Давида царювали 400 років — до завоювання Іудейського царства Навуходоносором II у 587—586 роках до н. е.

Вислів “Давид і Голіаф” уживають, коли хочуть підкреслити неспівмірність порівнюваного:

— Боротьба мухи проти *Голіафа*, — гірко зітхнув Юстовський, одвідавши хворого вранці перед лекцією (З. Тулуб).

Образ Давида широко представлений у європейському мистецтві. Найпопулярніший сюжет — Давид як переможець Голіафа. Де тільки нема цих зображень: є вони на саркофагах, у римських катакомбах; це скульптури, які прикрашають собор у Реймсі (XIII століття), пізніше це твори таких скульпторів, як Донателло, Вероккйо та ін. Неперевершеним витвором світового мистецтва визнана статуя Давида, створена Мікеланджело. У XV — XVI століттях його зображували такі художники, як Тінторетто, Караваджо, Рені, Гверчино, Пуссен та ін. На цих картинах Давид — музикант (з арфою в руках), як-от у Рембрандта, Давид — закоханий — з Вірсавією, Давид — помазаник Божий та інші сюжети з його життя.

Знайшли своє місце ці сюжети і в художніх творах: написано величезну кількість драм, романів і поем. Є й музичні твори — ораторії, опери, симфонії (симфонічна поема Й. Вагенера “Саул і Давид”, ораторія А. Онеггера “Давид”, опера Л. Кортезе “Давид, цар-пастух”).

Досі вважалося, що Голіаф — істота міфічна. Та нещодавно міжнародна експедиція археологів у печері на північний захід від Єрусалима знайшла величезну муміфіковану голову людини (майже 30 см від нижньої щелепи до маківки і 25 см від однієї вилиці до іншої). Ці дані дозволяють ученим встановити розміри цієї людини: зріст 260 — 270 см, вага 227 — 272 кг. Якщо врахувати, що середній зріст тогочасної людини не перевищував 160 см, то такий велетень був серед них чимось дивовижним.

Чи є підстави припустити, що знайдена голова і величезний бронзовий шолом біля неї належали Голіафу? Так, є. Як свідчать арамейські тексти, озброєний загін филистимлян відбив у ізраїльтян голову свого воїна, і поховав її окремо, бо на той час тіло Голіафа вже було поховане в печері (цю печеру археологи шукають, сподіваючись знайти там не лише тіло Голіафа, а і його зброю: меч, щит, лати).

Внесли дослідники й уточнення в біблійний опис смерті Голіафа. В Біблії говориться, що камінь із пращі Давида потрапив Голіафові прямо в лоб. Арамейські писання свідчать, що камінь ударив Голіафа позаду правого ока. Саме тут на знайденому черепі є велике пошкодження черепної кістки. Так стає історичним фактом ще одна біблійна легенда.

Перша книга Царів (Третя книга Царств)

СОЛОМОН МУДРИЙ

ЦАРИЦЯ САВСЬКА (10: 1—13)

РОЗСУДИТИ, ЯК ЦАР СОЛОМОН.

СОЛОМОНОВЕ РІШЕННЯ (3: 16—28)

БИЧІ І СКОРПІОНИ. РАНИ І СКОРПІОНИ (12: 11)

Ім'я Соломон (Шеломо) в давньоєврейській мові означає “мирний”, “благодатний”. Це третій цар Ізраїльсько-Іудейської держави (приблизно 965 — 928 роки до н. е.). У Біблії Соломон — мудрий правитель, сповнений чеснот.

Батько його, цар Давид, на прохання Вірсавії, матері Соломона, зробив його своїм спадкоємцем, оминувши старших синів.

Коли Соломон прийшов до влади, він жорстоко розправився зі старшими братами — можливими суперниками, — і тим зміцнив свою владу. Ставши царем, Соломон приносить Богові жертву, і Бог, з'явившись йому вві сні, обіцяє виконати будь-яке його бажання. Соломон просить дати йому “серце розумне, щоб судити народ Твій, щоб розрізняти добре від злого” (3: 9). І за те, що Соломон не попрохав жодних земних благ, Бог наділив його не лише мудрістю, а ще й великим багатством і славою.

Соломон нагромадив такі величезні багатства, що срібло в його царстві зовсім не цінувалося. З різних земель владки приходили, щоб слухати його мудрі слова.

Вислови “*Соломон мудрий*”, “*мудрий, як Соломон*” вживаються, коли хочуть (часом жартома або й іронічно) підкреслити чийсь розум, кмітливість, інтелектуальну перевагу:

В и б о р и й ...Тільки нігде правди дівати, труд-
ненько тепер убогій дівці замуж вийти; без приданого,
хоть будь вона мудріша од *царя Соломона*, а краща од
прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною
(І. Котляревський).

Суддя сказав: — З наскоку тут не мона.
Тут, запорожче, треба *Соломона*.

(Л. Костенко)

Соломони емансипації,
які ваші максими з цього приводу —
з приводу першої ластівки
із царства Матріархат?!

(І. Драч)

Серед царів і владик, які приїздили до Соломона, була і цариця Савська (цариця Шеви, Саби). Ця легендарна цариця з Південної Аравії, почувши про мудрість Соломона, приїхала до нього з дарами, щоб випробувати царя різними запитаннями й загадками. Соломон прийняв її дуже люб'язно і мудро відповів на всі її запитання. «І побачила цариця Шеви всю Соломонову мудрість, та дім, що він збудував, і їжу столу його, і мешкання рабів його, і поставу слуг його, та їхні одежі, і напої його... — і не могла вона з дива вийти! І сказала вона до царя: “Правдою було те, що я чула в своїм краї про твої діла та про мудрість. І не повірила я тим словам, аж поки не прийшла та не побачили мої очі ... ти перевищив мудрість та добро тієї слави, про яку я чула! Щасливі люди твої, щасливі оці твої слуги, що завжди стоять перед обличчям твоїм, що слухають твою мудрість!”» (10: 4—8). В одній апокрифічній легенді про царицю Савську говориться, що начебто у неї були козячі ноги. Щоб перевірити це, цар Соломон примусив її пройти по кришталевій підлозі, яку вона вважала озером, тому й підняла сукню, щоб не замочити її.

“*Цариця Савська*” — уособлення багатства: в її країні пісок дорожчий за золото; вона — втілення мудрості та царської величі. Вислів цей найчастіше використовують

як жартівливе порівняння — коли хочуть похвалити чиюсь мудрість і багатство, пишний одяг, дорогі прикраси:

— Чи не скопіював часом Флобер в своїй “Спокусі св. Антонія” з одеських дам *Савської цариці*, що з’явилася в мріях святому Антонієві в Фівандських пущах?

— А в нас в Одесі є таки чимало *Савських цариць*, — обізвався Мавродін. — Он, гляньте, йде їх ціла метка, а ондечки за столом сидить аж чотири! (І. Нечуй - Левицький).

Дуже популярною в усі часи була легенда про суд Соломона. Ось короткий переказ цієї легенди.

Одного разу прийшли до Соломона дві жінки. Одна жінка тримала на руках мертву дитину, а друга — живу. Обидва хлопчики були ще дуже малими. Жінка, яка тримала на руках мертву дитину, була зчорнілою від горя. Вона сказала цареві: “Ця мертва дитина чужа, а моя — жива. Я і ця жінка жили в одному домі, і крім нас двох у домі не було нікого. Вночі, коли ця жінка спала, вона ненароком уві сні задушила свою дитину. Тоді вона тихенько встала, замінила мою дитину своєю. Коли я вранці прокинулась і хотіла нагодувати своє дитя, побачила біля себе цю мертву дитину, але я одразу ж побачила, що це чужа дитина”. Друга жінка сказала: “Неправда! Жива дитина — моя, мертва — твоя!”

Соломон наказав слугі: “Подай мені меч!” Коли принесли меч, Соломон сказав слугам: “Розітніть це живе дитя надвоє, і дайте половину одній, а половину другій!..” Тоді одна жінка сказала: “Прошу, пане мій, дайте їй немовлятко живим, а забити — не забивайте його!” Інша наполягала: “Хай не буде ні мені, ні тобі, розтинайте!..” А цар відповів: “Дайте їй це живе немовлятко, а вбивати — не вбивайте його. Вона його мати!” (3: 23—28). Соломон мудро розсудив: мати швидше віддасть свою дитину на чужі руки, тільки б дитина залишилася живою.

Коли кажуть: “*розсудив, як цар Соломон*”, “*соломонове рішення*”, — то мають на увазі якесь несподіване і розумне розв’язання справи:

Середини нема. Невизначеності не допускаємо. А *самі завжди судді. Соломони*. Кожен *соломон* на своєму місці (П. Загребельний).

У Біблії говориться, що протягом свого життя Соломон розповів три тисячі притч (повчальних оповідань) і склав тисячу п'ять пісень, в яких начебто описав властивості всіх рослин, звірів і птахів. Серед біблійних книг Соломонові приписується “Книга притч Соломоно-

Л. Булонь Молодший. “Суд Соломона”

вих” (“Книга приповістей Соломонових”), “Книга Еклезіаста, або Проповідника”, “Пісня Пісень” (“Пісня над Піснями”), а також два псалми — “Псалом 72” і “Псалом 127”.

Син царя Соломона Рехавіам (Ровоам) після смерті батька замислився над тим, як правити царством. Старійшини радили йому так: “Якщо ти сьогодні будеш рабом цьому народові, і будеш служити їм ... і говоритимеш їм добрі слова, то вони будуть тобі рабами по всі дні” (12: 7).

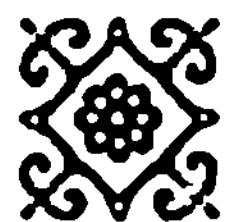
Проте молодий цар відкинув поради старійшин і пішов радитися до молодих, які виросли разом з ним. Вони сказали: «Так скажеш тому народові, що промовляв до тебе, говорячи: “Твій батько вчинив був тяжким наше ярмо, а ти дай полегшу нам”. Отак скажеш до них: “Мій мізинець грубший за стегна мого батька! А тепер: мій батько наклав був на вас тяжке ярмо, а я додам до вашого ярма! Батько мій карав вас бичами, а я каратиму вас скорпіонами!”» (12: 10—11).

Скорпіони — це канчуки з кількома “хвостами”. На кінцях кожного “хвоста” прикріплювалися металеві палички, загострені, як жало скорпіона.

У переносному значенні “*бичі і скорпіони*” (а ще кажуть “*рани і скорпіони*”) — посилення гніту; муки, утиски:

Не прозріла значна частина тих рутенців ще й тоді, коли уряд замість цукерків у формі посад і авансів для одиниць почав давати широким масам *рани і скорпіони*... *Рани і скорпіони* взаміну за сподіване щастя почалися, зрештою, досить вчасно, і дізнав їх на собі швидко сам часопис Гушалевича (І. Ф р а н к о).

Книга Йова

ЙОВ ПРАВЕДНИЙ. ЙОВ МНОГОСТРАЖДАЛЬНИЙ (1: 13—22)

ПОСИПАТИ ГОЛОВУ ПОПЕЛОМ (2: 12)

ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ? (6: 5)

КОРІНЬ ЗЛА (19: 28)

ЛЕВІАФАН (40—41)

У цій книзі розповідається про те, як Бог і сатана випробовували душу Йова. Він мав усе, чого тільки може прагнути людина: багато дітей, — семеро синів і три дочки, — дітей, дорослих уже, добрих, благополучних, які були дружними, щодня зустрічалися і весело проводили час разом. У Йова були щиро віддані друзі, велике багатство (сім тисяч овець, п'ять тисяч віслюків, тисяча волів, три тисячі верблюдів...). І при цьому всьому він був дуже чесною, порядною і доброю людиною; допомагав бідним, хворим, калікам. Він був глибоко віруючою людиною, яка щиро віддавала Богові всю свою душу.

Одного разу до Бога разом з ангелами прийшов сатана. Бог запитав його, чи бачив він, ходячи по землі, Йова: “Чи звернув ти увагу на раба Мого Йова? Бо немає такого, як він на землі: муж він невинний та праведний, що Бога боїться, а від злого втікає” (1: 8). Сатана відповів: “Йов служить тобі лише тому, що Ти дав йому всі земні блага, але коли б Ти їх забрав від Йова, то він не благословляв би Ім'я Боже”.

Бог хотів переконати сатану, що Йов буде покірний йому, навіть коли все втратить, тому сказав: “Усе, що має Йов, у твоїх руках, лише душу його не займай”.

Сатана обрав для свого чорного діла день, коли всі діти Йова бенкетували разом. Налетів вихор, зруйнував будинок — і всі діти Йова загинули під його руїнами; блискавка спалила овець; волів і віслюків забрали розбійники, побивши пастухів; на верблюдів напали озброєні халдеї, порубали погоничів мечами.

Почувши про все це, Йов розірвав свій одяг, постриг волосся, сів на землю і сказав: “Я вийшов нагий з утроби матері своєї, і нагий повернусь туди, в землю! Господь дав, — і Господь узяв... Нехай буде благословенне Господнє Ім'я!” (1: 21).

І знову прийшов сатана до Бога, і знову Бог хвалив Йова. Тоді сатана сказав: “...Але простягни-но Ти руку Свою, і доторкнись до костей його та до тіла його, — чи він не зневажить Тебе перед лицем Твоїм?” (2: 5).

Бог дозволив сатані випробувати Йова ще й хворобами. Сатана наслав на Йова страшну хворобу: все тіло його вкрилося дуже болісними виразками — навіть голова й підошви ніг гноїлися. Йов одягся в лахміття, сів на попелище і черепком знімав із себе гній.

Коли він так сидів, підійшла до нього дружина його і сказала: “Ти ще міцно тримаєшся в невинності своїй? Прокляни Бога — і помреш!..” На що Йов відповів їй так: “Чи ж ми будем приймати від Бога добре, а злого не приймем?” (2: 10).

Довідавшись про нещастя Йова, приходять його найближчі друзі. Вони вражені побаченням, але не залишають його — тиждень сплять поруч з ним і мовчать, бо мовчить він. Через тиждень Йов заговорив, він не проклинав Бога, а кляв день свого народження. Друзі почали шукати причин, через які Йов був так жорстоко покараний. І хоч був він людиною доброю і багатом, допоміг свого часу, ніхто з цих людей не підійшов до нього і не сказав його друзям: “Йов — людина доброї душі, він допоміг мені”. Всі вони виявилися невдячними, глузували з нього, навіть малі діти — і ті зневажали його.

Глибоко засмучений усім цим, Йов звертається до друзів, благаючи: “Змилюйтеся надо мною, о, змилюйтеся

надо мною ви, ближні мої, бо Божа рука доторкнулась мене!..” (19: 21).

Один з тих, хто слухав розмову Йова з друзями, почав докоряти, що він перебільшує свої чесноти й недооцінює силу Бога. Тут знялася буря з громом, і серед вітру, грому і блискавок зазвучали Божі слова.

Бог питав Йова, де той був, коли Він закладав основи землі? Чи ж може він виводити зорі? Посилати блискавки? Наситити левів? Витягти на гачок морського велетня?

Коли Бог скінчив говорити, Йов відчував себе вже не людиною, а черв'яком. Він вигукнув: “Тільки послухом вуха я чув був про Тебе, а тепер моє око ось бачить Тебе. Тому я зрікаюсь говореного, і каюсь у поросі й попелі” (42: 5—6).

Звертаючись до друзів Йова, Бог сказав: “Запалився Мій гнів на тебе та на двох твоїх приятелів, бо ви не говорили слушного про Мене, як раб Мій Йов. А тепер візьміть собі сім бичків та сім баранів і йдіть до Мого раба Йова і принесете цілопалення за себе, а Мій раб Йов помолиться за вас...” (42: 7—8).

Йов помолився за друзів, і Бог простив їх. Нещастя Йова на цьому скінчилися: він зцілився, рани його зажили. Всі друзі й рідні відвідали його і принесли йому гроші й дорогі дарунки. Йов знову розбагатів: купив собі худобу і став удвічі багатшим, ніж був. У нього народилося ще 7 синів і 3 дочки, їх стало десятеро, як і було. Після цього Йов прожив ще 140 років, а всього він прожив 210 років, і “впокоївся Йов старим та насиченим днями” (42: 17).

“Книга Йова” досить велика за обсягом. У ній поставлені питання, які ми звемо вічними: про добро і зло, про випробування, які доля посилає людині, та ін. Тому ця історія не раз викликала інтерес у митців. Так, “Пролог на небесах” — вступ до “Фауста” Гете — це явне наслідування початку історії Йова. Мотиви цієї книги зустрічаємо і в “Братах Карамазових” Достоевського. Є і цілий ряд картин, на яких зображено Йова.

Коли про когось кажуть, що він — “*Йов праведний*” або “*Йов многотраждальний*”, то це означає, що людина зазнала багато горя і різних злигоднів:

До люльок, смороду і зику став я потрохи привикать, а тут спіткала мене цинга лютая, і я тепер, мов *Іов на гноїщі*, тільки мене ніхто не провідає (Т. Шевченко, лист до М. Лазаревського, 20.12.1847 р.).

Ю. Шнорр фон Карольсфельд. “Тяжкі випробування Йова”

В о з н и й. ...В сім’ї не без виродка — тее-то як його. — Хіба єсть яка земля, *праведними Іовами* населена? Два плута в селі і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві (І. Котляревський).

Стус рано прийняв дорогу страждань — рано й остаточно він прийняв мудрість *Йова* (Є. Сверстюк).

Вислів “*посипати голову попелом*” теж походить із “Книги Йова”. Це — вияв горя, страждання, втрат у давніх іудеїв.

Коли приятелі Йова прийшли провідати його, то “... звели вони здалека очі свої, — і не пізнали його... І піднесли вони голос свій, та й заголосили, і роздерли кожен одежу свою, і кидали порошок над своїми головами аж до неба...” (2: 12).

Вислів означає — глибоко сумувати, дуже сильно журитися за чимось:

Він (Юрій) не відповідав на останні слова Савинського, не став його втішати. *Посипає собі голову попелом*, розмазує сльози по щоках? Хай! Таких треба вчити на помилках! (П. Загребельний).

Посип голову попелом: проси, як жебрачка, що себе зграбувала і пустила димом свою хату, — проси кусник хліба, на прожиток денний для серця (В. Барка).

Отак, мов здавна повелося,
В тіні пречистих яворів
Посиплю попелом волосся —
Тим, що іще не нагорів.

(Н. Кир'ян)

Виявляється, що назву роману Панаса Мирного “*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*” теж узято з Біблії, з “Книги Йова”, де є такі слова: “Чи дикий осел над травою реве? Хіба реве віл, коли ясла повні? Чи без солі їдять не-смачно, чи є смак у білкові яйця? Чого не хотіла торкнутися душа моя, все те стало мені за поживу в хворобі...” (6: 5—7).

Це риторичне (бо містить у собі відповідь) запитання означає незадоволення людини умовами її життя:

— Я ще раз кажу, — говорив далі з притиском Герман, — платилось їм замало! Ми тут прецінь самі свої, що ми можемо до того признатись між собою, коли нам іде о то, [щоби] пізнати причинну тої бунтації. *Адже ж воли не ревуть, як ясла повні* (І. Франко).

Є в “Книзі Йова” такі рядки: «Коли скажете ви: “Нащо будемо гнати його, коли корінь справи знаходиться в ньому!”» (19: 28). Вислів “*корінь зла*” настільки давно і настільки міцно ввійшов у нашу мову, що вже не сприймається ні як цитата звідкілясь, ні як образний вислів:

І ось дрібний чорнявий хлопець
підніс долоні до чола.

Ні, суті світу ти не схопиш,
не вирвеш *корінь зла*.

(Б. - І. А н т о н и ч)

Розмовляючи з Йовом, Бог назвав морське чудовисько “левіафаном”: “Чи можеш спіймати на гачок і витягнути левіафана? Чи всунеш ти кільце в його ніздрі? Чи зможеш розважатися з ним, як з пташкою, або прив’яжеш його, для дівчаток своїх? Можеш відкрити його рота?” (40: 25—29). Далі йде опис левіафана: “... Навколо зубів його жах! Його спина — канали щитів, поєднання їх — крем’яная печать... Його чхання засвічує світло, а очі його — як повіки зорі світової! Бухає полум’я з пащі його, вириваються іскри огненні! Із ніздер його валить дим...” (41: 6—12).

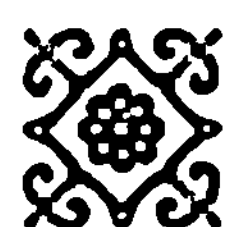
Левіафан згадується також, коли говориться про кінець світу і прихід Месії.

У переносному значенні “*левіафан*” — щось величезне, незбагненне, що вражає своїми розмірами:

З тим самим видом він [цар] левів полює,
левіафанів ловить, б’є пташок
і їде полем через людські трупи...

(Л е с я У к р а ї н к а)

Книга Псалмів (Псалтир)

БЛАЖЕН МУЖ, ЩО НЕ ЙДЕ НА РАДУ НЕ-
ЧЕСТИВИХ (1: 1)

ПОЛОВА, ЩО ЇЇ РОЗВІЮЄ ВІТЕР (1: 4)

ЗІ СТРАХОМ І ТРЕПЕТОМ ПРИСТУПИТИ (2: 11)

БЕРЕГТИ, ЯК ЗІНИЦЮ ОКА (16: 8)

ТЕМНА́ ВОДА ВО ОБЛАЦЕХ (17: 12)

СТРАХ БОЖИЙ (18: 10)

ГРІХИ МОЛОДОСТІ (24: 7)

ПОКЛОНЯТИСЯ ЧУЖИМ БОГАМ (80: 10)

ДОЛИНА ПЕЧАЛІ (ЮДО́ЛЬ ПЛАЧУ) (83: 6—7)

СИЛЬНІ СВІТУ ЦЬОГО (117: 8—9)

НАРІЖНИЙ КАМІНЬ (117: 22—23)

НА ОТМІЩЕ́НІЄ ЯЗЫКАМ (149: 7)

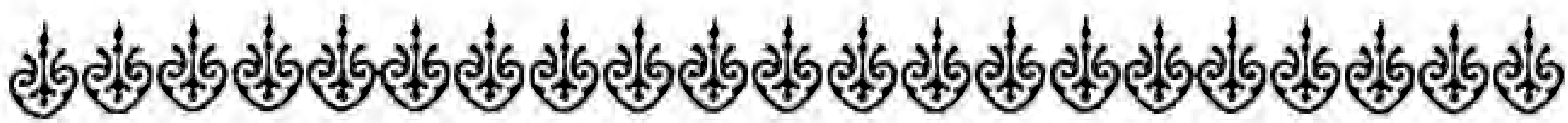
Слово “псалом” — грецького походження.

Спочатку так звалася гра на музичному інструменті, потім — пісня, яка співалась у супроводі арфи, а ще пізніше — хвалебна пісня. Сучасне значення цього слова — релігійна пісня або молитва зі Старого Заповіту.

У переносному значенні “*псалом*” — гімн, пристрасна пісня-заклик:

Рости ж, наша мово, ми не принесли.
Тебе із-за панства у жертву нікому
З тобою нам жити, з тобою умерти
На волі, під волі *гримучим псаломом!*

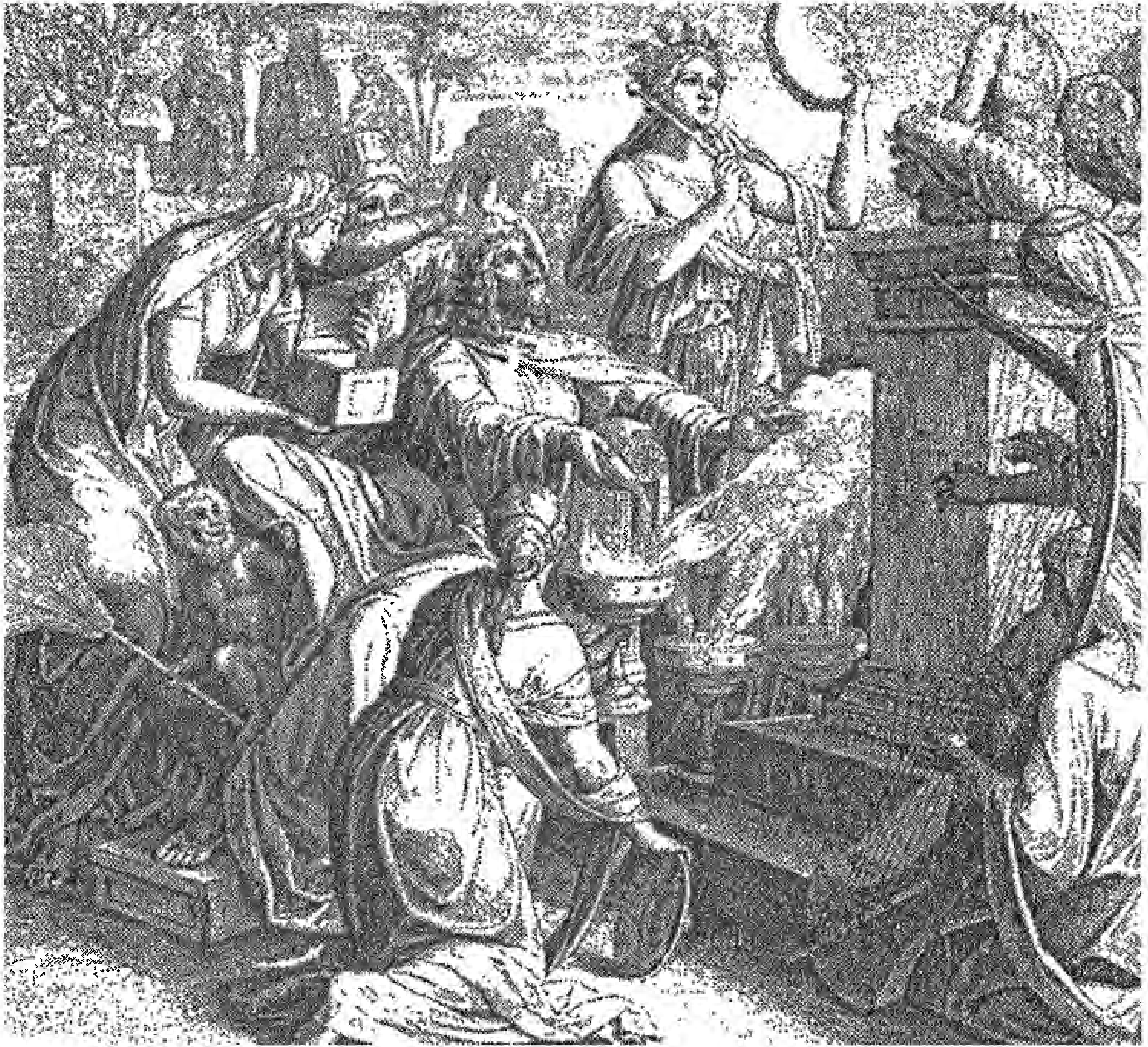
(К. Устиянович)

З прокляттям в небо устає
Новий *псалом* залізу.

(П. Тичина)

За легендою, всі пісні “Книги Псалмів” складені царем Давидом: їх налічується 150. Проте ці 150 пісень — це не найдавніші тексти, а пізніші — багато разів перероблені.

Ю. Шнорр фон Карольсфельд. “Соломон
поклоняється ідолам”

До нас псалми дійшли вже в грецькому перекладі; тому збірник цих релігійних пісень зветься у нас “Псалтир” (від грецького “псалтеріон”).

У ранньохристиянських общинах ці пісні виконувалися хором; у середні віки вони послужили основою для створення більш вільних музичних творів. Із XIV століття спів псалмів на один голос (в унісон) замінюється на

багатоголосий спів. Деякі з псалмів у середні віки навіть ставали народними піснями. На тексти псалмів писали музику визначні композитори минулого: Якоб Мендельсон-Бартольдї, Франц Шуберт, Йоганнес Брамс, Ференц Ліст, Антон Брукнер, Федір Стравінський, Олександр Гречанінов та інші. Імена Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, Артемія Веделя прославили українську церковну музику.

Церковні хори склалися з прихожан, переважно дітей та юнацтва. Тексти псалмів треба було завчати; тому й не дивно, що окремі рядки з них спочатку використовувались у загальнонародній мові як цитати, а пізніше відірвалися від тексту псалмів і почали вживатись як усталені звороти з образним, узагальненим змістом — стали крилатими.

Деякі крилаті слова в усному мовленні зустрічаються лише зрідка: їх постійне місце — писемний варіант літературної мови. До таких належить і вислів *“блажен муж, що не йде на раду нечестивих”*. Ось повний вислів: *“Блажен муж, що за радою несправедливих не ходить, і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на сидінні злоріків”* (Псалом 1: 1). Слово *“блажен”* означає *“щасливий”*.

У *“Псалмах Давидових”* Т а р а с Ш е в ч е н к о так відтворює наведені слова:

*Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.*

І в біблійному псалмі, й у Шевченка йдеться про людину високоморальну, сповнену громадянських чеснот; ця людина не бере участі в усіляких злих, нечесних, брудних справах.

Спираючись на слова псалма, але й переосмислюючи їх, І в а н Ф р а н к о створив зовсім інший образ високоморальної людини — ця людина не обминає зла, а вступає в єдиноборство з ним:

*Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить,
Що безтурботно в сонмищах лукавих
Заціплії сумління їх термосить.*

У Біблії зустрічаються два схожі порівняння: “*полова, що її розвіює вітер*” (Псалом 1: 4) і “*порох, що його несе вітер у пустиню*” (Книга пророка Єремії, 13: 24). У різних перекладах Біблії ми зустрічаємо *пил, порошок, прах, попіл, полова*.

Цей поетичний, огорнений сумом образ перейшов з біблійних текстів у загальнонародну українську мову для позначення марноти, нетривалості, скороминущості усього земного:

Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як *пилина*, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає...

(Т. Шевченко)

Мов полова, розсіяна з купи буйним вітром, так розсіялась їх сила по долині... (І. Франко).

А лукавих, нечестивих
І слід пропадає, —
Як той попіл, над землею.
Вітер розмахає...

(Т. Шевченко)

Вислів “*зі страхом і трепетом приступити*” зустрічається в кількох місцях Біблії: “Служіть Господові зо страхом, і радійте з тремтінням!” (Псалом 2: 11); “І серце його прихильніше до вас, коли згадає він про покору всіх вас, як його прийняли ви були зо страхом і тремтінням” (Друге послання апостола Павла до коринтян, 7: 15); “Отож, мої любі, як ви завжди слухняні були не тільки в моїй присутності, але значно більше тепер, у моїй відсутності, зо страхом і тремтінням виконуйте своє спасіння” (Послання апостола Павла до филип’ян, 2: 12).

Так звичайно кажуть, коли хочуть підкреслити серйозність ставлення до чогось, чистоту помислів:

Штука [мистецтво] є для Шевченка чимсь божественним, вічним, чимсь таким, до чого треба *приступати з побожним трепетом* (І. Франко).

Іноді ці слова набувають дещо іронічного звучання:

Я до листів літературної критики не прикладаю, то мені можна писати без всякого страху. Що то вже за

переписка, коли до неї треба *“со страхом божим и верою приступати”* (Л е с я У к р а ї н к а, лист до Д. Макарової, 11.01.1895 р.).

Вислів-порівняння *“берегти, як зіницю ока”* теж декілька разів зустрічається в Біблії: *“Хорони Ти мене, як зіницю Свою, дочку ока, в тіні своїх крил заховай Ти мене...”* (Псалом 16: 8); *“Зберігав Він його, як зіницю оту свого ока”* (Повторення Закону, 32: 10); *“... а наука моя — немов в очах твоїх зіниця”* (Книга повістей Соломонових, 7: 2).

Це порівняння давно вже перейшло в загальнонародну мову і широко вживається, коли треба підкреслити особливу цінність, важливість чогось:

Згоріти п'єса не могла, бо то було багато пізніше моєї посилки. Розписка у мене єсть — ховаю, *“як зіницю ока”* (Л е с я У к р а ї н к а, лист до матері, 28.02.1898 р.).

Вислів *“темна вода во облацех”* (Псалом 17(18): 12) звичайно цитується церковнослов'янською мовою. Повний текст його такий: *“І положи тму закров' свой, окрест его селеніє его, темна вода во облацех воздушних”*, що означає: *“Поклав темряву Він — як заслону Свою, довкілля Його — то темрява вод, а мешкання Його — густі хмари!”* (Псалом 17(18): 12).

Опис місця перебування Бога був складний для розуміння: тому вислів *“темна вода во облацех”* означає в переносному, розширеному значенні щось незрозуміле.

В одному з псалмів є такі слова: *“Заповідь Господа чиста, — вона очі просвітлює. Страх Господа чистий, — він навіки стоїть. Присуди Господа — правда...”* (Псалом 18(19): 9—10).

Цей біблійний вислів — *“страх божий”* — давно ввійшов у нашу мову як формула внутрішньої заборони, стримуючого чинника в житті людини.

Дуже вдало про цей вислів сказав свого часу академік Олександр Білецький: *«“Страх Божий” — поняття, яке трудно перекласти на реальну мову. Але на практиці воно розшифровувалось у тій моралі, яку в одній з ранніх повістей Панаса Мирного (“П'яниця”) старший чиновник рекомендує синові, що вступає на службу. Іншими*

словами, це — певний набір заборон, ніяк не пояснюваний, але обов'язковий до виконання»:

Одним з джерельних понять цієї закритої Книги є висміять одважними агітаторами і комсомольцями 30-х років поняття *Страху Божого*. В англійській це слово перекладається як повага. Це те велике почуття, яке ставило людину на своє місце, і чим більше було в ній смиренності, тим більше наповнювалася вся істота повагою і самоповагою (Є. С в е р с т ю к).

Вислів “*гріхи молодості*” також повторюється в Біблії кілька разів: “Гріхи молодого віку мого та провини мої не пригадуй, — пам’ятай мене, Господи, в ласці Своїй через добрість Свою!” (Псалом 24(25): 7); “Бо ти пишеш на мене гіркоти й провини мого молодечого віку...” (Книга Йова, 13: 26).

Вислів “*гріхи молодості*” зазнає в мові різних змін: існує безліч його варіантів: “*молоді гріхи*”, “*молоде, зелене, грішне*”, “*молодечі гріхи*” та ін. Ось як, наприклад, у Т а р а с а Ш е в ч е н к а:

Принаймні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молодеє тее горе!..
І молодий той грішний рай!

Інший приклад:

...І того дива золотого
Ззнає щастя *молодого*,
Бажаного, страшного того
Гріха!

(І. Ф р а н к о)

У Псалмі 80(81): 9—10 говориться в науку іудеям: “Слухай же ти, Мій народе, і хай Я засвідчу тобі, о Ізраїлю, — коли б ти послухав мене: нехай бога чужого у тебе не буде, і не кланяйся богу сторонньому!”.

Звідси й було взято слова “*поклонятися чужим богам*”, що означає в сучасній мові “зрадити свої переконання”, “служити неправді” (у вужчому значенні — зрадити свою віру):

Окрадені, замучені,
В путах умираєм,
Чужим богам не молилось,

А тебе благаєм:
 “Поможи нам, ізбави нас
 Вражої наруги”.

(Т. Шевченко)

Нетерпимість до *чужих богів* — лиш відворотний
 бік до непохитної віри в своїх (Д. М. Донцов).

З вірою й без віри,
 в лаврах чи тернах —
 все одно ми звірі.
 Пісня в нас одна:
 “Покинь своїх богів! Вклонися нашим,
 Бо смерть тобі й усім твоїм богам!”

(І. Жиленко)

Є один вислів із псалмів, який вживається у нас і церковнослов'янською мовою — “*юдоль плачу*”, і українською мовою — “долина печалі”. А походять обидва звідси: “Блаженна людина, що в Тобі має силу свою, блаженні, що в їхньому серці дороги до Тебе, ті, що через долину Плачу переходять, чинять її джерелом, — і дощ ранній дає благословення!” (Псалом 83(84): 6—7).

“*Долина печалі*”, “*юдоль плачу*” — це образна назва земного життя з його стражданнями, втратами, печалями:

Юдоль плачу, земля моя, планета,
 блакитна зірка в часу на плаву,
 мій білий світ, міцні твої тенета, —
 страждаю, мучусь, гину, а живу!

(Л. Костенко)

Андрієві було тяжко дивитися на цього відкривателя щастя в безмежній *юдолі сліз*, наруги і жахливих, безпросвітних злиднів, на цього Колумба в безмежному океані людського упослідження (І. Багрянй).

Вислів “*сильні світу цього*” по-різному був перекладений: по-українськи — “Краще вдаватись до Господа, ніж надіятися на людину; краще вдаватись до Господа, ніж надіятися на вельможних!” (Псалом 117: 8—9); по-російськи — “Лучше уповать на Господа, нежели надеяться на человека; лучше уповать на Господа, нежели надеяться на князей!”

Проте крилатим став церковнослов'янський вислів “сильниє міра сего”, буквально перекладений українською мовою. Він ширший за змістом від двох попередніх

(“вельможні”, “князі”), бо “сильними світу цього” можуть бути і просто багаті, й чиновні, й ті, що при владі, й ті, що її, цю владу, взяли силою:

... бувають такі епохи, коли корисно вгамувати лихослів'я, побоюючись, коли б *сильні світу сього* не заподіяли вам неприємностей і не наказали засудити вас на довічне мовчання (О. Ільченко).

Проте значно частіше вислів “*сильні світу цього*” вживається іронічно:

Мені не треба слави, ані грошей,
ані щоб *сильний світу* похвалив, —
аби хто-небудь, мислю возросший,
до мене часом слух свій прихилив.

(Л. Костенко)

Якщо пам'ятаєте, епіграфом до “Єретика” Т. Г. Шевченко взяв такі слова: “Камень, его же небрегоша зиждущіи, сей бисть во главу угла: от господа бисть сей, і есть дивен во очесех наших” (Псалом 117: 22). По-українськи цей текст перекладено так: “Камінь, що його будівничі відкинули, той наріжним став каменем, — від Господа сталося це, і дивне воно в очах наших!” (Псалом 117; 22—23).

Як цитату — церковнослов'янською мовою — вислів можна зустріти і в давніших, і в нових текстах:

І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в Союзі Слов'янським. Тоді скажуть всі язики, показуючи на те місто, де на карті буде намальована Україна: “*От камень, его же небрегоша зиждущіи, той бисть во главу угла*” (М. Костомаров).

Тому крилатими стали й “*наріжний камінь*”, і “*во главу угла*”, й навіть “*краєугольний камінь*” — і всі вони означають основу, головну ідею, підвалини якоїсь справи:

— Ет! — одказав він [учитель], удаючи невинного.
— “Стовп” — значить “основа”, “підвалина”, а чи ж ви не *краєугольний камінь* у класі?! (А. Крицький).

То правда, що “*во главі угла*” своєї діяльності ставив Грінченко національний, а не соціальний момент (М. Рильський).

Вислів “*на отмищеніє язикам*” походить з церковнослов'янського тексту 149-го псалма. У цьому псалмі

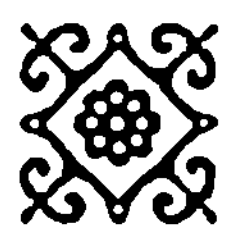

прославляється давня перемога над ворогом, за яку іудеї дякують Богові: “Нехай славлять ім’я Його танцем, нехай вигравають для Нього на бубні та гусях... Хай радіють у славі святі, хай співають на ложах своїх; прославлення Бога — на їхніх устах, а меч обосічний — ув їхніх руках, щоб чинити між племенами помсту, між народами — кари, щоб їхніх царів пов’язати кайданами, а їхніх вельмож — ланцюгами, щоб між ними чинити суд написаний!” (Псалом 149: 3—9).

Значення вислову “*на отмищеніс язикам*” — “для покарання племен, народів”. Звичайно вживається для створення урочистого настрою, враження небуденності, незвичайності:

І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмищеніє язикам
І в науку людям.
(Т. Шевченко)

Книга приповістей (притч) Соломонових

СПАТИ СНОМ ПРАВЕДНИКА (3: 24) БЛАЖЕН, ІЖЕ І СКОТИ МИЛУЄ (12: 10)

Притчею звуть оповідь, часто завуальовану, алегорию, в якій є виразно повчальний зміст, мораль. Притчі в Європі були дуже популярні за часів середньовіччя: прийшли вони туди зі Сходу, а точніше — з Біблії та Євангелій.

Завдання “Книги притч Соломонових” було визначене так: “... щоб мудрості дати простодушним, юнакові — пізнання й розважність. Хай послухає мудрий — і примножить науку, а розумний здобуде хай мудрих думок...” (1: 4—5).

З цієї книги в нашу мову потрапило лише декілька крилатих слів. Проте значна частина цих притч так чи інакше увійшла в нашу мову — як прислів’я, приказки, народні оповідання.

Вислів “*спати сном праведника*” пов’язаний із неодноразовими згадками в Біблії про спокійний сон людей, які ведуть чесне, праведне життя: “Тоді підеш безпечно своєю дорогою, а нога твоя не спотикнеться! Якщо покладешся — не будеш боятись, а ляжеш, то буде приємний твій сон” (3: 23—24).

У сучасній українській мові цей вислів дещо переосмислився: сьогодні найчастіше це образна характеристика лінощів — душевних і фізичних:

У нас-бо таки громадського виховання нема ніякого, а через те й громадського почуття бракує. Все приходить ся тільки очі протирать, щоб світліше на світ подивитись, а деякі, як лінуються, то й очей не протирають, а просто *сплять сном праведних*, та сні їм золоті привиджуються (Л е с я У к р а ї н к а, лист до М. Павлика, 5.12.1891 р.).

Інколи цей вислів є образним позначенням міцного сну безтурботної людини:

Подумайте: старшина роти... Їздових стереже! Коней їм годує! А вони собі *сплять сном праведників* (О. Г о н ч а р).

... далі *засинав сном праведника*. Якщо сон арештанта, приреченого на тяжку покуту “ворога народу”, можна назвати *сном праведника* (І. Б а г р я н и й).

Вислів “*блажен, іже і скоти милує*” звичайно наводиться церковнослов’янською мовою. По-українськи він перекладений у Біблії так: “Піклується праведний життям худоби своєї, а серце безбожних жорстоке” (12: 10). Нам усім цей вислів добре знайомий із повісті М. Коцюбинського “Коні не винні”:

Ні, таки справді він чув бадьорість по сьогоднішній сходці, де рішуче стояв за те, що народ має право на землю.

— *Блаженні, іже і скоти милують...* — одповів текстом на свої думки мовчазний Жан...

— Браво, Жан, браво!.. — розсміявся Аркадій Петрович. — То ж скоти, а то люди... (М. К о ц ю б и н с ь к и й).

А щоб у вас було уявлення про такі популярні в давнину притчі, почитайте декілька з них — і ви їх упізнаєте: вони загальновідомі за своїм змістом і мораллю:

“Хто яму копає, той в неї упаде, а хто котить камінь, — на нього воно повертається” (26: 27).

“Золотая сережка в свині на ніздрі — це жінка гарна, позбавлена розуму” (11: 22).

“Нерозумного гнів пізнається відразу, розумний же мовчки ховає зневагу” (12: 16).

“Якщо голодує твій ворог — нагодуй його хлібом, а як спрагнений він — водою напій ти його...” (25: 21).

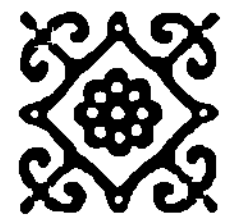

“Не дивись на вино, як воно рум’яніє, як виблискує в келиху й рівненько ллється, — кінець його буде кусати, як гад, і вжалить, немов гадюка...” (23: 31—32).

“Язик лагідний — то дерево життя, а лукавство його — заламання на дусі...” (15: 4).

Це загальнолюдські моральні правила — вони вічні.

Книга Екклесіаста, або Проповідника

СУЄТА СУЄТ (1: 2)

ПОВЕРТА́ТИСЯ НА КРУГІ́ СВОЯ́ (1: 6)

НЕМАЄ НІЧОГО НОВОГО ПІД СОНЦЕМ (1: 9—10)

ВО МНОГОЙ МУДРОСТІ МНОГО ПЕЧАЛІ (1: 18)

УСЬОМУ СВІЙ ЧАС, І КОЖНА РІЧ МАЄ СВОЮ ПОРУ (3: 1)

ЧАС РОЗКИДАТИ КАМІННЯ І ЧАС СКЛАДАТИ КАМІННЯ (3: 5)

ЖИВОМУ СОБАЦІ КРАЩЕ, НІЖ МЕРТВОМУ ЛЕВОВІ (9: 4)

ХТО КОПАЄ ЯМУ, САМ У НЕЇ ВПАДЕ (10: 8)

Книга ця давньоєврейською мовою звалася “Кохéлет”, грецькою мовою — “Екклесіаст”, що означає “проповідник”, “людина, що промовляє на зібранні”. За своєю будовою це кілька невеликих поем, об’єднаних наскрізною думкою.

Автор книги веде розповідь не від свого імені, а начебто від імені легендарного іудейського царя Соломона. Адже Соломон — це традиційний образ людини, наділеної величезною мудрістю і незліченними багатствами. Та тільки книгу цю не міг написати цар Соломон: вважається, що він володарював десь у X столітті до н. е., а книга написана значно пізніше — приблизно у IV столітті до н. е.

Автор ділиться з читачем своїми сумними роздумами про життя. Він твердить, що володіння найбільшими благами на землі не дає повного задоволення, істинного щастя. Так само й гонитва за насолодами — це справа пуста й безнадійна. Оповідач у книзі — людина, яка досягла всього, про що тільки можна мріяти, випробувала все, про що звичайна людина й подумати не може... І що ж? Він прийшов до висновку, що це була гонитва за примарами. Світ є незмінним у своєму круговороті, а таємниця Бога, його шляхи — незглибимі. Тому, вважає автор, треба залишити всілякі шукання і жити так, як дано: покоритися долі, примиритися з нерозгаданістю таємниці життя і людського призначення.

Чи не найвідомішим із цієї книжки є вислів “*суєта суєт*”, “*суєта*”. Вислів узято з першого вірша тексту (тільки в українському перекладі Біблії “*суєта*” перекладається як “*марнота*”): “Наймарніша марнота, — сказав Проповідник, — наймарніша марнота, — марнота усе! Яка користь людині в усім її труді, який вона робить під сонцем?” (1: 2—3):

Птах у небі, весняний вітерець навкруг, простір
полів, завітчаних колоссям та квітами, — оце суттєве,
друзі мої, а решта все *марнота марнот!* (О. Г о н ч а р).

Проте частіше вживається вислів у формі “*суєта суєт*”: так кажуть, коли з осудом ставляться до чогось, не вартого часу й зусиль:

А от молодий, поти перегорить у його там усе, поти
дійде до того, що мир йому стане *суєтою суєт* — все
він до його лине, все його туди тягне... (П а н а с
М и р н и й).

Вислів “*мирська суєта*” (“*суєта*”, “*суєта суєт*”) у широкому, узагальненому значенні вживається, коли говорять про життя, взагалі про навколишній світ:

Зараз дідова душа коливалась поміж небесним
видінням і *мирською суєтою* (М. С т е л ь м а х).

Я скажу їм: світанки, все на світі таке муруге!
Урожай *суєти* — залишається тільки стерня.

(Л. К о с т е н к о)

Коли кажуть: “*повертатися на круги своя*”, — то мають на увазі те, що в житті все вже було, все повто-

рюється, нового або немає зовсім, або майже немає. А от у тексті біблійному — це красивий, поетичний образ вітру, який повертається: “Віє вітер на південь, і на північ вертається, крутиться, крутиться він та й іде, і на круг свій вертається вітер...” (1: 6).

Вислів став крилатим, вийшовши з церковнослов’янського тексту, звідси й незвична його форма:

Є. Холодов у своїй книзі “Композиція драми” справедливо заперечує проти подібних “законів”, за якими буцімто дія драми в кожному акті *“повертається на круги своя”*, за біблійним виразом (Є. С т а р и н к е в и ч).

Людина вийшла із печери, коли винайшла дім. Це винахід, який найдовше нам служить. Дім, що має двері, в які можна зайти подорожньому, є двері, крізь які діти виходять у світ, щоб потім *повертать і повертать “на круги своя”* (В. Я в о р і в с ь к и й).

Став крилатим і вислів *“немає нічого нового під сонцем”*. Він походить із такого тексту: “Що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, — і немає нічого нового під сонцем!...” (1: 9).

У російській мові цей вислів цитується так: “ничто не ново под луною”. Це рядок із вірша Д. К а р а м з і н а “Опытная Соломонова мудрость, или Выбранные мысли из Экклезиаста” (1797):

*Ничто не ново под луною:
Что есть, что было, будет ввек.
И прежде кровь лилась рекою,
И прежде плакал человек...*

І ще один вислів пішов у мандри зі сторінок “Екклезіаста” церковнослов’янською мовою: *“во многой мудрости много пєчали”*. В українському перекладі: “Бо при многості мудрости множиться й клопіт, хто ж пізнання побільшує, той побільшує й біль!...” (1: 18).

*Отак віддячиться важка тобі робота
за всі твої труди, за всі твої літа:
помножиш мудрість — клопіт вироста,
побільшиш пізнання — побільшає й скорбота.*

(М. К а р п е н к о)

З цього можна зробити висновок, що коли людина дуже мудра, вона не може вже бути безтурботно-веселою: мудрість породжує печаль.

Міцно увійшов у нашу мову і став узвичаєним вислів *“усьому свій час”* (повний обсяг цього вислову: *“усьому свій час, і кожна річ має свою пору”*).

Походить цей вислів із такого тексту: *“Для всього свій час, і година своя кожній справі під небом: час родитись і час помирати, час садити і час виривати посаджене, час вбивати і час лікувати, час руйнувати і час будувати, час плакати й час реготати, час ридати і час танцювати, час розкидати каміння і час каміння громадити, час обіймати і час ухилятись обіймів, час шукати і час розгубити, час збирати і час розкидати, час дерти і час зашивати, час мовчати і час говорити, час кохати і час ненавидіти, час війни і час миру!”* (3: 1—8).

Нагнітаючи ці протилежні поняття, автор підсилює думку: життя швидкоплинне, жити треба сьогодні, зараз, у цю хвилину, нічого не відкладаючи на завтра, бо завтра промине час кохати і, можливо, настане час ненавидіти — і людина втратить найдорожче:

Все має пору, для всього приходить свій час. І для агави. Те, що таїлося в ній, продирає нарешті тісні обійми і виходить на волю як велет, несучи на могутньому тілі, яке може зрівнятися хіба з сосною, цвіт смерті (М. К о ц ю б и н с ь к и й).

Крилатим став ще й такий вислів із *“Книги Екклезіаста”* — *“час розкидати каміння і час складати каміння”* (3: 5). Цим висловом звичайно позначають якісь зміни у суспільному житті:

— Гей, хто в полі, озовися! Мовчить вітер. Тоді чуття істини підказує Мамаєві, що десь тут має бути каміння, яке буває час збирати і час розкидати (Є. С в е р с т ю к).

Коли ми кажемо: *“краще живий собака, ніж мертвий лев”* (*“живому собаці краще, ніж мертвому левові”*), — то часто вкладаємо в ці слова приблизно таке ж значення, як у вислів *“краще синиця в жмені, ніж журавель у небі”*. Та перший вислів значно глибший за змістом: у ньому йдеться про цінність самого життя та про його скороминущість. Ось як говориться у *“Книзі Екклезіаста”*: *“Хто знаходиться поміж живих, той має надію, бо краще собаці живому, ніж левові мертвому! Бо знають живі, що помруть, а померлі нічого не знають, і заплати немає вже*

їм, — бо забута і пам'ять про них, і їхнє кохання, і їхня ненависть, та заздрощі їхні загинули вже...” (9: 4—6).

Деякі вислови з Біблії так давно відірвалися від тексту і перейшли до загальнонародної мови, що вважаються народними прислів'ями і приказками. Так, наприклад, сприймається вислів *“хто копає яму, сам у неї впаде”*. У “Книзі Екклезіаста” сказано: “Хто яму копає, той в неї впаде; а хто валить мура, того гадина вкусить; хто зносить каміння, пораниться ним; хто дрова рубає, zagrożений ними” (10: 8—9).

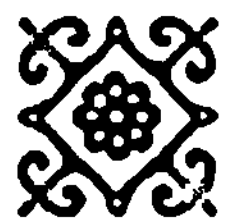
Вислів цей у загальнонародній мові зазнав певної зміни: *“хто (під когось) яму копає, сам у неї впаде”*.

Сьогодні цей вислів означає — “підступно, таємно готувати комусь неприємності”:

— По службі ти високо підеш, хороше жити будеш. Вороги на тебе *копають яму, та самі туди впадуть* (Григорій Тютюнник).

Як розсердиться Панас, то вже злий буде хто й зна поки і все *проти того чоловіка копатиме* (Б. Гринченко).

Пісня над Піснями (*Пісня Пісень*)

ПІСНЯ ПІСЕНЬ
СЁЛЬНИЙ КРИН (2: 2)
КЕДР ЛІВАНСЬКИЙ (5: 15)
СУЛАМІФ (СУЛАМІТА) (7: 1)
СИЛЬНА, ЯК СМЕРТЬ (8: 6)

Ця книжка ще зветься “Соломонова Пісня над Піснями”; авторство її приписується цареві Соломону. В ній розповідається про кохання Соломона і Суламіфи (Суламіти) — двох юних, чистих і прекрасних людей. “Пісня Пісень” — високопоетичний твір, перлина світової любовної поезії:

Щасливий, хто не знає пізніх літ,
Хто тішиться прозорими рядками,
Де “Книга Рут”, і “*Пісня над піснями*”,
І дотепу гризький, колючий дріт.

(М. З е р о в)

Став крилатим заголовок книжки “*Пісня Пісень*”. Так називають прекрасний твір, вершину творчості якогось автора. Так називають ще значні досягнення у чомусь:

Шолом-Алейхем оповідав братові: “Коли я писав мої вірші, я як міг шукав “Кобзаря”, цю *пісню пісень* Шевченка, і не міг знайти. Я ладен був віддати що завгодно і скільки завгодно. І ось тепер я бачу, що не прогадав би, якби заплатив найвищу ціну бодай за одну його “Катерину” (М. Б а ж а н).

— Між іншим, судячи з вашого оповідання, прапервісно чоловік і жінка знали потай свою *“Пісню пісень”*, вищу від всякої романістики з її наміром привести zalюблених на шлюбний поріг... (В. Барка).

Ю. Шнорр фон Карольсфельд. *“Пісня над Піснями”*

“Сельний крии” — так по-церковнослов'янськи зветься польова лілея. У *“Пісні Пісень”* цей вислів вживається як порівняння при змалюванні краси Суламіфі — коханої царя Соломона: *“Як лілея між тереном, так подруга моя поміж дівами!”* (2: 2). У переносному значенні — це символ юності, краси, чистоти:

Бо була собі на лихо
Найкраща між ними,
Між дівчатами, мов крии той
Сельний при долині —
Між цвітами.

(Т. Шевченко)

Кедр ліванський — могутнє, величне дерево, що досягає 25—40 метрів висоти. Порівняння з кедром ліванським є в “Пісні Пісень”. Суламіф так говорить про свого коханого: “Його вигляд, немов той Ліван, він юнак — як ті кедри!” (5: 15). “*Ліванський кедр*” — уособлення чоловічої краси і сили:

*Мов кедр серед поля
Ліванського, — у кайданах
Став Гус перед ними!
І окинув нечестивих
Орліми очима.*

(Т. Шевченко)

Описові звороти, утворені від крилатого вислову “*кедр ліванський*”, звичайно є засобом опису привабливої зовнішності — безвідносно до інших якостей людини:

*І хоч зріс я мов кедр, що вінчає Ліван,
Та душа в мні похила, повзка, мов бур'ян.*

(І. Франко)

— А перси! Як гора Карміл! Правда! А голова! Як *кедр ліванський*, а шия, мов стовп сілоамський! — хвалив Копронідос і все присовувався до Таїсія (І. Нечуй-Левицький).

Суламіф (Суламита) — уособлення дівочої краси, принадності, образ коханої, уславленої обранцем:

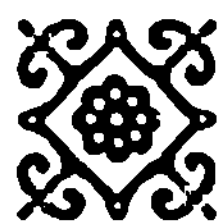
*Ми [цигани] плем'я. Ми горох. Ми котимось по світу.
Там пригорща. Там жменя. А кореня — ніде.
Що з того, що той цар прославив Суламиту?
А де тепер той цар і Суламита де?*

(Л. Костенко)

“*Сильна, як смерть*” — так каже про свою любов юна Суламита, звертаючись до Соломона: “Поклади ти мене, як печатку, на серце твоє, як печать на рамено, бо сильне кохання, як смерть” (8: 6).

Оце вже справді “*сильна як смерть*”. Це вже та любов, яка кидає на шалі терезів не багатство, а все життя (М. Рильський).

Книги великих пророків

ПЕРЕКУВАТИ МЕЧІ НА РАЛА (Книга пророка Ісайї, 2: 4)

РАДУЙСЯ, НИВО НЕПОЛИТАЯ (Книга пророка Ісайї, 35: 1)

ГЕЄНА ВОГНЕННА (Книга пророка Єремії, 7: 31—32)

ХТО ДАСТЬ МОЇМ ОЧАМ ПОТОКИ СЛІЗ?
(Книга пророка Єремії, 9: 1)

ЄРЕМІЯ. ПЛАЧ (СКОРБОТА) ЄРЕМІЇ.

ЄРЕМІАДА (Книга пророка Єремії, Плач Єремії)

НА РОЗПУТТЯХ ВЕЛЕЛЮДНИХ (Плач Єремії, 2: 19)

ПОБИТИ КАМІННЯМ (Книга пророка Єзекіїля, 16: 40)

ГОГ І МАГОГ (Книга пророка Єзекіїля, 38—39)

Ця група книг складається з чотирьох частин: до неї входять “Книга пророка Ісайї”, “Книга пророка Єремії”, “Плач Єремії”, “Книга пророка Єзекіїля”. В них розповідається про біди і нещастя, які богообраний народ переживав протягом ряду століть.

Книги великих пророків дали українській мові досить рясний урожай крилатих висловів.

Книга пророка Ісайї

Один із дослідників Біблії, Р. Пфейфер, писав про цю книгу: «“Книга Ісайї” — це скоріше мініатюрна бібліотека, ніж одна книга. Вона може, так само як “Книга притч” чи “Псалтир”, розглядатися як своєрідна антологія чи, скоріше, як збірник пророцтв”».

Чому “бібліотека”? Чому “антологія”? Виявляється, що Ісайя був одним із найпопулярніших пророків свого часу в Іудеї, і пізніші пророки для більшого впливу на людей додавали свій текст до тексту Ісайї. Спочатку його пророцтва існували як окремі записи, а власник рукопису приписував на початку чи в кінці свій або чужий текст — як розвиток думки або пом’якшення суворості грізного пророка.

Ісайя був людиною знатного походження, жив у столиці Іудеї Єрусалимі, був близько знайомий з жерцями єрусалимського храму і з первосвящеником Урією, незалежно тримався з іудейськими царями і давав їм поради. Він знав життя “сильних світу цього” і тому так яскраво описав їхні лицемірство й пороки.

Мова Ісайї — оратора й письменника — незвично яскрава і аж надто емоційна: почуття в ній часом підмінюють логіку й руйнують послідовність думки — це вибух емоцій. Саме в цьому і криється, мабуть, секрет впливу пророка Ісайї на наступні покоління пророків і письменників тих далеких часів. Цей вплив, авторитет серед ораторів і письменників проявився і в тому, що вони наслідували його і навіть відмовлялися від власної слави, приписуючи свої твори Ісайї.

У “Книзі пророка Ісайї” є такі слова: “... і Він буде судити між людьми, і буде численні народи розсуджувати, і мечі свої перекують вони на орала, а списи свої — на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни!” (2: 4). Крилатим став уривок з цього тексту: *“перекувати мечі на рала”*, де “рало” (“орало”) — примітивне знаряддя для оранки землі.

Цей біблійний вислів давно і міцно увійшов у вжиток не лише в нашій мові й використовується у тих випадках, коли йдеться про відмову від агресивних, войовничих намірів:

Я знаю, —
Перекують на рала мечі.
 І буде родюча земля —
 Не ця.
 І будуть одні ключі
 Одмикати усі серця.

(Є. П л у ж н и к)

А ось вживання цього крилатого вислову ширше:

Нам, хліборобам, що з мечем почати?
 Прийдесь нову зробити перекову,
Патріотичний меч перекувати
На плуг — обліг будущини орати...

(І. Ф р а н к о)

Усе для фронту — хліб ішов з полів,
 Усе для фронту — зброю ми кували.
Мечі перекували на орала —
 Боєць життя в ту мрію перелив.

(А. М а л и ш к о)

Часом поети переробляли цей вислів на протилежний за змістом, — коли йшлося про необхідність боронити рідну землю:

Повстаньмо ж тепера усі, як один,
 За діло братерськеє спільне!
Розкуймо на зброю плуги! Що орать, —
 Коли наше наче не вільне?

(Л е с я У к р а ї н к а)

Мають знамена, і б'ється козацтво,
 Крові потоки ллючи...
Сміло з повіток плуги викидайте,
Куйте вселюдно мечі!

(О. О л е с ь)

У главі 35 “Книги пророка Ісайї” є такі слова: “Звеселиться пустиня та пуща, і радітиме степ, і зацвіте, мов троянда...” (35: 1). Тарас Шевченко своєю поезію “Ісаія. Глава 35” (1859 р.) починає такими словами: “*Радуйся, ниво неполитая!*” Цей рядок, як і багато інших із творів Шевченкових, став крилатим:

Радуйся, ниво моя, не полита
 Стронцієм білим і жаром-сльозою.
 Радуйся, ниво моя, не покрита
 Чорною атомною грозою.

(А. М а л и ш к о)

Книга пророка Єремії

Пророк Єремія народився між 650 і 640 роками до н. е. Походив із давнього роду жерців (один з його предків — первосвященик при царі Давиді), був заможним і мав землю. Судячи з його писань, він одержав у дитинстві добре виховання, знав літературу та історію свого народу. Як письменник, він перебував під великим впливом своїх попередників — пророків Осії, Ісайї та інших.

Хоч народився Єремія в маленькому містечку неподалік від Єрусалима, та все життя прожив у Єрусалимі. Особливо запекло він воював з ідолопоклонством: його сучасники іудеї поклонялися своєму богові Яхве, але також приносили жертви чужим богам, вважаючи це звичайною житейською справою.

За тридцять років свого активного життя Єремія зазнав багато переслідувань і навіть ризикував життям. Він став “людиною, яка сперечається і свариться зі всією землею”, — так писав він про себе. Недоброзичливе ставлення до Єремії з боку священиків, пророків, вельмож і царя пояснювалося його політичними поглядами, які не влаштовували можновладців.

З “Книги пророка Єремії” походить вислів “*геєна вогненна*” (7: 31—32, 19: 6). “*Геєна*” — це відтворення назви долини Бен-Гінном латинською мовою. Саме ця — латинізована — назва і стала крилатою.

Долина Гінном (її ще називають Хінном або Хенном), тобто “долина синів Енномових” — місце на південь від Єрусалима, біля так званої Череп’яної брами. Там відбувалися язичницькі обряди, під час яких приносили в жертву дітей.

Це страшне місце викликало ненависть у тих іудеїв, які не були язичниками, а визнавали лише бога Яхве. Тому це місце й називають вони “долиною вбивства”.

У 622 році н. е. цар Іудеї Іосія знищив язичницькі жертовники долини Гінном. Місце було прокляте людьми і перетворене на звалище для сміття і непохованих трупів. Там постійно горіли вогні (спалювалося сміття), — так і склалося уявлення про страшне місце, оповите димами, вкрите вогнями, — місце, де колись спалювалися

нешасні діти: “І вчиню це місце страхіттям і посміхом — кожен, хто буде проходити ним, остовпіє...” (19: 8).

Пізніше і в іудейській, і в християнській традиції “*геєна вогненна*” була символічним позначенням місця загибелі грішників:

— На вас же, окаянних, — сказав він до решти міщан, — чекає на тому світі *геєна вогненна!*
(П. П а н ч).

У багатьох текстах слово “*геєна*” прямо асоціюється з пеклом:

В чаду пекельної *геєни*
Усе принишло, все мовчить.
І не злічити убієнних,
Могил по селах не злічить.

(М. Р у д е н к о)

Проте в ширшому значенні “*геєна вогненна*” — це будь-яка скверна, суспільна чи особиста:

...Талант Григора Тютюнника, як і його творчість, був спонтанним, постійно цькованим і все-таки незацькованим протестом проти дії *геєни огненної* суспільної облуди та ідеологічного маразму (Є. Гу-ц а л о).

З “Книги пророка Єремії” походить і вислів “*хто дасть моїм очам потоки сліз?*” Ось як ці слова звучать у книзі: “Ой коли б голова моя стала водою, а око моє — за джерело сльози, то я плакав би вдень та вночі над побитими...” (9:1).

Цей біблійний вислів набув особливої популярності, відколи Т а р а с Ш е в ч е н к о взяв його за епіграф до славнозвісної поеми “Кавказ”. Ці слова у поета наводяться церковнослов’янською мовою:

“Кто даст главі моєй воду
І очесем моїм істочник сліз,
І плачуся і день, і ніч о побієнних...”

Цей зворушливий образ використала і Л е с я У к р а ї н к а:

Хто дасть моїм очам потоки сліз?..
Ні, нащо сльози, то ж не сніг нагірний,
а туга щонайглибша має литись
гіркими хвилями...

Зрідка цей біблійний вислів наводиться повністю (проте крилатою стала саме друга його частина):

Хтось біля бабинця пирснув сміхом, а мені згадалися слова Івана з Вишні, мого старшого острозького приятеля: *“Хто дасть голові нашій воду, а очам джсерело сліз, щоб ми могли оплакувати упадок нашої віри і духа?”* (Р. І в а н и ч у к).

Плач Єремії

Уже заголовок третьої книги — “Плач Єремії” — стає крилатим. У переносному значенні “Єремія”, “*плач Єремії*”, “*Єреміада*” — усе це слова на означення скорботи над загибеллю великої справи:

Той крик підземний струни хай німії
в душі твоїй розбудить: помста, гнів
хай зазвучать! *Не плач Ієремії,*
а безпощадний гнів богатирів!

(П. Т и ч и н а)

І сам Єремія — це образ біблійного пророка, який розкривав людям очі на моральне падіння вельмож і провіщав загибель Ізраїльського царства.

У Лесі Українки є поезії з такими назвами: “Плач Єремії”, “Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі!”

“*Єреміада*” — скарга на долю, лиховісне пророцтво:

Я вже раз починала писати Вам листа, але початок порвала і стала ждати слухного часу, себто, коли здоров’я і настроїй поправляться трохи, а то противно було писать *єреміади* (Л е с я У к р а ї н к а. Лист до М. Драгоманової, 18.11.1897 р.).

^ Книга “Плач Єремії”, яка складається з п’яти елегій, оплакує долю Єрусалима та Іудеї після вавилонського завоювання (дослідники сумніваються в авторстві Єремії, вважаючи, що вона написана значно пізніше і не одним, а кількома авторами).

Є в цій книзі такі слова: “Уставай, голоси уночі на початку сторожі! Виливай своє серце, мов воду, навпроти обличчя Господнього! Підійми ти до Нього долоні свої за душу своїх немовлят, що від голоду мліють на розі всіх вулиць...” (2: 19).

Вислів “*на розі всіх вулиць*” Тарас Шевченко
переклав як “*на розпуттях велелюдних*”:

І смеркає, і світає,
День божий ми нас,
І знову люд потомлений
І все спочиває.

Мікеланджело. “Єремія”

Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних...

“*На розпуттях велелюдних*” означає — на особливо
людних місцях, які були звичайно місцями страти,
місцями, де просили милостиню, сподівалися на до-
помогу:

Невже справді ми, поети (даю собі це ймення з дозволу критиків), мусимо жити завжди “*на розпутті великому*” і віддавати людям на осуд, — скажу навіть, на поталу, — не тільки думки свої й роботу, а навіть все життя (Л е с я У к р а ї н к а. Лист до О. Маковея, 23.05.1893 р.).

Книга пророка Єзекіїля

Пророк Єзекіїль походив із знатного роду жерців; до полону родина його жила в Єрусалимі. Єзекіїль служив у єрусалимському храмі жерцем, він, як і Єремія, одержав ґрунтовну освіту, був добре знайомий з творами давньої релігійної літератури. У Вавилон Єзекіїль потрапив ще молодим, у 597 році до н. е., з першими переселенцями. Пророком він став через п’ять років. Як і всі древні пророки, Єзекіїль бачив “видіння”, одержував “одкровення” і “знамення”.

Він належав до пророків, які закликали примиритися з вавилонським полонем; тому й не був популярний серед іудеїв, які, за словами Біблії, “на ріках Вавилону, там сиділи ... і плакали, згадували Сіон...” Його вимоги дотримуватись культових приписів теж не викликали захоплення, але зрозуміти його — як жерця — можна: він боявся, що іудеї в полоні загублять віру в Яхве.

У своїх творах Єзекіїль вибудував ідеальний образ нової держави Ізраїль, де надзвичайно яскраво відбилися мрії й надії жерців у вавилонському полоні, для яких найважливішим було — зберегти своїх віруючих, не дати їм асимілюватися.

Із “Книги пророка Єзекіїля” походить вислів “*побити камінням*”. Побивання камінням — у Стародавній Іудеї спосіб розправи з людьми, які вчинили тяжкий злочин. “І зберуть проти тебе збори, і закидають тебе камінням, і порубають тебе своїми мечами...” (16: 40). Юрба побивала камінням і пророків, які вимагали від людей праведного життя, картаючи їх за гріхи.

У переносному значенні “*побити камінням*” — по-звірячому розправитися з людиною, дуже різко засудити когось:

Коли приходить у світ митець, що промовляє тільки для людей із певним нахилом смаку та мислення, то чи треба за це *побивати його камінням?* (М. Рильський).

Вислів цей зустрічається і в Новому Заповіті.

Імена *Гог* і *Магог* вживаються у пророка Єзекіїля, а потім — в Апокаліпсисі (Новий Заповіт). *Гог* — це злий, жорстокий цар; *Магог* — його царство і народ. «І було мені слово Господнє таке: “Сину людський, зверни своє обличчя до Гога, краю Магога...”» (38: 1—2).

Гога і *Магога* згадують, коли говорять про щось не дуже зрозуміле, але моторошне, загрозливе, небезпечне.

І написання, і форма цього вислову часто довільні, бо, як правило, мало хто знає точне значення слів, що входять до його складу:

Розказує пан Симийон ... як набіжать *гоги та маго-ги*, мов кримська татарва (Г. Квітка - Основ'яненко).

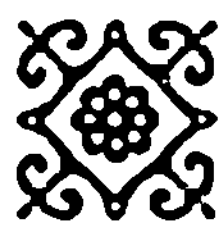
Книги малих пророків

— ід цією назвою об'єднано тринадцять книг, названих за іменами їх авторів: “Книга пророка Даниїла”, “Книга пророка Осії”, а далі — пророків Йоїла, Амоса, Овдія, Йони, Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія, Захарія, Малахії.

Крилаті слова було взято лише з перших двох книг — взято давно й невідомо ким, — і поширено у писемній та усній традиціях. Так дійшли вони й до нас.

Книга пророка Даниїла

КОЛОС НА ГЛИНЯНИХ НОГАХ (2: 31—35)

ВАЛТАСАРІВ БЕНКЕТ (5: 1—4)

ВОГНЕННІ СЛОВА. ПИСАТИ ВОГНЕННІ СЛОВА (5: 5)

МЕНЕ́, МЕНЕ́, ТЕКЕ́Л, УПАРСІ́Н (5: 25—28)

ПРЕДЕ́Л, ЄГО ЖЕ НЕ́ ПРЕЇДЕ́ШІ (6: 7—8)

МЕРЗОСТЬ ЗАПУСТЕ́НІЯ (ГИДО́ТА СПУСТО-ШЕННЯ) (9: 27)

СВІТО́Ч. СВІТИ́ЛО (12: 3)

Даниїл — легендарний іудейський пророк — мудрець і праведник. Він, серед інших юнаків знатного походження, здорових, “красивих на вигляд і сприйнятливих для всякої науки”, за велінням

царя Навуходоносора, був привезений до Вавилону після падіння Єрусалима. Даниїла залишили при дворі, але він там не прижився: від царської їжі відмовився — вживав самі овочі та воду, проте залишався здоровим і красивим. Мудрість його — нагорода за побожність; Бог дає йому також уміння тлумачити сни.

Вислів *“колос на глиняних ногах”* походить з того розділу книги, де говориться про сон царя Навуходоносора. Уві сні він побачив величезну металеву, зроблену із золота, срібла та міді, статую на глиняних ногах. Камінь, який відірвався від гори, вдарив по глиняних ногах велетня і розбив їх; велетень упав. Пророк Даниїл розгадав цей сон — це провіщення вже недалекого краху царства Навуходоносора: “Того часу розтрошилося, як одне, — залізо, глина, мідь, срібло та золото, і вони стали, немов та полова в току жнив, а вітер їх розвіяв, і не знайшлося по них жодного сліду...” (2: 35).

Вислів уживається тоді, коли мова йде про щось величне зовні, але насправді слабке, нетривке, недовговічне.

Вислови *“Валтасарів бенкет”*, *“жити Валтасаром”*, *“писати вогненні слова”*, *“мене, мене, текел, упарсін”* походять з однієї всесвітньовідомої легенди, записаної в цій книзі.

Валтасар був останнім вавилонським царем. У ту ніч, коли Вавилон мали взяти перси, він влаштував пишний бенкет для тисячі своїх вельмож. У “Книзі пророка Даниїла” так описано цей бенкет: “Коли вино опанувало розум, Валтасар наказав принести золотий та срібний посуд, який виніс був його батько Навуходоносор із храму, що в Єрусалимі, щоб із нього пили цар та вельможі його, його жінки та його наложниці. Тоді принесли золотий посуд, що винесли з храму Божого дому, що в Єрусалимі, і пили з них цар та вельможі його, жінки його та його наложниці. Пили вони вино й славили богів золотих та срібних, мідяних, залізних, дерев’яних та камінних” (5: 2—4).

Це було святотатство — осквернення речей, що належали чужій вірі, чужому храмові. “Аж ось тієї хвилини, — говориться далі в книзі, — вийшли пальці людської руки, і писали навпроти свічника на вапні стіни царського

палацу, і цар бачив зарис руки, що писала” (5: 5). Слова, написані таємничою рукою, були незрозумілими.

Цар наказав привести вавилонських мудреців, щоб вони розтлумачили написане. Того, хто зуміє це зробити, Валтасар пообіцяв зробити третім володарем свого царства. Та ніхто з вавилонських мудреців не зумів пояснити таємничого напису, і цар дуже розгнівався на них.

Тим часом прийшла до бенкетуючих цариця і розповіла про Даниїла, полоненого іудея, дуже мудру людину. Коли до Валтасара привели Даниїла, цар сказав йому: “Якщо можеш прочитати це писання і розповісти мені його розв’язку, то зодягнеш пурпуру, а золотий ланцюг — на твою шию, і ти будеш третім володарем царства” (5: 16). Даниїл відповів цареві, щоб той залишив собі всі ці дари, а напис він прочитає і пояснить його значення. Слова “менé, менé, текéл, упарсін” означають “пораховане, пораховане, поважене і поділене”, а розуміти їх треба так: Валтасар буде вбитий, а його царство буде поділене між персами та мідянами. З біблійною лаконічністю останнє речення цього розділу свідчить: “Тієї ж ночі був забитий Валтасар, цар халдейський” (5: 30).

Сюжет цей належить до особливо популярних: він послужив багатьом письменникам, художникам і музикантам. В юності Й. В. Гете написав драму “Валтасар”, яку сам потім спалив, вважаючи її слабкою. Д. Байрон написав вірші “Видіння Валтасара” і “Валтасару”; Г. Гейне — вірш “Валтасар”. Малювали Валтасарів бенкет художники Гоццоні, Тінторетто, Рембрандт. Композитор Гендель написав ораторію “Валтасар”.

Вислови “*Валтасарів бенкет*”, “*жити Валтасаром*” означають: жити весело, безтурботно, в той час як над головою вже збираються грізні хмари близького нещастя.

Вислів “*писати вогненні слова*” вживається у значенні: попереджати про нещастя, віщувати щось недобре:

Те могутнє чуття поета, мов блискавка, розсвічує густий, віковий суморок “темного царства”, пише огняним пальцем таємні слова над розкошуючими тиранами... (І. Франко).

Слова “менé, менé, текéл, упарсін” або “менé, текéл, фарéс” вживаються з тим же значенням — попереджати про небезпеку.

...письмена його пристрасті горіли в ньому нерозшифрованими ієрогліфами туги: мене, мене, текел, упарсін... (П. Загребельний).

Історія крилатого вислову *“предел, его же не преидеши”* (6: 7—8), який звичайно цитується церковнослов'янською мовою, така.

Після падіння вавилонського царя Валтасара Даниїл потрапив на нову службу — він опинився при дворі нового царя, який підкорив Валтасара, — перського царя Дарія. Це була людина зарозуміла й пихата; він поклонявся ідолам, однак дуже полюбив Даниїла і призначив його старшим над усім своїм царством.

Багато вельмож не любили Даниїла — вони заздрили йому і намагалися зробити так, щоб цар розгнівався на нього. Та це їм ніяк не вдавалося — Даниїл не чинив нічого поганого. Нарешті вони надумали, як це зробити.

Вельможі знали, що він часто молиться своєму Богові. Тому вони прийшли до царя і попросили його оголосити такий закон: протягом тридцяти днів ніхто не має права звертатися до жодного бога чи людини, окрім царя Дарія, а коли хто знехтує цим законом, то буде вкинутий до рову з левами. Оце і був той закон, якого не переступиши (*“предел, его же не преидеши”*).

Дарій, нічого не підозрюючи, погодився. Даниїл довідався про цей закон, але не перестав молитися своєму Богові. Люди, котрі ненавиділи Даниїла, знали, що він продовжує молитися Богові, і донесли царю на нього. Вони так сказали Дарію: “Чи ж не написав ти заборони, що кожна людина, яка буде просити аж до тридцяти день від якого-небудь бога чи людини, окрім від тебе, царю, буде вкинена до лев'ячої ями?” Цар відповів на те і сказав: “Це слово певне, як право мідян та персів, що не може бути відмінене” (6: 13).

Тоді ці люди сказали, що Даниїл, полонений іудей, не зважає на слова царя і тричі на день молиться своїми молитвами.

Почувши це, цар дуже засмутився, почав думати, як йому врятувати Даниїла, але так нічого і не надумав.

Увечері того ж дня вельможі знову прийшли до Дарія і нагадали йому про те, що за законами держави Дарія жоден царський наказ не може бути відмінений. Тоді Дарій наказав покликати Даниїла і вкинути його до

глибокої підземної ями, в якій тримали левів. Вечорами леви були завжди голодні і шукали собі поживи.

Цар, сподіваючись на чудо, сказав Даниїлові: “Твій Бог, що ти Йому служиш, Він завжди врятує тебе!” (6: 17).

Даниїла вкинули до ями, вхід закрили великим каменем, і цар наклав на камінь печатку своєю, а також печатки своїх вельмож, щоб ніхто не міг відчинити. Потім цар повернувся додому і ліг спати, не повечерявши, та сон все не йшов до нього.

На світанку, коли ще й на світ не благословлялося, цар підійшов до лев’ячої ями і сумним, жалібним голосом почав гукати: “Даниїле, рабе Бога Живого, чи твій Бог, якому ти завжди служиш, міг урятувати тебе від левів?” Тоді Даниїл заговорив із царем: “Царю, навіки живи! Мій Бог послав свого Ангола і позамикав пащі левів, і вони не пошкодили мені, бо перед Ним знайдено було мене невинним, а також перед тобою, царю, я не зробив шкоди!” (6: 21—23).

Цар дуже зрадів, що Даниїл живий і неушкоджений. Він наказав витягти його з ями і впевнився, що леви не зробили Даниїлові ніякого зла.

Цар Дарій дуже розгнівився на своїх вельмож, які змусили його вкинути Даниїла до лев’ячої ями. Тепер він наказав вкинути їх туди ж з жінками й дітьми. Леви тут же розшматували їх. Після цього цар Дарій звернувся до всіх народів племен, що населяли його землю: “Нехай мир вам примножиться! Від мене виданий наказ, щоб у всьому пануванні мого царства тремтіли та боялися перед Даниїловим Богом, бо Він Бог Живий і існує повіки і царство Його не буде зруйноване, а панування Його — аж до кінця. Він рятує та визволяє, і чинить знаки та чуда на небі та на землі. Він урятував Даниїла від лев’ячої сили. І той Даниїл мав поведження за царювання Дарія та за царювання Кіра перського” (6: 26—29).

З цієї розповіді нам залишився вислів *“предс, его же не преидеши”* — межа, рубіж, який не може людина переступити:

...є люди... які тільки те й роблять, що вишуковують найдрібніші несхожості й суперечності особисті, суспільні й міжнародні, щоб ставити між ними межі, стовпи і *“предс, его же не преидеши”* (П. В’яземський).

Церковнослов'янською мовою цитується і вислів “*мєрзость запустєнія*” (у перекладі — “*гидота спустошення*”).

Говорячи про майбутнє свого народу, Даниїл прокує: “І на святиню прийде гидота спустошення, поки знищення й рішучий суд кари не вилетється на опустошителя” (9: 27).

Про це пророцтво згадує у своєму Євангелії Матвій: «Тож, коли ви побачите ту “гидоту спустошення”, що про неї звіщав був пророк Даниїл, на місці святому, — хто читає, нехай розуміє, — тоді ті, хто в Юдеї, нехай в гори втікають» (24: 15—16).

Так само цитується в цьому Євангелії й інший вислів пророка Даниїла — “*світоч, світило*” (12: 2—3).

Останній розділ “Книги пророка Даниїла” зветься “Час кінця”. В ньому Даниїл розповідає про своє видіння — провіщення ангелами кінця світу, коли буде останній суд над людьми: “І багато хто з тих, що сплять в земному поросі, збудяться, одні на вічне життя, а одні на наруги, на вічну гидоту. А розумні будуть сяяти, як світила небозводу, а ті, хто привів багатьох до праведності, немов зорі, навіки-віків” (12: 2—3).

У Євангелії від Матвія в розділі “Завдання апостолів” Ісус так звертається до них: “Ви світло для світу... Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла...” (Євангеліє від Матвія, 9: 14—16).

Але я впевнився, що життєдайна сила є лише в слові, освітленому вірою і спорідненому з тим, що “найперше було слово”. Саме воно було світлом супроти дрімотної стихії ночі на землі, саме воно будило, кликало, поривало. Ми всі це знаємо, відчуваємо, але час від часу треба нам нагадувати про джерело того світла, що благословляло нас життям: “*Я є світло... — ви світло для світу...*” (Є. С в е р с т ю к).

Уже в цих текстах слова “*світло*”, “*світило*” (в інших перекладах — “*світоч*”) вжиті в переносному значенні — це мудра, велична людина:

Він [Франко] був *світлом рідного народу* — світло це було настільки яскравим, що розходилося і розходиться далеко за межами його батьківщини (О. Білецький).

Дослідники дійшли висновку, що “Книга пророка Даниїла” була написана значно пізніше подій, які в ній зображені, і не там, де вона мала б бути написана. Іншими словами, вона була написана не у Вавилонії, а в Палестині, і не в VI, а в II столітті до н. е. (між 168 і

П. Рубенс. “Даниїл у лев’ячій ямі”

164 роками до н. е.). Автором її був не Даниїл, а невідомий нам автор, який приховав своє ім’я. Чому він свою працю приписав Даниїлові? Бо про Даниїла збереглися на той час легенди як про людину мудру й благочестиву, гідну довіри й наслідування.

Книга ця в усі часи була популярна: майже всі епізоди її зображувалися на іконах та інших видах церковного та світського мистецтва.

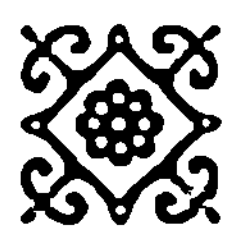
Із зображення Даниїла в лев’ячій ямі, яке зустрічається вже у фресках катакомб та на ранньохристиянських саркофагах, видно, що Даниїл серед левів став символом воскресіння мертвих.

Крім цієї легенди, предметом для зображення була також історія Сусанни, яку Даниїл урятував від обмови (“Сусанна і старики”) і Валтасарів бенкет.

Зображували його при опорядженні багатьох соборів: до його образу зверталися живописці — Лейденський, Тінторетто, Роза. Мікеланджело увічнив славетного пророка на одній із фресок у Сікстинській капелі Ватикану.

Книга пророка Осії

ХТО СІЄ ВІТЕР, ПОЖНЕ БУРЮ (8: 7)

Осія став пророком десь між 750 і 734 роками до н. е., коли писалася ця книга. У його пророцтвах відбито бурхливі події в Ізраїльському царстві: перевороти при дворі, захоплення трону узурпаторами, воєнні поразки. Осія відчував, що його рідній землі загрожує полон і розорення. Проте звинувачення, якими сповнені його пророцтва, стосуються насамперед релігії — це служіння чужим богам та ідолопоклонство.

У розділі цієї книги, який має назву “Забули свого творця”, Бог гнівається на іудеїв, які “з срібла свого та із золота свого божків наробили собі” (8: 4): “Мій гнів запалився на них, — аж доки не можуть вони від провини очиститись?” (8: 5). Далі устами Осії Бог каже: “А що вітер вони засівають, то бурю пожнуть, — в них не буде й колосся, а зерно не видасть муки, коли ж видасть, чужі поковтають її” (8: 7). А далі: “Ізраїль проковтнений, — став між народами він як та річ, що до неї немає замилювання” (8: 8). Тут ідеться про іудеїв, які нехтують вірою, гордують нею.

У переносному значенні вислів “*хто сіє вітер, пожне бурю*” — пересторога тим, хто плекає недобрі наміри:

Там, де в боях лилась багряна наша кров,
Де, вітер сіючи, стрів бурю лютий ворог, —
О, скільки зведено прекрасних там будов...

(М. Рильський)

ᲕᲣ-ᲕᲗ Ვ-ᲘᲗᲐᲕ-

ᲕᲐᲕᲐᲕ ᲕᲗ-ᲐᲕᲗᲗ

Спочатку пригадаємо, що таке за
Християнськими уявленнями Старий Заповіт:
це союз, угода Бога з людиною від створення світу до приходу
Месії. Цей союз передбачав виконання людиною законів і
велінь Божих, викладених у книгах Мойсея. Вважається, що
люди не виконали умов цього союзу, не здолали
“закоренілості злочинного серця і розпусних очей”, тобто
продовжували опиратися вимогам Божим.

Невеликі групи людей, що належали до іудейської віри,
відчули внутрішню потребу вступити з Богом у новий союз.
Саме таке пояснення ми бачимо в стародавніх рукописах
дохристиянської общини, знайдених у кумранських печерах,
неподалік від Мертвого моря. Община ця іменувалась “Новий
Заповіт”. Пізніше, в початкову пору християнства, так
називали себе і ранньохристиянські общини.

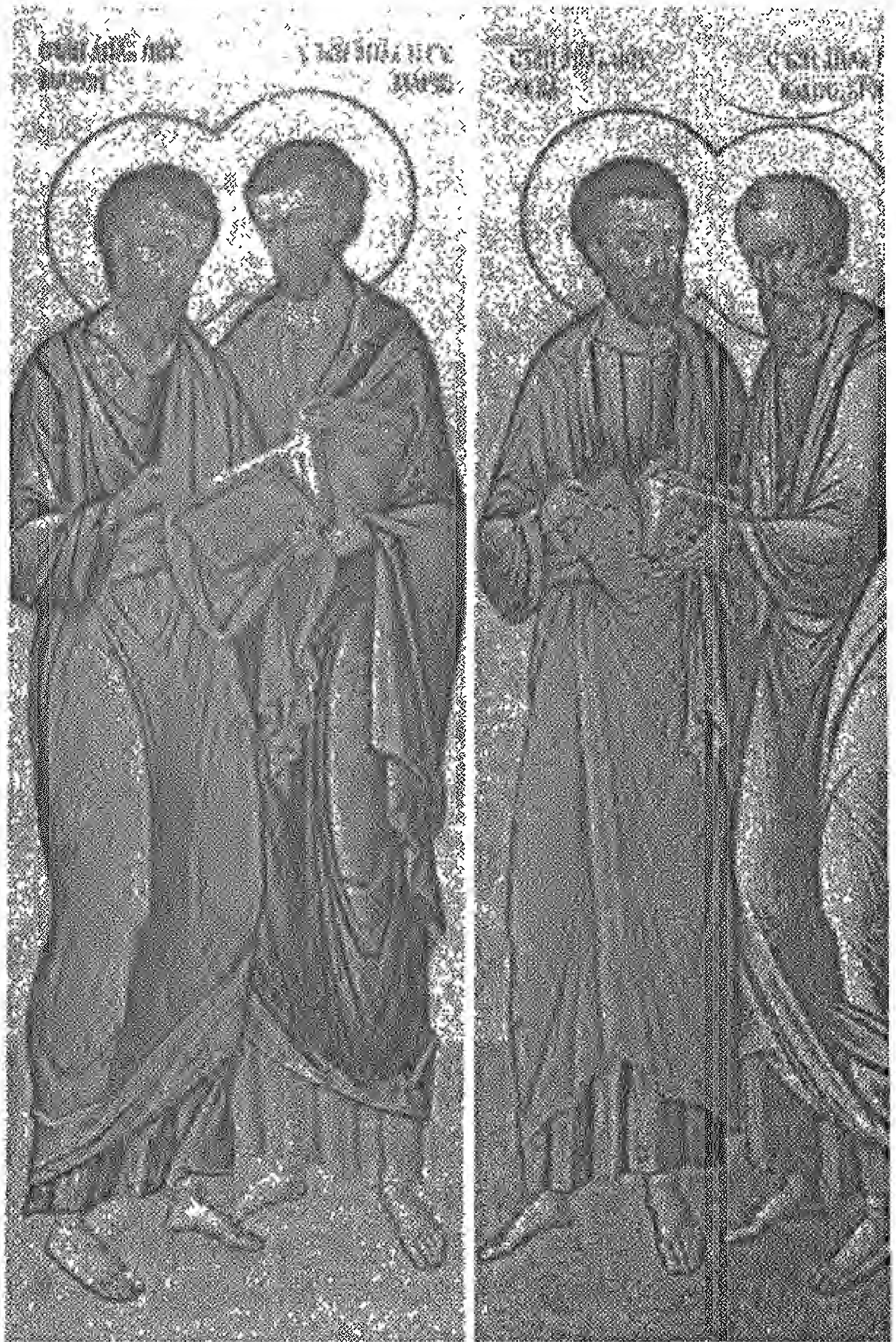
Християнство — як нова віра — почало поширюватися,
вчення передавалось як усним, так і писемним шляхом. Коли
ж із великої кількості християнських творів, в яких
розповідалося про життя й учення Ісуса Христа та його учнів,
відібрали найдостойніші, назву “Новий Заповіт” перенесли на
збірник таких творів. Значно пізніше їх було включено до
Біблії.

Новий Заповіт складає приблизно п’яту частину Біблії; до
нього входить 27 книг. Порядок розташування цих книг було
встановлено у V столітті; цей порядок не залежить від часу їх
написання.

Новий Заповіт побудований так: починається він з
чотирьох Євангелій (*Євангеліє* — це грецьке слово, яке означає

“блага звістка”). За іменами їх авторів Євангелія звуться “від Матвія”, “від Марка”, “від Луки”, “від Івана (Богослова)”. Хоч Євангеліє від Матвія стоїть у цьому ряду першим, все ж, на думку більшості дослідників, найстарішим є Євангеліє від Марка.

Ю. Мокрицький.
“Чотири євангелісти”

Читаючи Євангелія від Матвія, Марка і Луки, ми помічаємо чимало випадків збігу в зображенні подій. Одразу видно, що їх пов’язує спільна точка зору на описуване, що

вони спираються на відомості, взяті з тотожних або близьких джерел. На думку деяких дослідників, цими джерелами були усні розповіді, витворювані в християнських общинах, а потім об'єднані невідомими укладачами. Те, що деякі факти біографії Ісуса Христа в цих трьох Євангеліях майже однакові, навело вчених на думку дати цим трьом книгам спільну назву, щоб підкреслити їх спорідненість. Так Євангелія Матвія, Марка і Луки одержали назву синоптичних (від грецького слова *“синопсис”* — *“спільна точка зору”*, *“спільний погляд”*).

Євангеліє від Івана Богослова помітно відрізняється від синоптичних Євангелій (про нього поговоримо окремо).

Крім цих чотирьох Євангелій, до складу Нового Заповіту входить книга, яка зветься *“Дії святих апостолів”* і приписується авторіві одного з Євангелій — Луці. Книжка ця написана пізніше за Євангелія; в ній розповідається про життя християнських общин після смерті Ісуса Христа.

Наступні книги — *“Послання апостола Павла”* (14 послань) і *“Соборні послання”* (7 послань). Завершується Новий Заповіт книгою *“Об'явлення Івана Богослова”*. (*“Апокаліпсис”*).

Крім цього Нового Заповіту, про який ми щойно говорили, існує ще чимало творів, написаних між 150 і 300 роками, але не визнаних церквою. Вважалося, що написання книг, які увійшли до загальноновизнаного Нового Заповіту, припадає на останні десятиліття I століття і перші десятиліття II століття н. е. Проте ця думка була спростована після знайдення кількох рядків Євангелія від Івана, написаних у 20—30-х роках II століття. Це була якась копія з Євангелія, а оригінал писався, мабуть, значно раніше. А якщо згадати, що це Євангеліє писалося пізніше трьох інших, то час написання усіх чотирьох Євангелій треба перенести — десь на середину I століття (з 50 до 120 років — приблизно).

Якою мовою писалися Євангелія?

Дехто з дослідників висловлює думку, що Євангелія від Матвія і, мабуть, від Івана були написані арамейською мовою. Це одна з давніх мов, якою розмовляли у ті часи іудеї Палестини. Дослідники текстів Нового Заповіту прийшли до

думки, що засновник нової релігії — Ісус Христос — розмовляв галілейською говіркою арамейської мови.

Проте увесь Новий Заповіт — так як він дійшов до нас — було написано грецьким діалектом “койне” (так називається “спільний” діалект). Цією говіркою користувалися, починаючи з III століття до н. е., жителі елліністичного Середземномор’я. На “койне” було перекладено і Старий Заповіт. Християнство перестало бути вірою невеликих, замкнених іудейських общин, тому й книжки мали бути зрозумілими для новонавернених християн далеко за межами рідної землі Ісуса.

І ще одне питання: що спільного між Старим і Новим Заповітом (адже вони вміщені разом у Біблії)? Користуючись нашими сьогоднішніми поняттями, можна сказати, що обидві частини Біблії міцно пов’язані сюжетно: непорочне зачаття є в пророцтві Ісайї (1: 22—23); народження месії у Віфлеємі — в пророцтві Михея (2: 4—6); про розправу царя Ірода з немовлятами — у пророцтві Єремії (2: 16—18); про поведінку апостолів при арешті Ісуса — у пророка Захарії (13: 7). При цьому автори Євангелій всіляко підкреслюють зв’язок обох частин тексту.

Між нашим часом і часом написання Євангелій лежить величезна відстань. Чому ж і сьогодні ми можемо прочитати, що “без Євангелія немає ні Пушкіна, ні Гоголя, ні Достоевського”, чому в творах наших українських класиків (та й сучасних авторів) так багато цитат із Біблії, крилатих слів, посилань на окремі біблійні сюжети?

Ось як про це говорить один дослідник: “Важко назвати іншу книгу, котра б мала такий могутній вплив на формування всієї наступної літератури, як Євангелія. Основна причина цього в тому, що євангелісти проповідували загальнолюдські ідеали добра і справедливості, безмежної цінності людської особистості, рівності усіх народів перед Богом, переваги духовного начала над матеріальним. Крім того, євангелісти були талановитими письменниками”¹.

Так, віддалені від нас тисячоліттями автори Нового Заповіту були справді людьми надзвичайно талановитими: крізь віки промовляють до нас їхня мудрість і простота,

¹ Козаржевский А. Ч. О Новом Завете. М., 1991. С. 91.

чистота помислів. І все це закарбовано у словах, які ми звемо крилатими.

Крилатим стало в нашій мові слово “Євангеліє”.

Уже Т а р а с Ш е в ч е н к о вживає це слово в розширеному значенні:

Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати.
Одностайне стати
За Євангеліє правди,
За темнії люде!
Нема кому! Боже! Боже!
Чи тож і не буде?

“Апостолом нового, щиролюдського Євангелія” називав Тараса Шевченка І в а н Ф р а н к о:

...Шевченко, як правдивий апостол нового, щиролюдського Євангелія, кличе всім нам своє memento vivere от сими золотими словами: “...Кохайтесь, любітеся, як серденько знає!”

Про євангельську доброту Шевченкових поезій говорить Дмитро Павличко:

З тих восьми речей, що склали перший “Кобзар”, жодна не застаріла, не зблякла на тлі пізніших, вражаючих вогнем вулканічного гніву і лагідністю євангельської доброти Шевченкових поезій.

Євангеліє від Матвія

Євангеліє від Матвія написане між 85 і 110 роками. Писалося воно грецькою мовою (“койне”), навіть цитати зі Старого Заповіту тут подаються не арамейською мовою, а теж по-грецьки. Чи міг це Євангеліє написати апостол Матвій, який був митарем (збирачем податків) у Палестині? Скоріше всього — ні. Митар Левій (так його звали до того, як Ісус назвав його Матвієм) розмовляв по-арамейськи, хоч міг трохи знати і по-грецьки, бо спілкувався з грецькими купцями. Але навряд чи він так вільно володів грецькою мовою, щоб написати книжку. І чому Старий Заповіт він цитував по-грецьки (що для нього важко), а не по-арамейськи (що було б цілком природно)? І чому він писав Євангеліє аж через сорок років після смерті Ісуса, вже дуже старою людиною? І чому в тексті немає згадок про безпосереднє спілкування з Ісусом?

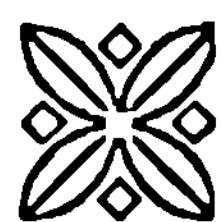
Усі ці питання поставали перед дослідниками, які прийшли до думки, що книжку написав не апостол Матвій, а хтось інший (теж Матвій, теж іудей, але не житель Палестини, бо якраз її він знав погано).

Текст цієї книжки свідчить про письменницький хист її автора: відчувається авторський стиль, є улюблені мовні звороти, досить чітка композиція, матеріал згрупований продумано. Проте з тексту видно, що автор користувався певними джерелами, з яких брав не лише окремі деталі, а й цілі “блоки”. Він глибоко вірив у пророків Старого Заповіту: у цьому Євангелії події життя Ісуса — це здійснення пророцтв Старого Заповіту.

Переважна більшість євангельських крилатих слів походить саме з Євангелія від Матвія або зустрічається і в інших Євангеліях. Тому, щоб не порушувати послідов-

ності розповіді про народження, життя і смерть Ісуса, усі крилаті вислови, які стосуються біографії Ісуса, зведено в одну розповідь. Місце, звідки взятий крилатий вислів, вказується.

МАРІЯ. ДІВА МАРІЯ (Матв., 1: 16)

БОГОРОДИЦЯ. БОГОМАТІР

МАТІР БОЖА. МАДОННА

ЙОСИП. ЙОСИП ОБРУЧНИК (Матв., 1: 18)

У Євангелії від Матвія розповідь про народження Ісуса надзвичайно лаконічна. Ми тут нічого не довідуємося ні про його матір — Марію, ні про її чоловіка — Йосипа Обручника. Ось початок розповіді: “Народження ж Ісуса Христа сталося так. Коли його матір Марію заручено з Йосипом, то перш ніж зійшлися вони, виявилось, що вона має в утробі від Духа Святого” (Матв., 1: 18).

Проте віруючі завжди цікавилися життям Марії. Десь біля 200 року з’явився апокриф “Книга про різдво Марії”, де про неї розповідалось багато такого, чого немає в Євангеліях. Із цієї розповіді ми довідуємося, що Марія походила з царського роду — з роду царя Давида. Її батьки — праведники Яким і Анна — довго не мали дітей; Марія була пізньою дитиною; її вони присвятили Богові. Коли Марії було три роки, її віддали на виховання в храм. (Є кілька відомих полотен художників, які так і зветься: “Введення в храм”.) Там вона виховувалася до 12-ти років; тоді ж вона дала обітницю довічної чистоти. Пізніше священики підшукали їй чоловіка, який поважав її обітницю, а водночас і опікувався нею.

Чоловіка цього звали *Йосип Обручник* (грецьке слово, яким його називають в апокрифі, може перекладатись як “столяр”, “тесля”). Він теж нащадок царя Давида, але живе як простий, небагатий ремісник і відзначається своєю праведністю, добротою.

У домі Йосипа, розповідається в апокрифі, Марія пряде пурпурну пряжу для храмової завіси і в цей час одержує благу вість від ангола Господнього про майбутнє народження сина.

Та ось Йосип довідується, що його дружина вагітна: «А Йосип, муж її ... хотів тайкома відпустити її. Коли ж він те подумав, ось з'явився йому Ангол Господній у сні, промовляючи: “Йосипе, сину Давидів, не бійся прийняти Марію, дружину свою, бо зачате в ній. — то від Духа Святого. І вона вродить Сина, ти ж даси Йому ймення Ісус, бо спасе Він людей Своїх від їхніх гріхів”» (Матв., 1: 19—21). При цьому ангел згадує пророка Ісайю, який сказав: “Ось діва в утробі зачне, і Сина породить” (Матв., 1: 23).

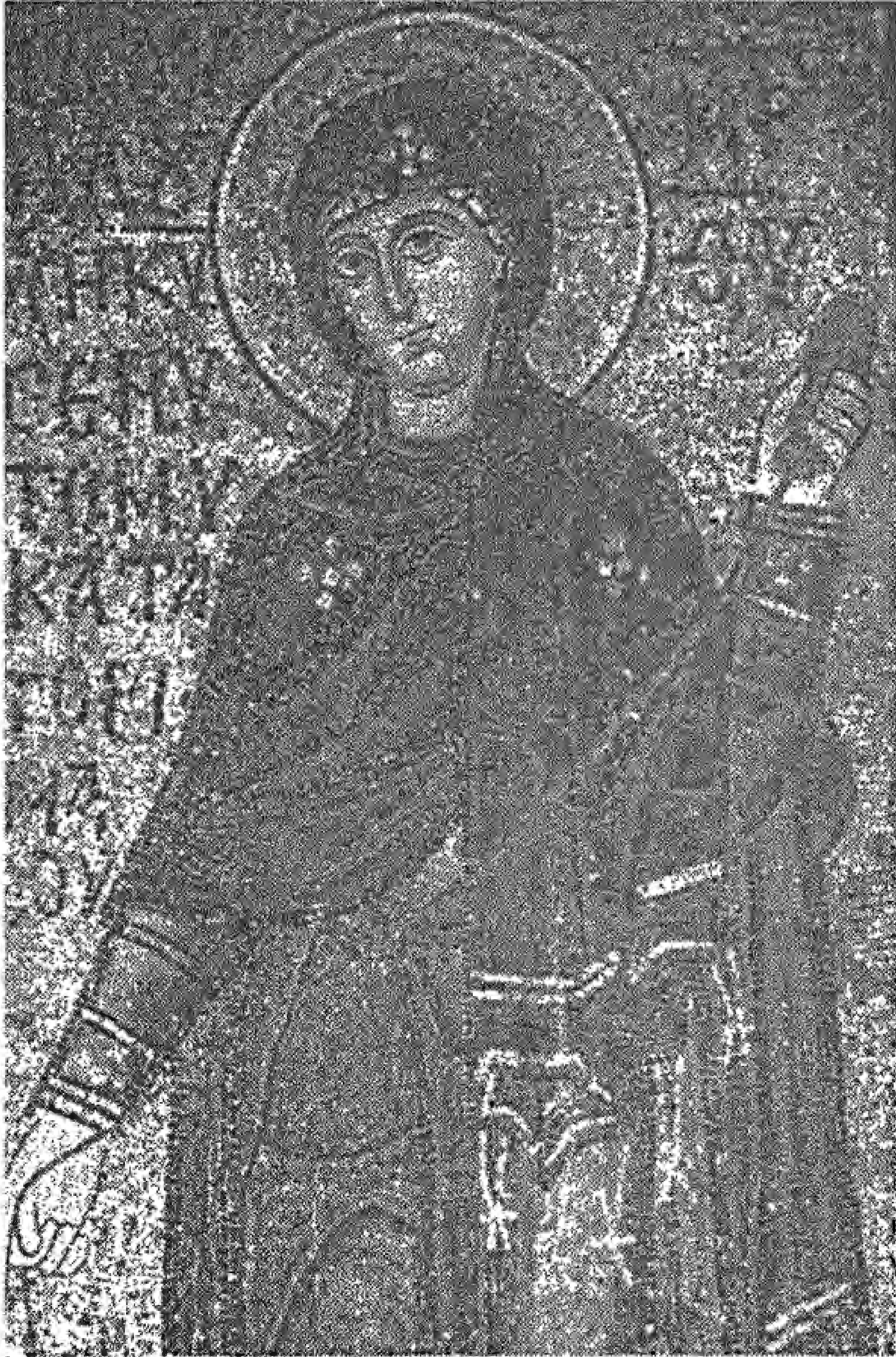
У всіх Євангеліях згадка про Йосипа є лише в розповідях про дитинство Ісуса. Восстання його ім'я зустрічається там, де йдеться про паломництво Марії, Йосипа та Ісуса до Єрусалима на день релігійного повноліття Ісуса. Проте в апокрифі про Йосипа Теслю (кінець III — початок IV століття) говориться, що він помер у віці 111 років, перед смертю здійснивши паломництво в Єрусалим, де просив архангела допомогти йому в смертний час. Христос пообіцяв Йосипові, що його тіло не зотліє протягом тисячоліть. У деяких апокрифах говориться, що ховали Йосипа ангели.

Про подальшу долю Марії в Євангеліях немає майже нічого. Навіть про те, що вона була під хрестом свого розп'ятого сина, говорить лише Іван; у Матвія і Марка про це не згадується. Іван говорить, що Ісус, умираючи на хресті, просив його потурбуватися про матір (Іван начебто взяв Марію з собою до Ефесу, де вона довго жила і померла, коли їй було 80 років).

Друга версія апокрифів: Марія померла в 52 роки в Єрусалимі й похована в Гетсиманському саду, але тіло її вознеслося на небо, бо коли відкрили її могилу, то замість останків Матері Божої знайшли там букет свіжих, начебто щойно зірваних троянд (відзначення цієї події — успіння Богородиці — спочатку ввела тільки східна церква в IV столітті, а римсько-католицька — через 200 років).

Найдавніші зображення Марії знаходимо в римських катакомбах, де переховувалися від переслідувань перші

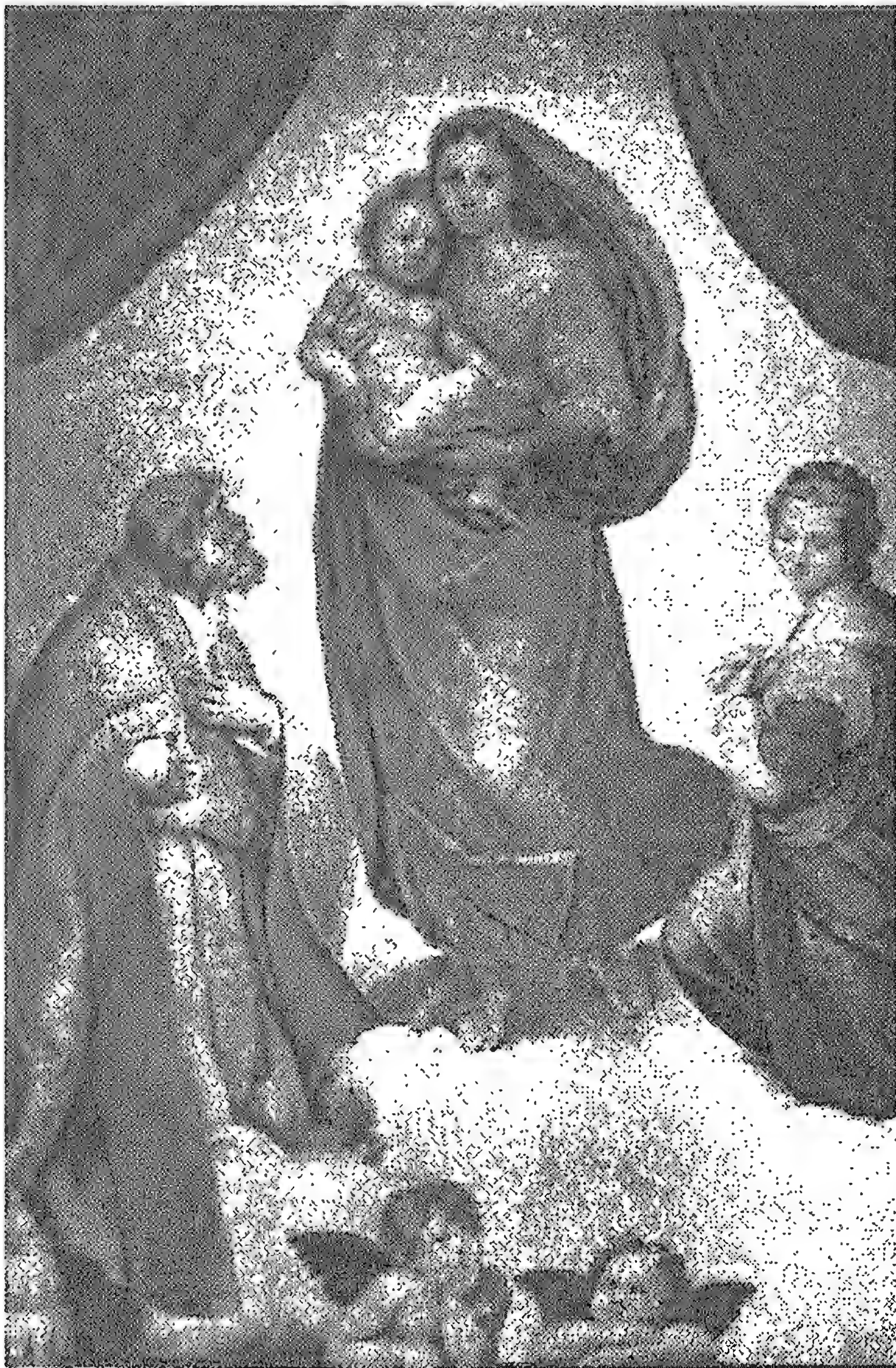
християни. Далі, впродовж віків, ці зображення помітно змінювались. У візантійських зображеннях Марія — цариця: одягнена в пурпур, на престолі, навколо — чотири ангели, одягнені як придворні. А в Софії Київській є фреска, яка має назву “Нерушима стіна” (XI століття). На ній діва Марія — заступниця людей, сувора і справедлива.

“Благовіщення. Діва Марія”. Мозаїка Софії Київської

Художники Рубенс і Кореджо, зображуючи Марію, намагались якомога більше наблизити її до уявлень простих людей про неї (дитяча цнотливість і материнська ніжність поєднувалися в цих зображеннях).

У католицькій Італії Рафаель створює тип Матері Божої, Мадонни (так її звать католики — “моя пані”). У Рафаеля Мадонна (“Мадонна в зелені”, “Мадонна в кріслі”, “Сикстинська Мадонна”) відзначається дивовижною гармонією земної краси і небесної чистоти; у ній є і величність, і простота, і урочистість, і ніжність. Мадонни

Рафаель. “Сикстинська Мадонна”

Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Мурільйо зачаровують нас і сьогодні.

Марія в усі часи була уособленням духовної чистоти, великої материнської любові, її образ надихав митців слова:

Марія сина привела.
Єдиную тую дитину,
Що нас од каторги спасла!
І пресвятая, неповинна,
За нас, лукавих, розп'ялась!
(Т. Шевченко)

У нашій мові, як і в багатьох інших, існує цілий ряд синонімічних найменувань Марії:

— За що ж ти, *Пречиста Божя Мати*, так невблаганно караєш мене? (О. Довженко).

...Кляла себе, й всеправедного Сина,
І всі хрести життя земного...
Возрадуйся ж, *Пречиста Мати*!
Возрадуйся, Розп'ятий!
(С. Черкасенко)

Схились, *Мадонно*, на причілок
Останньої хати в селі.
Усміхнись — і піди собі геть по ріллі,
Одганяючись од куль, як од бджілок.
(П. Тичина)

Марія в очах усіх віруючих була порадницею, повірницею всіх незгод. Тому в кожній хаті висіла ікона з її зображенням:

“В одному кутку висів під самою стелею здоровий образ *Печерської богородиці*” (І. Нечуй-Левицький).

“Під стінкою стояв вузенький столик, на зразок вівтарного престолу, і полинялий образ *католицької мадонни*, ледь-ледь освітлений лампадою” (О. Довженко).

НА ЗЕМЛІ́ МІР, І ВО ЧЕЛОВІ́ЦЕХ БЛАГОВО-
ЛІ́НІЄ (Лука, 2: 14)

ДА́РІ ВОЛХВІ́В (Матв., 2: 11)

І́РОД (Матв., 2: 16)

ІЗБІ́ЄНІЄ МЛАДІ́НЦЕВ (Матв., 2: 16)

НИЇНІ ОТПУЩАЄШІ (Лука, 2: 29) СВЯТЕ СІМЕЙСТВО

Марія з Йосипом жили в Назареті, а Ісус народився у Віфлеємі. Чому? В Євангеліях це пояснюється так: їм обом треба було йти до Віфлеєма тому, що цар, званий кесарем Августом, наказав зробити перепис усіх людей на своїй землі задля сплати податків. Йосип і Марія повинні були йти до Віфлеєма, бо це місто царя Давида, з роду якого вони походять.

Прийшовши до Віфлеєма, Йосип і Марія хотіли знайти собі місце на заїжджому дворі, але там його не знайшлося. Тоді вони пішли спочивати у притулок, де пастухи пересиджували негоду (це була печера або повітка). Там і народився Ісус. Мати сповила його і поклала в ясла, бо іншого місця не було.

В Євангелії від Матвія нічого не говориться про те, що новонародженого відвідали пастухи. Але в Євангелії від Луки про це розповідається так: «А в тій стороні були пастухи, які пильнували на полі, і нічної пори вартували отару свою. Аж ось Ангол Господній з'явивсь коло них і слава Господня осяяла їх. І вони перестрашились страхом великим... Та Ангол промовив до них: “Не лякайтесь, бо я ось благовіщу вам радість велику, що станеться людям усім. Бо сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, Який є Христос Господь. А ось вам ознака: Дитину сповиту ви знайдете, що в яслах лежатиме”. І ось раптом з'явилася з Ангелом сила велика небесного війська, що Бога хвалили й казали: “Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля!”» (Лука, 2: 8—14). Останні слова цього тексту стали крилатими церковнослов'янською мовою: *“...на землє мїр, і во чловїцех благоволенїє”*.

Друга ознака та, що військовий маршал воюється тоді, коли є війна, а американський Маршалл починає воюватися тоді, коли *на землі мир, і во чловїцех благоволенїє* (Остап Вишня).

Перекладається цей вислів так: “Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля!”, але в такій формі вислів крилатим не став.

Далі Лука розповідає: «І сталось, коли Анголи відійшли від них в небо, пастухи зачали говорити один одному: “Ходім до Віфлеєма й побачимо, що сталося там, про що сповістив нас Господь”. І прийшли, поспішаючи, і знайшли там Марію, та Йосипа, та Дитинку, що в яслах лежала. А побачивши, розповіли про все те, що про Цю Дитинку було їм звіщено. І всі, хто почув, дивувались тому, що їм пастухи говорили...» (Матв., 2: 15—18).

В Євангелії від Матвія розповідається про інші відвідини Віфлеєма: «Коли ж народився Ісус у Віфлеємі Юдейським, за днів царя Ірода, то ось мудреці прибули до Єрусалима зо сходу, і питали: “Де народжений Цар Юдейський? Бо на сході ми бачили зорю Його і прибули поклонитись Йому”. І як почув це цар Ірод, занепокоївся, і з ним увесь Єрусалим. І зібравши всіх первосвященників і книжників людських, він випитував у них, де має Христос народитись? Вони ж відказали йому: “У Віфлеємі Юдейським, бо в пророка написано так”» (2: 1—5). Далі наводиться цитата зі Старого Заповіту про Віфлеєм: «Тоді Ірод покликав таємно отих мудреців, і докладно випитував їх про час, коли з'явилась зоря. І він відіслав їх до Віфлеєма, говорячи: “Ідіть, і пильно розвідайтеся про Дитятко; а як знайдете, сповістіть мене, щоб і я міг піти й поклонитись Йому”. Вони ж царя вислухали й відійшли. І ось зоря, що на сході вони її бачили, ішла перед ними, аж прийшла й стала зверху, де Дитятко було. А бачивши зорю, вони надзвичайно зраділи. І, ввійшовши до дому, знайшли там Дитятко з Марією, Його матір'ю. І вони впали ницьма, і вклонились Йому. І, відчинивши скарбниці свої, піднесли Йому свої дари: золото, ладан та смірну. А вві сні остережені, щоб не вертатись до Ірода, відійшли вони іншим шляхом до своєї землі» (Матв., 2: 7—12).

Цих мудреців звали ще *волхвами*. Вислів “*дари волхвів*” став крилатим. Так говорять про несподівані багаті подарунки або приємну несподіванку. *Волхви* — узагальнено — могутні люди; яким багато дано:

О матері! Щасливі тричі ви,
Коли про вашу любую дитину
Не дбають ні царі, ні *мудрії волхви*.

(Л е с я У к р а ї н к а)

«Спостеріг тоді Ірод, — говориться далі, — що ті мудреці насміялися з нього, та й розгнівався дуже, і послав повбивати в Віфлеємі й по всій тій околиці всіх дітей від двох років і менше, за часом, що його в мудреців він був випитав. Тоді справдилося те, що сказав Єремія пророк, промовляючи: “Чути голос у Рамі, плач і ридання та голосіння велике: Рахиль плаче за дітьми своїми і не дається розважити себе, бо нема їх...”» (Матв., 2: 16—18).

З тих часів ім'я *Ірод* стало синонімом до слів “мучитель”, “тиран”:

Я шукаю Наталочку
Та сина Івана.
Дочку своєю Наталоньку...
Та шукаю пана,
Того *Ірода*, що, знаєш?..

(Т. Шевченко)

В українській мові це ім'я вживається як лайка, коли йдеться про жорстоку, нелюдську поведінку когось:

— ... а Митько начеше, сучий син, чуприну та й дражнить дівчат по селу. А я за цього *ірода* гній вергаю, аж хребет тріщить (Г. Т ю т ю н н и к).

Вислів “*ізбієніє младенцев*” в українській мові вживається саме в такій формі — як цитата з церковно-слов’янського тексту — найчастіше жартома, коли йдеться про нерозумну розправу над кимось.

Вислів “*нині отпущаєши*” є частиною фрази: “Нині отпущаєши раба твого, владико, по глаголу твоєму, із миром” (Лука, 2: 29). Цей вислів пов’язаний з першими днями життя Ісуса. Коли дитині виповнилося шість тижнів, її перевезли до Єрусалима. Мати немовляти пішла принести жертву в Єрусалимському храмі. Ця жертва — дві горлиці — була бідною, бо й Марія була бідною (багаті жертвували двох ягнят).

Ісус — первісток, перший син Марії, — а тому мав бути посвячений Богові. Коли Марія з Йосипом прийшли на подвір'я храму, щоб передати горлиць священикові, до них підійшов старий Семен (його звуть Богоприємець). Він з нетерпінням очікував появи Ісуса і нарешті дочекався. Семен довго жив і просив у Бога

смерті. Бог обіцяв йому, що він тоді помре, коли побачить Месію-збавителя, спасителя людства. Від Святого Духа Семен довідався, що дитина — Спаситель — у храмі. Він підійшов, узяв дитину на руки і сказав: “Нині відпускаєш раба Свого, Владико, за словом Твоїм із миром, бо побачили очі мої Спасителя”. Потім він благословив Марію та Йосипа, сказавши Марії про її майбутні страждання: “...і меч душу прошиє самій же тобі...” (Лука, 2: 35). Звідти зображення її у католиків: Марія з серцем, пробитим мечем (іноді сімома мечами).

Вислів “*нині отпущаєши*” означає — людина дочекалася чогось, на що сподівалася, людина закінчила якийсь етап у своєму житті:

Я, власне, сими днями скінчила одну свою повість... врешті скінчила, прочитала в товаристві, удостоїлась похвали і серйозної критики і потім сказала: “*Нині отпущаєши йому...*” (Л е с я У к р а ї н к а, лист до М. Драгоманова, 29.01.1894 р.).

Часом вислів уживається майже в прямому значенні — коли йдеться про близьку смерть:

... а от якось Яновський, після однієї розмови про бачене в нашій мандрівці... сказав мені:

— Слухайте, який розумний і душевний Ігор Муратов. Можете з мене глузувати, але, право слово, з його слів багато чого вияснюється. Старію я, мабуть, із своїм буркотінням ...

І додав, маючи на увазі нашу розмову про “передачу естафети” молодшому поколінню:

— *Нині отпущаєши раба твого, владико, по глаголу Ігоря Муратова, з миром...* (Ю. С м о л и ч).

З Єрусалима Марія з Йосипом і дитиною повернулися до Віфлеєма. І тут знову вві сні Йосип почув голос ангела, який сказав: “Уставай, візьми Дитятко та матір Його, і втікай до Єгипту, і там зоставайся, аж поки скажу тобі, бо Дитятка шукатиме Ірод, щоб його погубити”. І він устав, узяв Дитятко та матір Його вночі, та й пішов до Єгипту. І він там зоставався аж до смерті Іродової, щоб збулося сказане від Господа пророком, який провіщає: “Із Єгипту покликав Я Сина Свого” (Матв., 2: 13—15).

Зверніть увагу на одну особливість тексту Євангелій: до кожної події вибирається відповідний вислів зі Старо-

1

A circular, high-contrast, black and white image showing a dense, textured surface. The texture is highly irregular, with many small, dark, rounded shapes that could be seeds, spores, or cells. The overall appearance is grainy and organic, resembling a microscopic view of a material or a close-up of a plant's surface. The image is framed by a thick black border.

умер, — продовжує розповідь Матвій, — ось Ангол Господній з'явився в Єгипті вві сні Йосипові та й промовив: “Уставай, візьми Дитятко та матір Його та йди в землю Ізраїлеву, бо вимерли ті, хто шукав був душу Дитини”. І він устав, узяв Дитятко та матір Його, і прийшов у землю Ізраїлеву. Та, прочувши, що царює в Юдеї Архелай, — замість Ірода, батька свого, — побоявся піти туди він. А вві сні остережений, відійшов до країв галілейських. А прибувши, оселився у місті, на ім'я Назарет, щоб збулося пророками сказане, що Він Назарянин буде званий» (2: 19—25).

Прийнято називати маленького Ісуса з батьками *святим сімейством*. Ця назва з'явилася і поширилась

завдяки картинам та іконам, на яких родина зображувалася.

Сюжети цих картин різні: часом на передньому плані Марія з дитиною, а на задньому плані Йосип за роботою; часто навколо родини — ангели; інколи, крім святого сімейства, на полотнах зображувалися близькі їм люди: Анна на картині Ель Греко, свята Катерина на картині де Рібери та ін. Але завжди в центрі — маленький Ісус, який об'єднує собою всю композицію.

Вислів *“святе сімейство”* вживається і в переносному значенні, найчастіше з доброю іронією.

Розповідь про народження Ісуса мала величезний вплив на подальший розвиток мистецтва: вона стала невичерпним джерелом натхнення для багатьох поколінь поетів, скульпторів, художників. Вона породила твори мистецтва, без яких важко уявити собі історію світової культури.

**ІВАН ХРЕСТИТЕЛЬ. ІВАН ПРЕДТЄЧА (Матв., 3)
Я НЕДОСТОЇН РОЗВ'ЯЗАТИ РЕМЕНІ ВЗУТТЯ
ЙОГО! (Матв., 3: 11)**

**БЛАГОСЛОВЕННА ТИ ПОМІЖ ЖОНАМИ
(Лука, 1: 42)**

**ГЛАС ВОПІЮЩОГО В ПУСТІНІ (ГОЛОС
ВОЛАЮЧОГО В ПУСТЕЛІ) (Матв., 3: 3)**

**МЕДОМ І АКРИДАМИ ХАРЧУВАТИСЯ (Марк, 1: 6)
ІДИ І ДИВИСЬ (Іван, 1: 33—42)**

Про Ісуса-підлітка ми з Євангелій довідуємося дуже мало. Лише в Євангелії від Луки розповідається про те, як дванадцятирічний Ісус разом з батьками пішов до Єрусалима на свято Пасхи. Коли минуло сім днів свята, батьки разом зі своїми земляками вирушили в дорогу додому. Ісуса з ними не було, але батьки вирішили, що він пішов до Назарета разом з сусідами або знайомими. Проте і вдома його не було.

Йосип і Марія стривожилися і повернулися назад до Єрусалима. Після тривалих пошуків вони нарешті знайшли його в приміщенні при храмі, де священники навчали дітей. Ісус сидів разом з іншими дітьми та вчителями, слухав і відповідав на запитання. Усі дивувалися з його не по-дитячому розумних відповідей.

Після цього ми зустрічаємося з Ісусом уже дорослим, тридцятилітнім. Він приходить до *Івана Хрестителя*, як і багато інших людей, щоб охреститися. Іван приводив людей на хрещення до річки Йордан: обливав їх водою на знак того, що Бог простив їм їхні гріхи. Ось як про хрещення Ісуса розповідає Матвій: «Тоді прибуває Ісус із Галілеї понад Йордан до Івана, щоб хреститись від нього. Але перешкоджав він Йому й говорив: “Я повинен хреститись від Тебе, а чи Тобі йти до мене?” А Ісус відповів і сказав йому: “Допусти це тепер, бо так годиться нам виповнити усю правду”. Тоді допустив він Його. І охрестившись, Ісус зараз вийшов із води. І ось небо розкололось, і побачив Іван духа Божого, що спускався, як голуб, і сховався на Нього, і ось голос почувся із неба: “Це Син Мій улюблений, що Його Я вподобав!”» (3: 13—17).

Святий Дух в образі голуба часто зображувався і згадувався в різних творах мистецтва:

У вічну славу Батька й Сина
Й Духа Святого Голуба...
Ой зацвіла біла калина
Біля синього Жолоба...

(Л. М и р о н ю к)

Побачивши Голуба і почувши голос із неба, Іван Хреститель сказав: “Той, хто йде після мене, потужніший від мене: *я недостойн розв’язати реміні взуття його!*” (Матв., 3: 11).

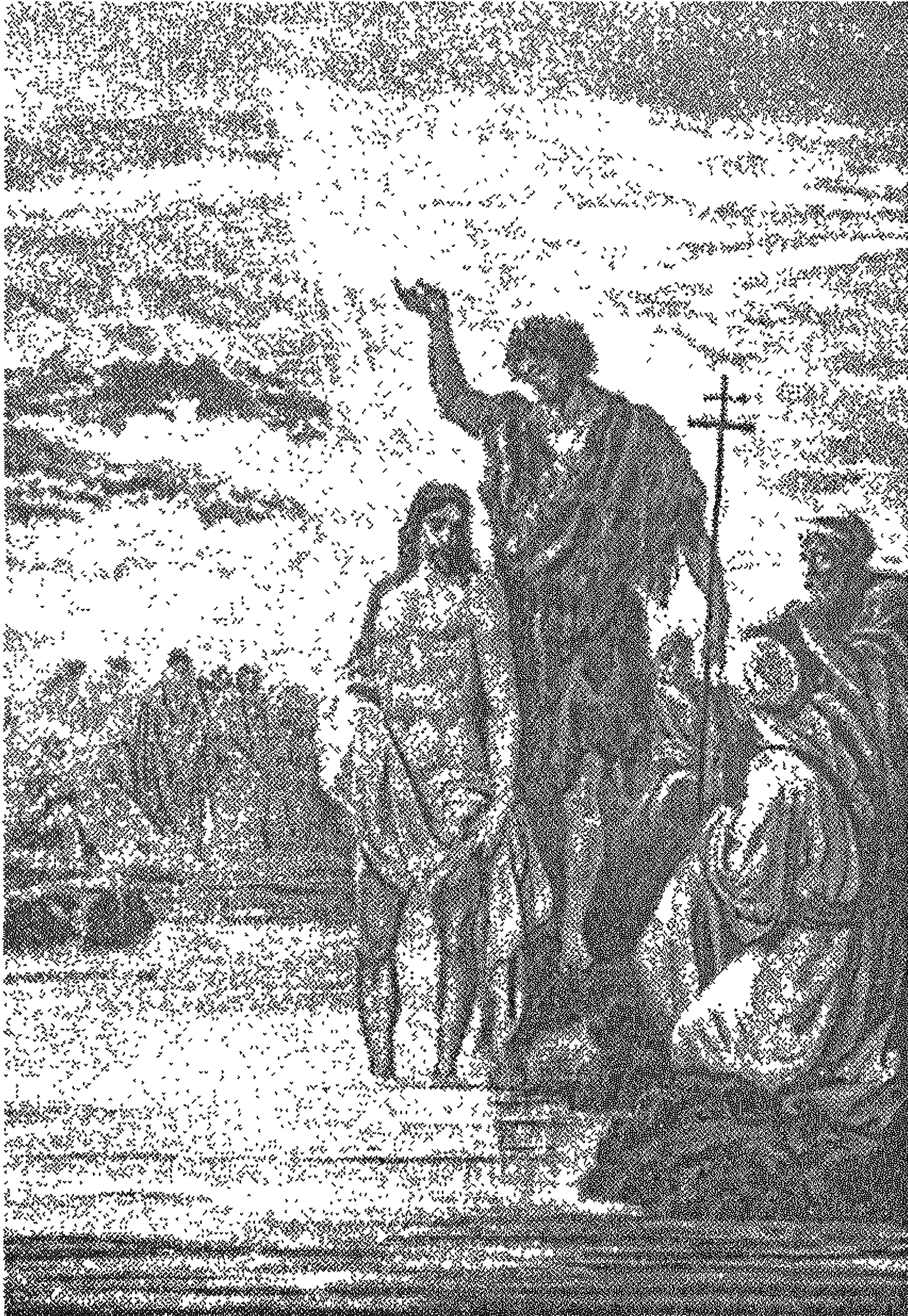
Цей вислів став крилатим, його вживають тоді, коли хочуть підкреслити чийось очевидну перевагу. Ось думка про двох філософів, далеко не рівноцінних за обдаруванням:

Шопенгауер... розум геніальний, свого часу не справив враження, на яке заслуговував, а через кілька років воскрес у Гартмані, мислителеві дуже беручкому, але хіба достойному тільки *розв’язати ремінь у чоботі Шопенгауера* (М. М и х а й л о в с ь к и й).

Івана Хрестителя ще звать *Іван Предтеча*, тобто “попередник”. Це церковнослов’янське слово теж стало крилатим:

Отже, гряде могутній азіатський ренесанс у мистецтві, і його *предтечами* є ми, “олімпійці” (М. Хвильовий).

Г. Доре. “Хрещення
Господнє”

Не піддавайтесь відчаю, не потерпайте, коли невдачі, прикрощі. Ми всі — *предтечі*. Месії прийдуть слідами нашими за рік, чи два, чи двадцять (В а с и л ь Ш е в ч у к).

Хто такий Іван Хреститель?

Ось що розповідають нам про нього в Євангелії від Луки.

Захарій і Єлизавета були подружжям уже досить похилого віку, та дітей не мали. Захарій був священиком. Кожен іудейський священик приходив по черзі до Єрусалима і протягом тижня служив у храмі. Кому з них курити в храмі фіміам (дрібно потовчену смолу), щоранку вирішували жеребкуванням. Та ось жеребок витяг Захарій і ввійшов до храму. Впавши на коліна перед жертовником, він побачив праворуч від жертовника ангела, який йому, наляканому, лагідно сказав: “Не бійся, Захарію, бо почута молитва твоя, і дружина твоя Єлизавета сина народить тобі, ти ж даси йому ймення Іван... І багато синів із Ізраїля він наверне до їхнього Господа Бога” (Лука 1: 13, 16).

Захарій не повірив словам агела. Тоді ангел сказав: “Я Гавриїл, посланий Богом говорити з тобою. А тому ти будеш мовчати і не зможеш вимовити й слова до того часу, поки все не здійсниться, тому що ти не повірив словам моїм, які свого часу сповняться”. Тієї ж миті Захарій утратив здатність розмовляти і майже нічого не чув. Ангел піднявся до неба, а Захарій вийшов із храму. “Коли ж вийшов Захарія, не міг говорити до них, і вони зрозуміли, що видіння він бачив у храмі. А він тільки знаки їм давав, — і залишився німий...” (Лука, 1: 22).

Марія, в майбутньому мати Ісуса, пішла провідати Єлизавету. Коли вона увійшла в дім і привітала Єлизавету, в утробі Єлизавети тріпотіла дитина, і Єлизавета скрикнула: “Благословенна Ти поміж жонами, і благословенний Плід утроби твоєї! І звідкіля мені це, що до мене прийшла мати мого Господа?” (Лука, 1: 42—43).

Вислів “*благословенна ти поміж жонами*” став крилатим і вживається, коли хочуть підкреслити високу місію матері. З матір’ю порівнює пісню І в а н Ф р а н к о:

*Благословенна ти поміж жонами,
Одрадо душ і сонце благовісне,
Почата в захваті, окроплена сльозами,
О раю мій, моя ти муко, пісне!*

Пробувши у Єлизавети три місяці, Марія повернулася додому в Назарет. Невдовзі після цього Єлизавета народила сина. На восьмий день в її дім прийшли сусіди й родичі, щоб дати дитині ім’я. Вони казали: “Назвемо його іменем його батька, Захарієм”. — “Ні, — відповідала

Єлизавета,— він буде називатися Іваном”. Вона знала, що таким було веління ангела.

Захарій все ще не міг говорити. Друзі почали питати його, як він хотів би назвати сина. Тоді Захарій узяв дощечку, вкриту воском, на яких тоді писали залізною паличкою (стилом), і написав: “Ім’я моєму синові — Іван”. Усі були вкрай здивовані: адже він запропонував таке ж ім’я, як і Єлизавета. Та здивування їх було ще більшим, коли Захарій заговорив. Він сказав: “І ти, дитино, будеш пророком Всевишнього”.

Іван Хреститель був на півроку старший за Ісуса і проповідувати почав раніше. Ось як про це розповідається в Євангелії від Матвія: «Тими ж днями приходить Іван Хреститель, і проповідує в пустині юдейській, та й каже: “Покайтесь, бо наблизилось Царство Небесне! Бо він той, що про нього сказав був Ісайя-пророк, промовляючи: “Голос того, хто кличе (волаючого): В пустелі готуйте дорогу для Господа, рівняйте стежки Йому!”» (3: 1—3).

Крилатий вислів *“глас вопіючого в пустині”* (*“голос волаючого в пустелі”*) дуже далеко відійшов від свого первісного значення. У тексті він має таке значення: голос того, хто волає, закликає готувати в пустелі прихід Ісуса. Сьогодні цей вислів означає — даремний заклик до кого-небудь, залишений без відповіді, ніким не підтриманий:

Листування моє з освіченими людьми за кордоном обірвалось не по моїй вині, і я не мала ніякого способу подати їм признак життя від себе. Пробувала обзиватись з південного краю, але щось ніякого відгуку на свій голос не почула, так *“голосом вопіючого в пустині”* зосталась, як і перше (Л е с я У к р а ї н к а, лист до М. Драгоманова, 3.10.1893 р.).

Вночі ворота Лаври не гостинні,
даремно тут і возвишати глас.
Глас вопіючого в пустині,
напевно, був чутніший, як у нас.

(Л. К о с т е н к о)

Вживається цей вислів і українською мовою:

Отож можете собі уявити, з яким нетерпінням ждав я всі ці роки виходу “Клекіт старого лелеки”, яка

відлунювалась у серці біблійним “голосом того, хто кличе в пустині” (В. Захарченко).

Описуючи зовнішність, власне — одяг Івана Хрестителя (“Сам же Іван мав одєжу з верблюжого волосу, і пояс ремінний на стегнах своїх”), Матвій згадує і про його їжу: “...а пожива для нього була сарана та мед польовий” (3: 4). Сарана (або акриди) — це комахи з дитячий палець завбільшки. Іван збирав їх на деревах і на траві. В дуплах старих дерев він знаходив мед.

Вислів *“медом і акридами харчуватися”* вживають, коли говорять про дуже бідну, нужденну, вкрай обмежену їжу:

Мовчи, душа, мовчи та мак товчи
І запивай акриди медом диким.

(І. Жилєнко)

Дивний одяг і незвична їжа викликали загальний інтерес до Івана Хрестителя: “І до нього приходила вся країна Юдейська та всі єрусалимляни, і в річці Йордані від нього хрестились вони, і визнавали гріхи свої” (Марк, 1: 5).

Іван Хреститель продовжував проповідувати. У нього були свої учні. Одного разу, перебуваючи в пустелі разом з двома учнями, він побачив здаля Ісуса і сказав: “Ось агнець Божий, котрий бере на себе гріхи всього людства”, маючи на увазі те, що Ісус принесе себе у жертву, як приносять в жертву ягнят.

Два учні Івана пішли за Ісусом. Він обернувся, побачив їх і спитав: «“Чого ви шукаєте?” Вони запитали: “Учителю! Де ти живеш?” Ісус відповів: “Ходіть і побачте”. Ті пішли та побачили, де Він жив» (Іван, 1: 39).

Вислів *“іди і дивись”* зустрічається в Євангеліях кілька разів; він цитується і сьогодні (фільм Е. Климова про страшну фашистську навалу звався “Іди і дивись”).

Подальша доля Івана Хрестителя була нещасливою. На той час царем був Ірод Агрипа, син того Ірода, який наказав убивати дітей. Цей Ірод забрав дружину свого брата Пилипа Іродіаду до себе в палац. Іван Хреститель за це його привселюдно осуджував і гостро картав, вимагаючи відіслати Іродіаду додому, до законного чоловіка.

Довідавшись про це, Іродіада розгнівалася і сказала Іродові: “Умертви Івана”, але той не погодився: він знав, що народ любить Івана Хрестителя і в разі його смерті підніме бунт. Тому Ірод наказав схопити Івана, посадити у в’язницю, закувавши в кайдани, щоб не втік. Іван Хреститель так і не вийшов із в’язниці. Причиною його смерті була Іродіада. А сталося це так.

У день свого народження Ірод влаштував бенкет, запросивши багато людей. Іродіади на бенкеті не було, бо в ті часи жінки в бенкетах участі не брали, але дома вона була. Коли Ірод бенкетував зі своїми гостями, до зали увійшла гарно одягнена дівчинка років десяти. Це була дочка Іродіади, племінниця Ірода. Вона почала танцювати і робила це так красиво й невимушено, що гості були у захваті. Особливо втішався нею Ірод. Він сказав їй: “Проси у мене все, що ти хочеш — і я тобі дам, навіть половину царства”. Дівчинка не знала, що ж їй попросити в Ірода. Вона побігла порадитися з матір’ю. Мати сказала: “Попроси Ірода зараз же дати тобі на тарелі голову Івана Хрестителя”. Ірод спочатку злякався і хотів відмовити їй, але подумав, що з нього будуть кепкувати гості. Тому він наказав своєму зброєносцеві відрубати голову Івану Хрестителю і принести в залу на тарелі. Зброєносець мечем відрубав голову Івана, поклав на таріль і віддав дівчинці. Дівчинка віднесла цей страшний подарунок своїй жорстокій матері.

У переносному значенні ім’я *Іродіада* — уособлення зла:

— О, якби моя жінка вдалась такою *Іродіадою*, то я б її запер в хаті, ще й двері підпер би. Нехай би сиділа, не рипалась та хати стерегла (І. Нечуй - Левицький).

Ще ширше — щось потворне, непристойне:

— Палазю! А де це подівались образи? Що це за *Іродіади* висять, почеплені на стінах? — спитала Онися в дочки (І. Нечуй - Левицький).

Учні Івана Хрестителя дуже болісно пережили трагічну смерть свого вчителя. Вони випросили його тіло в Ірода і поховали. Після цього пішли у Галілею, щоб розповісти Ісусу про смерть його Предтечі.

Історик Йосиф Флавій уточнює місце, де відбулася страта Івана Предтечі, — це прикордонна фортеця Машерон. Причина смерті — за Флавієм — страх Ірода перед популярністю Івана Хрестителя в народі. Проте Флавій нічого не каже про племінницю Ірода, яку начебто, за деякими свідченнями, звали Саломея.

Це було перше випробування Ісуса. Далі диявол заводить його на високий наріжник храму і каже: «Коли

Ти Син Божий, то кинься додолу, бо ж написано: “Він накаже про Тебе Своїм Анголам, і вони на руках понесуть Тебе”». Ісус відказав йому: «Ще написано: “Не спокушай Господа Бога твого”». Втретє диявол показує Ісусові увесь світ і каже: “Це все Тобі дам, якщо впадеш

І. Крамской. “Христос у пустелі”

і мені Ти поклонишся!” На це Ісус відповідає: «Відійди, сатано! Бо ж написано: “Господові Богові своєму вклоняйся і служи Одному Йому”».

Закінчується перебування Ісуса в пустелі так: “Тоді позоставив диявол Його. І ось Анголи приступили, і служили йому” (Матв., 4: 5—11).

ЗОСТАВ МЕРТВИМ ХОВАТИ МЕРЦІВ СВОЇХ (Матв., 8: 21—22)

Вислів “*ловці людей*”, “*ловці душ*” став крилатим і вживається досить широко, починаючи з прямого цитування:

(B. C т у с)

(М. Рильський)

Не менш популярним став й інший вислів, теж пов'язаний з його учнями. Це вислів *“влити нове вино в старі міхи”*. Ось ситуація, в якій вислів виник: «Тоді приступили до Нього [Ісуса] Іванові [Хрестителя] учні та й кажуть: “Чому постимо ми й фарисеї, а учні Твої не постять?” Ісус же промовив до них: “Хіба можуть гості весільні сумувати, поки з ними ще є молодий? Але прийдуть ті дні, коли заберуть молодого від них, — тоді й

постити будуть вони. До одежі ж старої ніхто не вставляє латки з сукна сирового, — бо збіжиться воно, і дірка стане ще гірша. І не вливають вина молодого в старі бурдюки, а то бурдюки розірвуться, і вино розіллється, і бурдюки пропадуть; а вливають вино молоде до нових бурдюків, — і одне й друге збережено буде”» (Матв., 9: 14—17).

Тут “бурдюки” — це шкіряні мішки для збереження вина. Вислів набув такого значення — не можна створювати щось нове, не порвавши зі старим:

...Важко навіть перелічити всі галузі культури, які живили думку і творчість Франка, які він по-новому в собі пережив, переходячи від їх засвоєння і від наслідування до оволодіння ними, до оригінальної поезії, яка *вливала в старі бурдюки нове вино* (О. Білецький й).

Знаменна і така розмова Ісуса з учнем — «А інший із учнів промовив до Нього: “Дозволь мені, Господи, перше піти та батька свого поховати”. А Ісус йому каже: “Іди за Мною, і *зостав мертвим ховати мерців своїх!*”» (Матв., 8: 21—22).

Вислів цей вживається з таким значенням — жити треба сьогоднішнім і майбутнім, сміливо поривати з тим, що віджило, відмерло, зотліло:

Хочу я того чи ні, а прийдеться вдихати запах глици і зів’ялих квітів. *Мертві дні*, які нас відвідують, потрібно *віддавати мертвим...* (В. Шевчук).

Учні

АПОСТОЛ. ДВАНADЦЯТЬ АПОСТОЛІВ (Матв., 10: 2—4)

АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ

ПЕТРОВА СКЕЛЯ (Матв., 16: 18—19)

ДРУГ, ЩО ТРИЧІ ВІДРІКСЯ (Матв., 26: 34)

КУДИ ЙДЕШ? QUO VADIS? КАМО ГРЯДЕШІ?
(Апокриф)

ХОМА НЕВІРНИЙ (НЕВІРУЮЧИЙ) (Іван, 20: 24—29)

МИР ВАМ! (Іван, 20: 26)

З НАЗАРЕТА ЩО МОЖЕ БУТИ ДОБРОГО? (Іван, 1: 45—46)

ПЕРЕТВОРИТИ САВЛА В ПАВЛА (Дії святих апостолів, 9: 1—30)

Апостоли, про яких говориться в Євангеліях, — це учні Ісуса Христа. Грецьке слово “апостолос” означає “пошаний”, “пошанець”. Так у перші століття існування християнства називались мандрівні проповідники.

В Ісуса було дванадцять апостолів. За Ісусом ходило значно більше його послідовників, але цих дванадцятаро він вважав своїми учнями.

Імена *дванадцяти апостолів* називаються в Євангеліях від Матвія (10: 2—4), Марка (3: 16—19), Луки (6: 14—16), а також у “Діях святих апостолів” (1: 13). Тільки порядок перерахування їх неоднаковий. Ось ці імена: брати Симон (Петро) і Андрій; брати Яків Старший та Іван Богослов, сини Заведея; брати Іуда Леввей і Фаддей; Матвій Левій (митар); Фома (Хома Невірний); Пилип; Варфоломій (інше його ім’я — Нафанаїл); Симон Кананіт; Іуда Іскаріот.

Деякі з цих імен досить часто зустрічаються в Євангеліях, про інших апостолів майже нічого не сказано. Що робили апостоли? Судячи з Євангелій, апостоли проповідували вчення Ісуса там, куди він їх посилав, а після його смерті там, де це, на їхню думку, було найпотрібніше. Направляючи учнів на проповіді, Ісус давав їм владу над нечистими духами, силу чудотворення і навіть силу воскрешати мертвих. Вони не брали з собою нічого, крім палиці. Не брали вони ні торбинок з хлібом, ні гаманців з грішми, бо Ісус обіцяв їм прихилити до них серця багатьох людей, а вже ці люди дадуть їм і їжу, і одяг, і дах над головою. Після таких подорожей апостоли поверталися до Ісуса і розповідали йому про те, що вони зробили.

Звідси й переносне, розширене значення слова “*апостол*”— проповідник нових ідей:

І день іде, і ніч іде.
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки!

(Т. Шевченко)

І відродиться в мільонах мас,
А не лише зорітиме з портрета,
Змагань безсмертних символ і прикмета,
Апостол правди, селянин Тарас.

(Є. Плужник)

Першим, кого покликав Ісус, був *Андрій*, якого пізніше назвали Андрій Первозванний (“першим покликаний”). Це був брат апостола Петра, рибалка з Тиверіадського озера (в Євангеліях воно зветься “море Галілейське”). Спочатку він належав до учнів Івана Хрестителя, але потім пішов за Ісусом.

Про Андрія розповідають, що він проповідував християнство балканським і причорноморським народам, дійшов туди, де в майбутньому з’являться міста Київ і Новгород.

Про смерть апостола Андрія в “Діях святих апостолів” говориться так: римський магістрат в грецькому місті Патри видав наказ про його страту, і він був розіп’ятий на хресті, який мав форму літери Х. Цей хрест зветься Андріївським.

Ще з часів Київської Русі *Андрій Первозванний* вважався покровителем її державності; пізніше, в Росії, він був також покровителем російського військово-морського флоту. Петро I увів Андріївський прапор і Андріївський орден — найстаріший з російських орденів.

Київська Андріївська церква, побудована за проектом славетного архітектора Растреллі, а також вулиця біля церкви — Андріївський узвіз — дістали свою назву на честь цього першого апостола.

На зображеннях Андрія Первозванного завжди є хрест, схожий на літеру Х, — це так званий атрибут цього апостола.

Проте чи не найбільше уваги приділяють Євангелія апостолу *Петру*.

Петро — брат апостола Андрія — в дитинстві був названий Симоном. Перейменував його Ісус. Ім’я Петро

по-грецьки означає “скеля”, “камінь”. У Євангелії від Матвія Ісус так говорить до Петра: “І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, — і сили адові не переможуть її” (16: 18). Ця цитата дала підставу образно називати католицьку церкву *“Петрова скеля”*.

Далі йде епізод, пов’язаний зі знаменитою фразою: “Ти тричі відречешся від мене”, сказаною Ісусом апостолу Петру. А було це так. Після Таємної вечері, про яку ми ще будемо говорити, Ісус каже, що “розпорошаться вівці отари”, як тільки його не стане. Петро починає гаряче запевняти його: “Якби й усі спокусились про Тебе, — я не спокушуся ніколи” (Матв., 26: 33). Ісус на це йому відповів: “По правді кажу тобі, що ночі цієї, перше, ніж заспіває півень, — відречешся ти тричі від Мене...” (Матв., 26: 34). Петро знову твердить: “Коли б мені навіть умерти з Тобою, — я не відречуся від Тебе!” (Матв., 26: 35).

Та незважаючи на ці всі обітниці, Петро таки відрікся від Ісуса. Коли Ісус молився вночі в Гефсиманському саду, він попросив апостолів посторожувати. Та Петро, як і інші, заснув. Іуда привів сторожу, Ісуса забрали і повели до первосвященика. Петро пішов слідом за ним і потрапив на подвір’я первосвященика, де навколо багаття грілася сторожа: «А Петро перед домом сидів на подвір’ї. І приступила до нього служниця одна та й сказала: “І ти був з Ісусом Галілеянином!” А він перед всіма відрікся, сказавши: “Не відаю я, що ти кажеш...” А коли до воріт він підходив, побачила інша його та й сказала приявним там людям: “Оцей був з Ісусом Назарянином!” І він знову відрікся та став присягатись: “Не знаю Цього Чоловіка!...” Підійшли ж трохи згодом присутні й сказали Петрові: “І ти справді з отих, та й мова твоя виявляє тебе”. Тоді він став клястись та божитись: “Не знаю Цього Чоловіка!” І заспівав півень хвилі тієї... І згадав Петро сказане слово Ісусове: “Перше ніж заспіває півень, — відречешся ти тричі від Мене”. І, вийшовши звідти, він гірко заплакав...» (Матв., 26: 69—75).

Вислів *“друг, що тричі відрікся”* став крилатим; так говорять про людину, дружба якої не витримує важких випробувань:

Що скажеш ти тоді? Чи, може, й ти
Пошлеш мені веселу звістку дати
Твоїм забутливим і потайним друзям,
Що тричі одрікалися від тебе?

(Л е с я У к р а ї н к а)

І все ж Петро був першим апостолом, кому з'явився Ісус після воскресіння. Тричі спитав Ісус Петра, чи він його любить, і тричі Петро відповів: "Так". Це було прощення йому від Ісуса за три відречення від нього. Після цього Ісус дає йому пастирську владу над віруючими.

Далі Петро — учитель іудеїв: він проповідує серед них, вчить тих, хто приймає нову віру, воскрешає дівчину Гавіфі. Ірод Агрипа, намагаючись догодити іудеям — ворогам нової — християнської — віри, ув'язнює Петра в темницю, та звідти його виводить ангел.

Деякий час Петро подорожує і проповідує разом з братом, але потім іде один до Рима. Там він своїми проповідями викликає незадоволення влади; його мають заарештувати. Учні умовляють Петра втікати, і вночі він залишає Рим. Далі розповідь про Петра продовжує не Євангеліє, а апокриф.

За міською брамою Петро зустрічає Ісуса, якого вже давно немає серед живих, і питає його: "Куди йдеш, Господи?" І чує у відповідь: "У Рим, щоб бути знову розіп'ятим". Сказавши це, Ісус возноситься на небо, а Петро повертається до Рима: він зрозумів, що Ісус напроорокував йому мученицьку смерть.

Вислів "*куди йдеш?*" став крилатим і вживається і по-українськи, і по-латині ("*Quo vadis?*"), і по-церковно-слов'янськи (*камо грядеші?*), коли йдеться про вибір мети, вибір долі:

"*Камо грядеші?*" — питає Хвильовий. "До джерел", — відповідас Зеров. [Збірка памфлетів М. Хвильового мала назву "*Камо грядеші?*"] (Д. П а в л и ч к о).

У польського письменника Генрика Сенкевича є роман "*Камо грядеші?*", перекладений багатьма мовами. Ось згадка про нього:

Наша машина — марка "фіат" — величезний комфортабельний автомобіль, прозваний в Спілці "Антилопа гну" і в цій подорожі переіменований нами на "*Камо грядеші*", бо прізвище шофера було Сенкевич,

а до самої машини, що обламувалась щодесять кілометрів, інакше, як з запитанням “*Камо грядеші*”, неможливо було і звернутися (Ю. С м о л и ч).

У Римі Петра схопили і засудили до розп’яття. Він не хоче рівнятися з Ісусом мученицькою смертю на хресті, тому просить розіпнути його інакше — головою донизу. Уже на хресті Петро звертається до народу з проповіддю про значення хреста, про його таємниці.

Так, Петро пояснює, що хрест, перевернутий коротшим кінцем донизу, — це символ Адама, гріх якого змінив увесь Божий устрій. Хрест неперевернутий — це символ Ісуса Христа, який відновив Божий порядок. Вертикальна частина хреста символізує логос, слово, божественне начало в боголюдині — Ісусі, а горизонтальна частина хреста — людську природу в ньому. Після закінчення проповіді на хресті Петро помирає.

Яким зображують апостола Петра? У нього широке обличчя, кучеряве волосся, невелика кругла борідка. Таким його почали малювати уже в IV столітті н. е. Зображення Петра на східнослов’янських іконах майже не зустрічаються, а от на католицькому заході їх дуже багато. У середні віки в ньому бачили основоположника римської церкви, тому малювали його в одязі папи, а пізніше — і в папській тіарі. На старовинних зображеннях у руці апостола Петра — пастуший посох з хрестом зверху; пізніше — два ключі (один від раю, другий — від пекла).

Художники для своїх картин брали не лише євангельські сюжети, а й апокрифічні. Так, втеча Петра з Рима і зустріч з Христом — це апокрифічний сюжет, відсутній у Євангеліях; на цей сюжет є картина Караччі, яка так і зветься: “*Quo vadis?*” (“Куди йдеш?”).

Розповідь про розп’яття Петра — теж апокриф. Цей сюжет зображено на картині Караваджо, а також на фресці Мікеланджело. Звільнення Петра з темниці ангелом ми бачимо у Рафаеля; сльози Петра, який усвідомив своє відступництво, — у Ель Греко (це справді зворушливо: могутній Петро, Петро-скеля — і раптом сльози!).

Серед апостолів був і Фома (або Тома, або Хома, залежно від того, як вимовлялася перша літера імені). Апостоли звали його Близнюк, але нам він відомий як *Хома Невірний (Невіруючий)*.

У Євангелії від Івана розповідається, що Хоми не було серед апостолів, коли до них приходив воскреслий Христос, тому він і не повірив у воскресіння Христа: “Коли на руках Його знаку відцвяшного я не побачу, і пальця свого не вкладу до відцвяшної рани, і своєї руки не вкладу до боку Його,— не ввірую!” (20: 25).

Мікеланджело.
“Розп’яття Святого
Петра”

Далі Іван розповідає так: «За вісім же день знов удома були його учні, а з ними й Хома. І, як замкнені двері були, прийшов Ісус, і став посередині, та й проказав: “Мир вам!”» (20: 26).

“*Мир вам!*” — цей вислів-привітання Ісуса Христа — пізніше став ритуальною формулою християнських

відправ, зокрема в католицькій церкві, латинською мовою:

Цей оригінальний спосіб примирення ксьондз закінчив повчальним вигуком: “*Pax Vabiscum!*” — “*Мир вам!*” (М. Рильський).

«Потім каже Хоми: “Простягни свого пальця сюди, та на руки Мої подивись. Простягни й свою руку, і вклади до боку Мого. І не будь ти невіруючий, але віруючий!” А Хома відповів і сказав Йому: “Господь мій і Бог мій!” Промовляє до нього Ісус: “Тому ввірував ти, що побачив Мене? Блаженні, що не бачили й увірували!”» (Іван, 20: 27—29).

У сучасній мові “*Хомою невірним*” називають людину, яка не хоче повірити очевидним фактам, сумнівається в тому, що є істиною для інших:

Мало у нас уяви, ми, як *невірний Хома*, віримо тільки в ті рани, в які вкладаємо наші персти (Л е с я У к р а ї н к а).

Та ба, не на тім кінець атеїзму Д. Куліша! Хоч він і сам каже, що “не вірить в чортів і святих”, але зараз же признає, що проте “чорти й святі є”. І знає, що є, а не вірить. Се вже більше невірство, як у *Хоми* (І. Ф р а н к о).

У книзі “Дії Хоми” (вона не увійшла до канонічного тексту Біблії) розповідається, що Хома побачив уві сні Христа, який велів йому йти до індійського царя Гондофера (цар саме шукав будівничого для свого палацу). Хома показує йому креслення чудового палацу; цар щедро винагороджує його і залишає наглядати за будівництвом. Хома роздає навколишнім біднякам кошти, залишені царем на будівництво палацу, а сам проповідує слово Боже. Розгніваний цар кинув Хому до в’язниці. У цей час брат царя помирає, але воскресає на четвертий день і розповідає цареві, де він побував. Ангели віднесли його в рай, там він побачив палац із золота, срібла і самоцвітів, який побудував Хома на небі для недостойного царя. Цар кається, просить пробачення у Хоми, який пропонує цареві прийняти хрещення.

Про смерть Хоми розповідається так: Хома накликає на себе гнів можновладців, його жорстоко карають, але він з усіх випробувань виходить неушкодженим. Тоді

його пробують схилити до ідолопоклонства. У відповідь на це Хома наказує бісові, який сидів у ідолі, вийти з цієї глиняної скульптури і розбиває її. Побачивши це, розлючений верховний жрець пробиває Хому мечем. Християни з великою шанобою ховають тіло Хоми.

Зображення Хоми, найчастіше з атрибутами будівничого, починають з'являтися в XIII столітті. Це переважно вітражі в церквах Франції та Італії, пізніше — фрески. Широко відома картина Х. Гольбейна Старшого (на католицьких зображеннях атрибут Хоми — спис).

Апостол *Пилип (Філіпп)* сам прийшов з Галілеї до Ісуса. Ісус побачив його серед інших людей навколо себе і сказав: “Іди за мною”. Пилип пішов за Ісусом. Згодом він привів до Ісуса і Нафанаїла. Прийшовши до Нафанаїла, Пилип сказав: “Ми знайшли Того, що про нього писав був Мойсей у Законі й Пророки, — Ісуса, сина Йосипового, із Назарета”. І сказав йому Нафанаїл: “Та хіба ж може бути з Назарета що добре?” (Іван, 1: 44—46).

Чому Нафанаїл сказав цю — пізніше знамениту — фразу? Видно, Назарет був населений не дуже чесними і не зовсім високоморальними людьми.

Коли хочуть сказати, що від цієї людини не можна чекати нічого хорошого, тоді кажуть: “з *Назарета* що може бути доброго?”.

В тій буденній обстанові
Раз побачивши поета,
Дехто й думає: “Чи вийде
Що путяще з Назарета?”

, (А. Кримський)

Варфоломій (це друге ім'я *Нафанаїла*) разом з Пилипом проповідував у Сирії та Малій Азії. Обоє були розп'яті на хрестах, а Варфоломій був знятий з хреста ще живим. Він поховав Пилипа, а сам після цього проповідував в Індії та Вірменії. Смерть свою він знайшов у місті Албанолі. Там він був удруге розп'ятий.

Пізніші джерела містять таку страшну подробицю його страти: з нього ще з живого здирали шкіру. Саме ця страшна смерть завжди діяла на уяву художників: уже в середньовіччі його зображували з усіма жахливими

подробницями мучеництва. Звичайно біля нього був намальований і м'ясницький ніж — його атрибут.

Іван (Іоанн) Богослов і Петро — найважливіші постаті серед дванадцяти апостолів. Іван вважається автором четвертого Євангелія, трьох послань і Апокаліпсиса (хоча насправді це твори різних авторів).

Іван — син Галілейського рибалки Заведея і Салонії, однієї з мироносиць (це жінки, які йшли до поховання Ісуса, щоб помастити його тіло; вони несли миро — запашну олію — і тому їх назвали “мироносиці”).

Іван був присутній при всіх найважливіших подіях у житті Ісуса: при поверненні до життя померлої дочки Іаїра (Марк, 5: 37), при молінні Христа про чашу (Матвій, 26: 37); судячи з Євангелій, він один був на Голгофі біля підніжжя Ісусового хреста. Йому, помираючи, Ісус заповідав потурбуватися про свою матір — Марію.

Іван Богослов був улюбленим учнем Ісуса: під час Таємної вечері він той, про кого сказано: “При столі, при Ісусовім лоні, був один з його учнів, якого любив Ісус” (Іван, 13: 23).

Збереглося багато переказів і легенд про цього апостола. Так, в одній із легенд розповідається, що в часи панування імператора Доміціана Іван був схоплений і засланий на острів Патмос. Саме там, — так написано в Апокаліпсисі, — він мав видіння про долю світу, майбутнє всього людства. Все це пізніше лягло в основу його Апокаліпсиса.

У світовій літературі, зокрема в поезії, острів Патмос став символом одкровення, уособленням поетичних видінь.

Таємничою була смерть Івана, точніше — не смерть, а зникнення його до того часу, коли він у день Страшного суду має боротися з Антихристом (про це Іван довідався з видінь на Патмосі). А ось як про його таємничий кінець життя розповідає легенда. Разом зі своїми учнями (їх було семеро) Іван Богослов виходить із дому, йде на кладовище і лягає в могилу, промовляючи при цьому: “Приблизьте матір мою землю, накрийте мене!” Учні цілують його, покривають землею його ноги до колін, знову цілують, засипають землею до шиї, кладуть на обличчя

хрест, цілують востаннє і засипають його землею всього. Коли християни Ефеса довідуються про це, вони приходять і розкопують могилу, проте вона порожня. У легенді ще розповідається, що кожного року 8 травня на цьому місці з'являється тонкий, ледь помітний пил, який має цілющу силу.

Як зображувався Іван? Західноєвропейське мистецтво дає нам зображення ніжного, ще безбородого юнака (візантійські й наші православні ікони таким його показують лише на Таємній вечері). Найчастіше це стара бородата людина, заглиблена у свої думки і видіння, з величезним лобом мислителя, його атрибут — орел. Проте є зображення, де його атрибут — чаша, з якої виповзає змійка.

Про апостола Іуду Іскаріота ми згадаємо, коли будемо говорити про останні дні життя Ісуса.

Коли після смерті Іуди залишилося одинадцять апостолів, Петро запропонував вибрати дванадцятого апостола, щоб було так, як за життя Ісуса. Вибирати запропоновано було серед тих, хто знав Ісуса і був свідком Його воскресіння. Таких було двоє: Йосип Ісус і Матвій. Кинули жеребок. Жереб випав на Матвія. Але далі про Матвія більше ніде не згадується.

Чому так потрібні були саме дванадцять апостолів? Бо в Євангеліях сказано, що на Страшному суді дванадцять апостолів на дванадцяти престолах судитимуть дванадцять колін (поколінь) ізраїлевих (Матв., 19: 28).

Важливою фігурою, про яку чимало сказано у Новому Заповіті, був апостол *Павло*.

Апостола Павла ще звать “апостолом язичників”, “апостолом поган”. Він не знав Ісуса, не належав до його дванадцяти учнів. Але церква прирівняла Павла до них, назвавши його “першопрестольним апостолом”, і поставила його одразу ж після апостола Петра — за великі перед нею заслуги.

Народився Павло в малоазійському місті Тарсі; він римський громадянин (його латинське ім'я Павло означає “малий”). Рід його походить з “коліна Веніамінового”, назвали його по-єврейськи на честь царя Саула, який

належав до цього ж “коліна”. Традиційно це ім’я вимовляється як *Савл*.

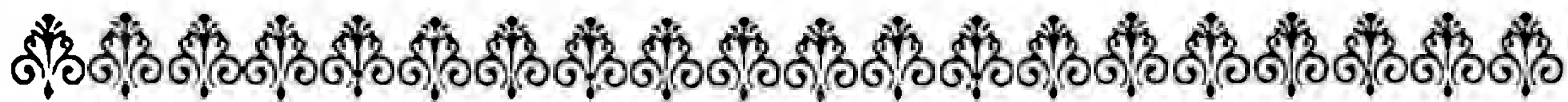
Учився він у Єрусалимі у відомого іудейського священика — раббі Гамаліїла Старшого, був гарячим прихильником Мойсеевого вчення. Він палав ненавистю до християнської общини, яка була в Єрусалимі. Ця ненависть знайшла й практичний вихід: він брав участь в арештах християн; був присутній і при вбивстві диякона Стефана: коли того побивали камінням, Савл стеріг одяг убивць.

Переслідуючи християн, які втекли з Єрусалима, він вирушає до Дамаска.

По дорозі з ним трапилася дивна пригода. Він подорожував не сам, а ще з декількома чоловіками. Вони вирушили вдень, коли сонце пекло нестерпно, раптом з неба полилося світло ще сильніше за сонце. Це сяйво було настільки сліпучим, що мандрівники заплющили очі, а Савл упав на землю. Тієї ж миті почув голос з неба: “Савле, Савле, чому ти Мене переслідуєш?” А він запитав: “Хто Ти, Пане?” А Той: “Я Ісус, що його переслідуєш ти” (Дії святих апостолів, 9: 4—5). Савл, тремтячи від жаху, сказав: “Чого, Господи, хочеш, щоб я вчинив?” А до нього Господь: “Уставай та до міста подайся, там тобі скажуть, що маєш робити” (Дії святих апостолів, 9: 6—9).

Чоловіки, котрі були разом із Савлом, заціпеніли від страху, бачачи світло, хоч і не чули слів, що лунали з небес. Савл піднявся, розплющив очі, але навколо була пітьма — він осліп. Попідруки його повели в Дамаск і залишили у місцевого жителя. Савл дуже страждав від того, що з ним сталося, нічого не їв.

До Савла прийшов Ананія, щоб повернути йому зір: за велінням Ісуса Ананія поклав на Савла свої руки — і той прозрів. Потім він охрестився, зміцнів, познайомився з християнською общиною в Дамаску і став проповідником. Так із Савла став апостол Павло. Вислів “*перетворити Савла в Павла*” став крилатим і вживається тоді, коли якась людина різко змінює свої переконання, стаючи проповідником того, що раніше заперечувала чи засуджувала:

П а р в у с: *Із Савла Бог Павла виявив, то й над тобою [Руфіном] ще, може, Бог колись покаже чудо (Л е с я У к р а ї н к а).*

З Дамаска Павлу довелося втікати від переслідувань: єдиновірці спустили його в кошику з міської стіни.

*Караваджо.
“Перетворення Павла”*

Проповідницька діяльність Павла розгорнулася в Антіохії — це була столиця еллінської культури. Він стає мандрівним проповідником християнства, відвідує Каїр, Кілікію, Галатію, Македонію, Афіни, Ефес, Іспанію. В багатьох місцях його зустрічають вороже: закидають камінням, б'ють палицями, ув'язнюють. Із в'язниці він

виходить завдяки чуду: раптом стався великий землетрус, стіна впала, він вийшов.

Під час однієї з подорожей Павло зцілює кривого. Місцеві жителі починають кричати: “Боги в образі людському зійшли до нас!”, — показуючи на Павла і його супутника. Населення хоче принести жертви їм; насилу Павло зі своїм супутником довели, що вони — звичайні люди. Павло закликає місцевих жителів відмовитися від богів фальшивих і поклонитися Богові живому — Ісусу.

Життя Павла повне пригод. Так, він передчуває, що йому не можна йти до Єрусалима, але все ж іде туди. Його схопили, закували в кайдани і хотіли вбити, але Павло був римським громадянином, тому його відправили в Кесарію до римського намісника, а звідти морем — до Риму. Вже пливучи, Павло каже, що корабель розіб’ється. Йому не вірять, та корабель справді розбивається. Павло і його супутники чудом врятовуються.

Одного дня його супутники бачать, як Павла вкусила за руку змія-єхидна, а він байдуже струсив її. Він мав би від цього померти, але укушена рука навіть не почервоніла і не спухла. У Римі Павла звільнили, і він прожив там два роки.

Про смерть Павла в Євангеліях не говориться нічого. Легенда ж твердить, що він був страчений у Римі разом з апостолом Петром під час гоніння Нерона на християн. У легенді розповідається про чудеса, які супроводили його смерть: відрубана голова його вимовляє востаннє ім’я Ісуса Христа; на тому місці, де вона впала, починають бити три джерела (звідси назва римського монастиря — Трефонтане).

Так ми з вами познайомилися з апокрифом, який зветься “Ходіння апостола Павла по муках”.

Апостол Павло — автор 14 послань, які входять до Нового Заповіту. Більшість сучасних дослідників вважає переважну частину послань справді написаними Павлом, а самого Павла історичною особою. Тільки його біографію апокрифи зробили казковою.

На картинах та на інших зображеннях Павло високочолый, лисий, довгобородий, його атрибут — меч, що ним його було страчено.

Серед того заскорузлого в формалізмі і убогого духом товариства Борис повертався свободно, не як вищий, але як чоловік з іншого світу, як якийсь гість з чужих сторін (І. Ф р а н к о).

Вислів *“алчуці і жаждущі”* (церковнослов’янські слова, які означають *“голодні і спрагли”*) взято з такої фрази Нагірної проповіді: “Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть” (Матв., 5: 6). Тут ідеться про людей, які пристрасно прагнуть правди. У переносному, розширеному значенні цими словами позначають людей пригноблених, знедолених, а також просто голодних і спраглих:

Алчна душа в князя Оскола, не може він задовольнити своєї *жадоби*, насипає скотниці, збирає землі, перетесує ліси (С. С к л я р е н к о).

Проте можливе вживання цього вислову й на позначення будь-якого пристрасного бажання.

Звертаючись до своїх учнів, апостолів, Ісус каже: “Ви — сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже ні на що, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми. Ви — світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори. І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, — і світить воно всім у домі. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі” (Матв., 5: 13—16).

Вислів *“сіль землі”* вживається тоді, коли говориться про активну, творчу силу народу, про тих, хто виділяється своєю значущістю і є світлом, світильником для інших:

Дев’ятий вал... Чи ж то була вода,
Що марне так розбилася об кручу?
То ж *сіль землі*, то ж сила молода
Ішла на смерть, на згубу неминучу.
(Л е с я У к р а ї н к а)

Вислів *“ні на йоту”* потребує ширшого пояснення. У своїй проповіді Ісус каже: “Не подумайте, ніби я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не руйнувати прийшов, але виконати. По правді ж кажу вам: доки

небо й земля не минеться, — ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все” (Матв., 5: 17—18). Смысл цієї фрази такий: Ісус не збирається заперечувати чи принижувати написане в Старому Заповіті; навпаки, він прагне виконувати все те як-найточніше. Отже, *“ні на йоту”* — “ні найменшу дрібничку”.

Ю. Шнорр фон Карольсфельд. “Нагірна проповідь”

Що таке йота? Чому її обрано як порівняння з чимось дуже невеликим, незначним? Йота — назва літери грецького алфавіту, яка позначала звук “і”. Вона іноді писалась у формі рисочки під голосними, які звалися “альфа”, “омега”, “ета” (це були довгі, виразні а, о, е). Пропуск цієї рисочки не мав значення для вимови, але за правилами правопису вона мала бути в тексті.

Зображення усіх дванадцяти апостолів разом з Ісусом Христом можна побачити в київському Софіївському соборі. Мозаїка ця зветься “Причастя апостолів”, у центрі композиції — олтар. З одного боку Христос пропонує освячений хліб шістьом апостолам на чолі з Петром. На другому боці — Павло з шістьма апостолами й освяченим вином.

Нагірна проповідь (Проповідь на горі)

БЛАЖЕННІ МИРОТВОРЦІ (Матв., 5: 9)
 БЛАЖЕННІ ВБОГІ ДУХОМ (Матв., 5: 3)
 АЛЧУЩІ І ЖАЖДУЩІ (ГОЛОДНІ І СПРАГЛІ)
 (Матв., 5: 6)
 СІЛЬ ЗЕМЛІ (Матв., 5: 13)
 НІ НА ЙОТУ (Матв., 5: 18)
 ВІД ЛУКАВОГО (Матв., 5: 37)
 НЕ ПРОТИВСЯ ЗЛОМУ (Матв., 5: 38—39)
 ВО МНОГОГЛАГОЛАНІЇ НЕСТЬ СПАСЕНІЯ
 (Матв., 6: 7)
 НЕ ЗНАЄ ЛІВА РУКА, ЩО РОБИТЬ ПРАВИЦЯ
 (ПРАВА) (Матв., 6: 3)
 ХЛІБ НАСУЩНИЙ (Матв., 6: 11)
 МАМОН (МАМОНА). СЛУЖИТИ МАМОНІ
 (Матв., 6: 24).
 ЗЛОБА ДНЯ (Матв., 6: 34)
 НЕ СУДИ — І ТЕБЕ НЕ ОСУДЯТЬ (Матв., 7: 1—2)
 У ЧУЖОМУ ОЦІ ЗАСКАЛКУ БАЧИТИ, А В
 СВОЄМУ КОЛОДИ НЕ ПОМІЧАТИ (Матв.,
 7: 3—5)
 НЕ КИДАЙТЕ БІСЕРУ (ПЕРЛІВ) ПЕРЕД СВИНЬ-
 МИ (Матв., 7: 6)
 ІЩІТЕ І ОБРЯЩЕТЕ, ТОЛЦІТЕ І ОТВЕРЗЕТСЯ
 ВАМ (Матв., 7: 7)
 ЗАМІСТЬ ХЛІБА ДАТИ КАМІНЬ (Матв., 7: 9)

ВОВК В ОВЕЧІЙ ШКУРІ (Матв., 7: 15)

ДІМ БУДУВАТИ НА ПІСКУ (Матв., 7: 26—27)

— Після того, як Ісус пройшов випробування в пустелі, він починає свою проповідницьку діяльність і збирає перших учнів: “А чутка про Нього пішла по всій Сирії. І водили до Нього недужих усіх, хто терпів на різні хвороби та муки, і біснуватих, і сновид, і розслаблених, — і Він їх уздоровляв. І багато людей ішло за ним...” (Матв., 4: 24—25).

Усі перелічені на початку цього розділу крилаті слова походять із однієї — порівняно невеликої — Нагірної проповіді Ісуса Христа. Своєю назвою ця проповідь завдячує такому описові в Євангелії: «І побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до Нього. І, відкривши уста свої, він навчати їх став, промовляючи: “Блаженні вбогі духом, бо їхнє є Царство Небесне”» (Матв., 5: 1—3).

У Нагірній проповіді є розділ, який зветься “Хто блаженний” (“хто носить в собі блаженство”, “хто вгодний Богові”). Тут перераховується одинадцять можливостей бути блаженними. Серед них є такий вислів: *“Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть”* (Матв., 5: 9).

Цей вислів стосується людей, яким вдалося когось примирити:

Це був справжній миротворець [композитор М. Лисенко]. Люди всяких партій, напрямків, національностей, різного віку, полу, розвитку і вдачі — усі горнулися до його ніжної, ясної, без краю привітної душі... (Дніпрова Чайка).

Вислів *“блаженні вбогі́ духом”*, названий першим, сприймався по-різному: одні вважали, що “прості духом” — це незіпсовані, простодушні, наївні люди; інші — а таких більшість — “простими духом” називали людей аж надто покірних, позбавлених почуття власної гідності, людей бездуховних:

— Обранець Божий той, хто *вбогий духом*,
а вірою багатий, хто найбільше
боїться Господа.
— Ні, власне, той,
Хто не боїться.

(Л е с я У к р а ї н к а)

Серед того заскорузлого в формалізмі і убогого духом товариства Борис повертався свободно, не як вищий, але як чоловік з іншого світу, як якийсь гість з чужих сторін (І. Ф р а н к о).

Вислів *“алчуці і жаждущі”* (церковнослов’янські слова, які означають *“голодні і спрагли”*) взято з такої фрази Нагірної проповіді: “Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть” (Матв., 5: 6). Тут ідеться про людей, які пристрасно прагнуть правди. У переносному, розширеному значенні цими словами позначають людей пригноблених, знедолених, а також просто голодних і спраглих:

Алчна душа в князя Оскола, не може він задовольнити своєї *жадоби*, насипає скотниці, збирає землі, перетесує ліси (С. С к л я р е н к о).

Проте можливе вживання цього вислову й на позначення будь-якого пристрасного бажання.

Звертаючись до своїх учнів, апостолів, Ісус каже: “Ви — сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже ні на що, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми. Ви — світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори. І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, — і світить воно всім у домі. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі” (Матв., 5: 13—16).

Вислів *“сіль землі”* вживається тоді, коли говориться про активну, творчу силу народу, про тих, хто виділяється своєю значущістю і є світлом, світильником для інших:

Дев’ятий вал... Чи ж то була вода,
Що марне так розбилася об кручу?
То ж *сіль землі*, то ж сила молода
Ішла на смерть, на згубу неминучу.
(Л е с я У к р а ї н к а)

Вислів *“ні на йоту”* потребує ширшого пояснення. У своїй проповіді Ісус каже: “Не подумайте, ніби я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не руйнувати прийшов, але виконати. По правді ж кажу вам: доки

небо й земля не минеться, — ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все” (Матв., 5: 17—18). Смысл цієї фрази такий: Ісус не збирається заперечувати чи принижувати написане в Старому Заповіті; навпаки, він прагне виконувати все те як-найточніше. Отже, *“ні на йоту”* — “ні найменшу дрібничку”.

Ю. Шнорр фон Карольсфельд. “Нагірна проповідь”

Що таке йота? Чому її обрано як порівняння з чимось дуже невеликим, незначним? Йота — назва літери грецького алфавіту, яка позначала звук “і”. Вона іноді писалась у формі рисочки під голосними, які звалися “альфа”, “омега”, “ета” (це були довгі, виразні а, о, е). Пропуск цієї рисочки не мав значення для вимови, але за правилами правопису вона мала бути в тексті.

Ось типове вживання цього вислову (в обох випадках “ні на йоту” могло бути замінене словом “зовсім”, але категоричність сказаного була б послаблена):

Є в г е н і й: Завида... я й сам розповім вам *усе до йоти*, і то по всій щирій правді (І. Ф р а н к о).

Які ж слова у прозі днів знайти,
Який же голос дужий підібрати,
аби *на йоту* ще хоч піднести
знеможену поезію до правди?

(В. П р о с т о п ч у к)

Є такий вислів: “А що зверх цього, те від лукавого” або коротше: “те — від лукавого”. Узято ці слова теж з Нагірної проповіді: «А я вам кажу не клястися зовсім: ані небом, бо воно престол Божий; ні землею, бо підніжок для ніг Його це; ані Єрусалимом, бо він місто Царя великого; не клянись головою своєю, — бо навіть однієї волосинки ти не можеш учинити білою чи чорною.

Ваше ж слово хай буде: “так-так”, “ні-ні”. А що більше над це, то те від лукавого» (Матв., 5: 34—37).

“*Від лукавого*” — у сучасній мові це щось зайве, неправильне, шкідливе:

Ну, що ж, коли продовжити ваш образ, то політика в нього, може, й *від лукавого*, але така Божа іскра сяє в багатьох його творах! (М. С т е л ь м а х).

Наступна частина проповіді дала крилатий вислів “*не протився злему*”, який часто замінюють словами “*непротивлення злу насильством*”.

Ось слова Ісуса з проповіді: «Ви чули, що сказано: “Око за око, і зуб за зуб”. А я вам кажу не противитись злему. І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, — підстав йому й другу. А хто хоче тебе позивати й забрати сорочку твою, — віддай і плаща йому... Хто просить у тебе — то дай, а хто хоче позичити в тебе — не відвертайсь від нього”» (Матв., 5: 38—42).

Ви бачите, що тут йдеться про повну покірність, милосердя, всепрощення; з таким значенням цей вислів і вживається:

І довіку лев
не втомиться ягнят покірних жерти:
котре не з’їв учора, з’їсть сьогодні,

помилує сьогодні, завтра з'їсть,
аби його пустити до кошари.
А ваша віра: *не протився злему!*

(Л е с я У к р а ї н к а)

Образ жінки-матері в нашій дореволюційній поезії часто змальовувався у характері покірливості, в своєрідному *“непротивленню злу насильством”*, — за винятком, звичайно, шевченківської матері-протестантки і поборниці правди (А. М а л и ш к о).

Оскільки протягом довгого часу текст Біблії був відомий віруючим переважно церковнослов'янською мовою, то частина крилатих слів із Нагірної проповіді потрапила в нашу мову саме в такій формі (сьогодні вони найчастіше вживаються іронічно).

Одним з таких висловів є іронічне твердження *“во многоглаголанії несть спасенія”* (“у багатослів'ї, у веломовності нема порятунку”). Ми всі часом говоримо багато, довго, нудно, і громіздке слово *“многоглаголаніє”* дуже влучно це передає. У проповіді ці слова теж містять приховану насмішку: “А як молитеся, не проказуйте зайвого, як ті погани, — бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство. Отож, не вподобляйтесь їм, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання!” (Матв., 6: 7—8).

Потреба в живій істині ще не визріла, і звичка не додумувати до кінця ще залишилась... А в *многоглаголанії* — нема істини (Є. С в е р с т ю к).

Милосердя завжди, не тільки в часи Ісуса, було окрасою людської душі, — якщо воно було не роблене, а справжнє. Про це в Нагірній проповіді говориться так: “Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі. Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди... А як ти чиниш милостиню, — хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно” (Матв., 6: 1—4).

Образний вислів з цього тексту — *“не знає ліва рука, що робить правиця (права)”* — показує нам, як треба

чинити добрі діла: скромно, тихо, непомітно навіть для самого себе.

На жаль, цей прекрасний вислів давно відійшов від свого первісного значення і найчастіше вживається, коли говорять про чиюсь безгосподарність, неорганізованість, забудькуватість тощо.

Вислів “хліб насущний” взято з церковнослов’янського речення “хліб наш насущний даждь нам днесь” — “хліб наш щоденний дай нам сьогодні”, а це речення, в свою чергу, взяте з молитви, відомої, мабуть, усьому християнському світові. Ось вона українською мовою. Ісус у Нагірній проповіді каже: “Ви ж моліться отак:

*Отче наш, що єси на небесах!
Нехай святиться ім’я Твоє,
нехай прийде Царство Твоє,
нехай буде воля Твоя,
як на небі, так і на землі.
Хліба нашого насущного
дай нам сьогодні.
І прости нам довги наші,
як і ми прощаємо винуватцям нашим.
І не введи нас у випробовування,
але визволи нас від лукавого.
Бо Твоє є царство, і сила,
і слава навіки.
Амінь”.*

(Матв., 6: 9—13).

Грецьке слово “амінь” означає “правда”, “нехай так буде”, “погоджено” і вживається в кінці молитов, проповідей, послань. З цим же значенням іноді зустрічається в художніх текстах для створення настрою урочистості:

*Отож скажу відкрито і вселюдно —
Буває всяко, доля — не черінь.
Любов — це, люди, діло непідсудне.
По всі віки. Во вік віків. Амінь.*

(Л. Костенко)

Крилатий вислів “хліб насущний” вживається як на позначення щоденних людських потреб, так і в ширшому значенні — як узагальнена назва того, без чого не може жити людська душа. Порівняйте:

Люба мамочко! Отримали ми вчора гроші, —
спасибі тобі за них, тепер уже “хліб насущний” надовго

забезпечений (Л е с я У к р а ї н к а, лист до матері, 28.01.1894 р.).

Володимир Сосюра був народжений і покликаний життям для поезії, вона була йому довгі роки сдиним заняттям, працею і відпочинком, його *хлібом насущним*, приносила творчу насолоду (А. М а л и ш к о).

Цитати з цієї молитви можна зустріти — як образні вислови — в багатьох поетичних і прозових творах:

Мій народе!
Темний і босий!
Хай святиться твоє ім'я!
(Є. П л у ж н и к)

Даждь нам, Боже, днесь! Не треба завтра, даждь нам днесь, мій Боже! Даждь нам днесь! Догоряють українські ватри, догоряє український весь край... (В. С т у с).

“І не введи нас у спокусу,” — молимося з острахом, знаючи приказку про відчинені двері, що можуть спокусити і святого... (Є. С в е р с т ю к).

Вислови *“служити двом панам”*, *“служити Богові і мамоні”*, *“служити мамоні”* також походять з Нагірної проповіді: “Ніхто двом панам служити не може, — бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує. Не можете Богові служити й мамоні” (Матв., 6: 24). Що таке “мамона”? Мамон — сирійський бог багатства. Звідси “*мамона*” — синонім багатства; *“служити мамоні”* — прагнути збагачення, дбати лише про матеріальні цінності. Наприклад:

Недовго жив я ще, лиш сорок літ,
І сил не тратив на пусту *мамону*,
Невже ж уже минув я свій зеніт
І розпочав спадистий шлях до склону?
(І. Ф р а н к о)

Часом “*мамона*” — це ще й примхи багатих, їх фанаберії:

— У панів така *мамона*, що коли смачне, то вони й жабу з'їдять (О. С т о р о ж е н к о).

Чи ж можна дивуватись, що на цій вічній канві виростали і падали святині, а на місці їх організовувались осередки *Мамони* і Бахуса, школи безбожності,

вакханалії блюзнірства — і ширшали зони духовного спустошення (Є. С в е р с т ю к).

З цього ж джерела походить вислів *“злоба дня”*, взятий із церковнослов’янського тексту проповіді. Ось повне речення: “Довлєєт днєві злоба єго”. А тепер уважно прочитайте дослівний переклад цього речення: “Достатньо для кожного дня своєї турботи”. Значить, “довлєть” означає “бути достатнім”, “вистачати”, хоч у російській мові усталилося вживання цього слова у значенні “давити, тиснути”. І ще одно: *“злоба”* — це не “злість”, а “турбота”, звідси *“злоба дня”*, “злободенний” — це не “злий на сьогоднішній день”, а “щось на сьогодні найважливіше”; “те, що хвилює людей зараз”:

— Всякому часу *“довлєєт його злоба”*, — казав він [Лошаков] тим молодим верховодам, що іноді натякали йому про його породу (П а н а с М и р н и й).

Ось, брате, справжній тобі випадок по свіжих слідах. Спробуй, зроби з нього яку-небудь драматургічну сценку *на злобу дня* (Ю. Я н о в с ь к и й).

Проте в тексті Нагірної проповіді ці слова вжито дещо в іншому значенні: “Отож, не журіться про завтрашній день, — бо завтра за себе само поклопочеться. Кожний день має досить своєї турботи!” (Матв., 6: 34). Значення цього твердження близьке до старого прислів’я: “Дасть Бог день, дасть Бог харч”.

Ще одна моральна засада: *“не суди — і тебе не осудять”*. У тексті проповіді говориться: «Не судіть, щоб і вас не судили; бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам. І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш? Або як ти скажеш до брата свого: “Давай вийму я заскалку з ока твого”, коли он колода у власному оці? Лицеміре, — вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого» (Матв., 7: 1–5).

Тут одразу викладено дві моральні засади. Перша: треба однаковою міркою — об’єктивно — міряти вчинки свої і чужі (*“не суди — і тебе не осудять”*); друга: часом людина намагається не бачити власних вад, хоч вони можуть бути великими, а в інших помічати найменшу

похибку (*“у своєму оці колоди не бачити”*). Обидва вислови є застереженням від несправедливих, необ’єктивних висловлювань про людей та про їхні вчинки. Ось як цю думку переосмислює І в а н Ф р а н к о :

Я на те йому відповідаю:
*“Всім прощай і прощення доступиш,
Не суди і суджений не будеш.
Не стає тебе на милостині,
То ще в тім гріха, ні зла немає.
Та коли на власні очі бачиш,
Що грішить хтось або кривду робить,
Не суди його, бо знать не можеш,
Чи немає правди в його ділі.*

Євангельський вислів: *“У чужому оці заскалку бачити, а в своєму колоди не помічати”* — давно став в українській мові прислів’ям: *“У чужому оці порошок бачить, а в своєму і сучка недобачає”*.

Широко відомі і часто вживаються такі слова з проповіді: *“Не мечіте бісеру пред свіньями, ібо оні попрут его ногами”* (церковнослов’янською мовою). Рідше вживаються ці ж слова українською мовою: *“не кидайте перлів перед свиньми”, “не кидайте бісеру перед свиньми”*. У тексті Євангелія читаємо: *“Не давайте святого псам, і не розсипайте перел своїх перед свиньми, щоб вони не потоптали їх ногами своїми, і, обернувшись, щоб не розшматували й вас...”* (Матв., 7: 6). У ці слова вкладається таке значення — не витрачайте марно слів перед людьми, які не здатні зрозуміти вас і не погодяться з вами:

Цинічно, мамо, і не милосердно
*Мечеш ти те, що найвище, найкраще,
Чим величаться б могла віковічно
Як архітвором —
свиням під ноги.*

(І. Ф р а н к о)

Поручик так само щось думав. Видимо, він задовольнився з розмови, вирішивши, що його бесідник — дурень і нема чого *“метати бісер”*, а краще спати (О. С л і с а р е н к о).

Є в Нагірній проповіді такі слова: *“Просіть — і буде вам дано, шукайте — і знайдете, стукайте — і відчинять*

вам; бо кожен, хто просить, — одержує, хто шукає — знаходить, а хто стукає — відчинять йому” (Матв., 7: 7—8). Ці слова цитуються церковнослов’янською мовою: *“Іщіте і обряцете, толците, і отверзется вам”*. Вживають їх переважно жартома або іронічно, коли хочуть підкреслити марність домагань, нездійсненне бажання чогось досягти (відомий жарт Остапа Вишні: *“Толците — і отверзется — і дастся вам по шиї”*).

Далі Ісус каже: *“Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він? Або коли риби проситиме, то подасть йому гадину?”* (Матв., 7: 9—10). Крилатий вислів сучасної мови — *“замість хліба дати камінь”* — у переносному вживанні означає крайню межу черствості, бездушності:

— Я... маєш рацію. Я виховав, прошу я тебе, гадину на грудях. *За хліб ти платиш мені каменюкою, щеня* (І. Вільде).

Цей вислів, як і інші, давно і широко відомі, може зазнавати змін — одне зі слів (тут слово “камінь”) замінюється іншим:

Співали, як же! Пригадай,
Однолітку і друже давній,
Немов на глум, *хтось пісню дав нам,*
Як ми казали: хліба дай!

(М. Рильський)

Частину загальновідомого вислову можна просто пропустити:

Ідуть вони, тужать, степом, селами...
На їх голосіння
Дають їм каміння,
Лушпиння з насіння.

(О. Олесь)

Відомий всім з дитинства вислів *“вовк в овечій шкурі”* походить теж з Нагірної проповіді Христа: *“Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині — хижі вовки. По їхніх плодах ви пізнаєте їх”* (Матв., 7: 15—16). Ця думка — по плодах, тобто по діяльності, визначається людина — далі розвивається так: *“Бо хіба ж виноград на тернині збирають,*

Вислів “*вовк в овечій шкурі*” ми вживаємо, коли говоримо про лицеміра, який свої злі наміри ховає під личиною добродушності, чесності, лагідності:

— О-о, ви думаєте! *Сірі вовчики, наділи овечу шкуру* та такі тихі стали. А тоді, як казали вам не ловити риби, то ви якої співали? (П а н а с М и р н и й).

Вислів “*дім будувати на піску*” сприймається у нас не як цитата з Євангелія, а як звичайнісіньке українське прислів’я — настільки давно і міцно цей вислів увійшов у нашу мову:

А тепер поверніться до початку цього розділу й перегляньте ще раз вислови з Нагірної проповіді. Адже це не що інше, як викладені в образній формі закони

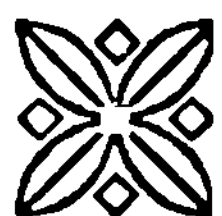

співжиття людей, правила поведінки, які не застаріли; вони такі ж актуальні, як і дві тисячі років тому, і будуть такими для всіх часів і народів. Це правила загально-людської моралі.

Ісус проповідує і навчає

Ісус — мандрівний проповідник, учитель і цілитель. Він зцілює хворих, воскрешає мертвих і увесь час розмовляє з тими, хто його супроводить. Це і його учні, і люди, які йому повірили і скрізь ходять за ним; це і люди тих місцевостей, з якими він зустрічається і розмовляє при зустрічах. Улюблена форма його розповіді — це притча, — коротке повчальне оповідання, з якого слухачі повинні самі зробити висновок. Якщо вони цього зробити не можуть, Ісус допомагає їм.

У його розповідях розсипано багато образних, глибоких і точних думок, які й стали крилатими. Ось вони.

ОТРЯСТІ ПРАХ ОТ НОГ СВОЇХ (Матв., 10: 14; Марк, 6: 11; Лука, 9: 5; Дії святих апостолів, 13: 51)

МИР ДОМУ ЦЬОМУ! (Матв., 10: 11—12)

БУДЬТЕ МУДРІ, ЯК ЗМІЇ, І КРОТКІ, ЯК ГОЛУБИ (Матв., 10: 16)

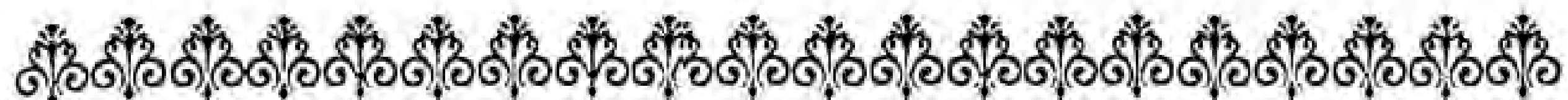
ХТО МАЄ ВУХА, НЕХАЙ СЛУХАЄ (Матв., 11: 15)

УПАСТИ НА ДОБРИЙ ҐРУНТ (Матв., 13: 3—8)

СІЯЧІ (Матв., 13: 3—8)

ВІДДІЛЯТИ КУКІЛЬ ВІД ПШЕНИЦІ (Матв., 13: 24—30)

Судячи з того, що вислів “отрясті прах от ног своїх”, “обтрусити порошок з ніг своїх” (він наводиться звичайно церковнослов’янською мовою) є в кількох Євангеліях, — уже тоді, коли ці тексти писалися,

вживався як усталений зворот, як стійке словосполучення. Вислів походить з наказів Ісуса апостолам на дорогу: «А як зайдете в місто якесь чи в село, то розвідайте, хто там достойний, — і там перебувайте, аж поки не вийдете. А входячи в дім, вітайте його, промовля-

Ю. Шнорр фон Карольсфельд. «Напугтя Ісуса Христа дванадцятьом апостолам»

ючи: *«Мир дому цьому!»* І коли буде достойний той дім, — нехай зійде на нього ваш мир, а як недостойний він буде, то мир ваш нехай до вас вернеться. А як хто вас не прийме і ваших слів не послухає, то, виходячи з дому чи з міста того, *обтрусить порошок із ніг своїх»* (Матв., 10: 11—14).

Сьогодні вислів означає рішучий і безповоротний розрив з чимось або з кимось:

Чи ж мене не відіпхнуло
Їх гордее недовірство?
Чи я не *отряс* назавше
Пил їх із своїх *чобіт*?

(І. Ф р а н к о)

Розуміється, — приблизно так казав Ігор, — вирвавшись з того проклятого закордоння, я повинен *обтрусити* із себе той “*попіл і прах*”. Мусив щось забути! мусив щось пригадати! до чогось повернутися... (Ю. С м о л и ч).

Продовжуючи повчати апостолів перед дорогою, Ісус каже: “Оце посилаю Я вас, як овець між вовки. ***Будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби***” (Матв., 10: 16). Іншими словами — керуйтеся розумом, але не втрачайте душевної чистоти і добросердності. Звичайно цей вислів не видозмінюється, а вживається як цитата:

— Але, Григорє Савичу, у вас же в кожному творі святе письмо, історія святої віри. Й лише подекуди...

— Sapienti, як кажуть, sat!

— Воно-то так... Проте чи гідне мужа таке лукавство?

— “***Будьте кроткі, як голубки, а мудрі, як змії***” (В а с и л ь Ш е в ч у к).

Уявляю сьогодні Шевченка в цій залі зніжковілим від атмосфери полинної ейфорії, він напучує вас у дорогу євангельськими словами: “***Ось посилаю вас, як овець між вовків. Будьте ж мудрі, як змії, і невинні, як голуби***” (Є. С в е р с т ю к).

Вислів “***хто має вуха, нехай слухає***” закінчує Ісусове свідчення про Івана Хрестителя: «По правді кажу вам: “Між народженими від жінок не було більшого над Івана Хрестителя!”» (Матв., 11: 11). Ці слова скоріше можна віднести до усталених мовних зворотів, бо зустрічаються в Біблії в кількох місцях. У нашій мові цей вислів теж сприймається не як пряма цитата з Біблії, а як узвичаєний загальнономовний зворот.

Із Притчі про сіяча крилатими стали два вислови: “***упасти на добрий ґрунт***” і “***сіячі***”. Притча має на меті показати в образній формі, як сприймається різними людьми слово Боже: “Ось вийшов сіяч, щоб посіяти. І як сіяв він зерна, упали одні край дороги, — і пташки

налетіли та їх повидзьобували. Другі ж упали на ґрунт кам'янистий, де не мали багато землі, — і негайно посходили, бо земля неглибока була, а як сонце зійшло, — то зів'яли, і коріння не мавши, — посохли. А інші попадали в терен, — і вигнався терен, і їх поглишив. Інші ж упали на добру землю — і зродили: одне в сто раз, друге — в шістдесят, а те втридцять» (Матв., 13: 3—8).

Любов до волі... Засланий за неї поет найшов саме в засланні *родючий для неї ґрунт* (М. Р и л ь с ь к и й).

Щоб *сіячів* твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було
те каміння,
Яким в відплату за плодюче
насіння
Ще при життю обкидувано їх.
(І. Ф р а н к о)

Де ви, правди всенародної
Та братерства *сіячі*?
Де ви, мислі благородної
Тверді духом діячі?
(П. Г р а б о в с ь к и й)

Сіяч з цієї притчі викликав у Миколи Некрасова інший образ — образ *“сіячів розумного, доброго, вічного”*, що й зробило це слово крилатим.

Із притчі про кукіль, розказаної Ісусом, походить вислів *“відділяти кукіль від пшениці”*. У притчі розповідається про чоловіка, який посіяв був добре насіння на полі своїм, а коли люди поснули, прийшов ворог його і посіяв поміж пшеницею кукіль. Побачивши те, раби свого господаря хотіли піти і вирвати кукіль. Але господар не дозволив цього їм, сказавши: «Ні, — щоб, викопавши той кукіль, ви не вирвали разом із ним і пшеницю. Залишіть, — хай разом обоє ростуть аж до жнив; а в жнива накажу я жінцям: “Зберіть перше кукіль і його пов'яжіть у снопки, щоб їх попалити; пшеницю ж спровадьте до клуні моєї”» (Матв., 13: 29—30).

У наш час вислів уживається зі значенням — відокремлювати шкідливе від корисного, погане від хорошого:

Біжить почтар із Віфлієма
І каже: — Царю! так і так!
Зіновать, кукіль і будяк

*Росте в пшениці! Кляте плем'я
Давидове у нас зійшло!
Зотни, поки не піднялось!*

(Т. Шевченко)

*Відсій кукіль і відбери зерно,
Посій його й не жди, як зійде ряснотою,
А прагненням своїм і працею крутою
Доглянь і перевір, яке на зріст воно.*

(А. Малишко)

ЗНАМЕННЯ ЧАСУ (Матв., 16: 1—4)

ВІРА ГОРАМИ ДВИГАЄ (Матв., 17: 20)

**ГОРЕ ТОМУ, ХТО СПОКУСИТЬ ОДНОГО З
МАЛІЙ ЦИХ (Матв., 18: 6)**

ЗАБЛУДЛА (ЗАБЛУКАНА) ВІВЦЯ (Матв., 18: 12)

**ЛЕГШЕ ВЕРБЛЮДОВІ ПРОЙТИ КРІЗЬ ГОЛЧА-
НЕ ВУШКО, НІЖ БАГАТОМУ ВВІЙТИ В
ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ (Матв., 19: 24)**

ТЬМА КРОМІШНЯ (Матв., 22: 13)

ПЛАЧ І СКРЕГІТ ЗУБІВ (Матв., 24: 51)

**БАГАТО ЗВАНИХ ТА МАЛО ВИБРАНИХ (Матв.,
22: 14)**

“*Знаменням часу*”, “*ознакою часу*” називають явище в громадському житті, типове саме для цього часу, — це основна подія, яка провіщає великі зміни. Походить вислів ось із якого тексту: «І підійшли фарисеї та саддукеї і, випробовуючи, просили Його показати ознаку їм із неба. А Він відповів і промовив до них: “Ви звечора кажете: “Буде погода, — червоніє бо небо”. А ранком: “Сьогодні негода, — червоніє бо небо похмуре”. Розпізнати небесне обличчя ви вмієте, ознак часу ж не можете! Рід лукавий і перелюбний шукає ознаки, та ознаки йому не дадуть...”» (Матв., 16: 1—4). Ось приклади вживання цього вислову:

І повзуть інші чутки про знамення на землі і на небі, про сонячне затемнення і про те, що наближається кінець світу (З. Тулуб).

З'явився, з другого боку, герой, який став знаменням часу, але якого література тільки почала відкривати (Б. Б у р я к).

Вислів *“віра горами двигас”* походить із того місця в Євангелії, де учні питають Ісуса, чому вони не змогли вигнати демона з хлопця. Ісус відповідає: «Через ваше невірство. Бо поправді кажу вам: коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчичне, і горі оцій скажете: “Перейди звідси туди”, то й перейде вона, і нічого не матимете неможливого! Цей же рід не виходить інакше, як тільки молитвою й постом» (Матв., 17: 20—21). Вживаються ці слова як крилаті тоді, коли треба образно підтвердити думку — найбільші труднощі перемагаються вірою в правильність поставленої мети:

Тільки Дух може оживити, підняти людину і повести її на заповідану гору, адже *віра гори ворухить* (Є. С в е р с т ю к).

У розділі “Хто найбільший у Царстві Небеснім” говориться: «Підійшли до Ісуса тоді Його учні, питаючи: “Хто більший у Царстві Небеснім?” Він же дитину покликав і поставив її серед них, та й сказав: “По правді кажу вам: коли не навернетесь, і не станете, як ті діти, — не ввійдете в Царство Небесне! Отже хто впокориться, як дитина оця, той найбільший у Царстві Небеснім. І хто прийме таку дитину одну в Моє Імення, той приймає Мене. Хто ж спокусить одне з цих малих, що вірують в Мене, то краще б було, коли б жорно млинове на шию йому почепити, — і його потопити в морській глибині...”» (Матв., 18: 2—6).

Звідси ж узято і вислів *“горе тому, хто спокусить одного з малих цих”* (цитуються переважно церковнослов'янською мовою: “Аще кто соблазніт єдиного от малих сих”) — моральне правило, за яким осуджується використання чиеїсь переваги над дитиною або людиною беззахисною. Наприклад:

— У мене дочка, син... Ви розумієте, ніжний дитячий розум, чисте серце... *Аще кто соблазнит єдиного от малых сих...* (А. Ч е х о в).

“Заблудла (заблукана) вівця” у сучасній нам мові — людина, яка збилася з правильного шляху. У тексті

Євангелія — це образний вислів про людину, яка може помилятись, але Бог дбає про її навернення: “Як вам здається: коли має який чоловік сто овець, а одна з них заблудить, то чи він не покине 99 у горах і не піде шукати заблудлої? І коли пощастить відшукати її, по правді кажу вам, що радіє за неї він більше, аніж за 99 незаблудлих. Так волі нема Отця нашого, що на небі, щоб загинув один із цих малих” (Матв., 18: 12—14).

Вислів давно відірвався від тексту і вживається досить широко:

— Так, нас запрошують. Бачиш, он вогнище, заблукана вівця! (П. П а н ч).

Далі в тексті Євангелія розповідається про те, хто може увійти в Царство Небесне: «Ісус же сказав Своїм учням: “По правді кажу вам, що багатому трудно увійти в Царство Небесне. Іще вам кажу: *легше верблюдові пройти через голчине вушко, ніж багатому в Божє Царство увійти!*”» (Матв., 19: 23—24). По-різному пояснювався цей вислів (“вухо голки” — ворота в стіні Єрусалима; “верблюд” — корабельний канат та ін.). Найімовірніше — це прислів’я, яке існувало в час написання книги. Вислів вказує на неможливість досягнення чогось:

Трансформація віри залежно від збагачення людини скарбами земними — не дуже складна проблема, над якою стоїть емблема *верблюда перед вушком голки* як застережний знак (Є. С в е р с т ю к).

Я, звичайно, верблюд. Я підступно й злочинно
В вушко голки циганської ліз, як маньяк.
А спитайте, чому? Та хотів самочинно
Контрабандою в рай прошмигнуть на дурняк.

(І. С в і т л и ч н и й)

Одна невелика притча — про гостей весільних — дала одразу три крилатих вислови. У притчі розповідається про царя, який одружував сина і кликав гостей на весілля. Та запрошені ним гості не захотіли прийти на весілля, хоч цар сказав: “Ось я приготував обід свій, закололи бики й відгодоване, — і все готове. Ідіть на весілля!” (Матв., 22: 4). Послані ним раби так і не привели гостей, а в одному місті цих царевих посланців просто вбили. Цар послав туди своє військо, жителів

повбивали, а місто спалили. Тоді цар наказав рабам збирати всіх, кого тільки спіткають. «І весільна кімната гістьми переповнилась. Як прийшов же той цар на гостей подивитися, побачив там чоловіка, в одержу весільну не вбраного, та й каже йому: “Як ти, друже, ввійшов сюди, не мавши одержі весільної?” Той же мовчав. Тоді цар сказав своїм слугам: “Зв’яжіть йому ноги та руки, та й киньте до зовнішньої темряви, — буде плач там і скрегіт зубів...” „Бо багато покликаних, — та вибраних мало”» (Матв., 22: 10—14).

Те, що в перекладі “темрява зовнішня”, — по-церковнослов’янськи *“тьма кромішня”* (“кромі” — зовні). Вислів уживається для позначення глибокої темряви. У переносному значенні — неосвіченість, невігластво:

А щодо того, що ми нічого не друкуємо для мужиків, то, будьте ласкаві, скажіть, хто з нас може написати щось такого, щоби мало і наукову вартість і було таке популярне? Що ми можемо написати, коли самі нічого ніяк не вміємо, коли на кожному поступові тикається чоловік на *тьму кромішню* (І. Франко, лист до М. Павлика, 19.02.1880 р.).

Орнітолог із заповідника розповість, скільки перепілок збивається в цих степах восени, де вони, перш ніж відлетіти за море, скидають з себе зайвий жир, щоб стати легкими, а головне, ждуть прильоту стрепетів, бо саме стрепет гуртує перепелиний табун і веде його потім і у політ, — хоч і в негоду, хоть навіть і крізь *кромішню тьму* (О. Гончар).

Як і попередній, вислів *“плач і скрегіт зубів”* зустрічається в цьому Євангелії кілька разів. Сьогодні вислів означає стан глибокого розпачу:

Мабуть, усе отаке старе, стародавнє кличе до прислухання ударам власного серця, до розумування над життям. Там десь інтриги, політика, ідеї, в’язниці, жандарі, *плач і скрегіт зубів* — а тут тихо-тихо, мов на дні моря (Г. Хоткевич).

Виїхали вони під поетичний *скрегіт зубів* розлюченого Коростилевського (Я. Гримайло).

Часом окремо вживають *“скрегіт зубовний”* для позначення злості, ненависті:

Першу ніч я провела тоді, як тінь в Дантовому пеклі, — з *плачем і скрежетом зубовним* (Леся Українка, лист до М. Косача, 10. 1889 р.).

Дослідники вважають, що вислів *“багато званих (по-кликаних), та мало вибраних”* дуже давній.

Так, Р. Ю. Віннер доводить, що цей вислів є в стародавньому тексті *“Послання Варнави”*, який був написаний в Єгипті в середовищі дохристиянських общин. Ось приклад вживання:

На кембриджському банкеті, в колі молодих талановитих ботаніків, котрими так багата Англія, я, не соромлячись, висловлював думку: *“Багато званих, але чи багато вибраних?”* (К. Тимірязєв).

Вислів *“безплідна смоковниця”* походить із розповіді про те, як Ісус, вертаючись із міста, зголоднів, побачив фігове дерево і підійшов до нього. Та плодів на дереві не було. І тоді він сказав: *«“Нехай плоду із тебе не буде ніколи повіки”*. І фігове дерево зараз усохло» (Матв., 21: 19).

“Безплідною смокóвницею” називають (образливо) жінку, в якій немає дітей; вченого, який не досяг успіхів у своїй галузі; загалом — людину, яка нічого не створила:

Не може дерево ледаче давати плоду доброго (П. Куліш).

КНІЇЖНИКИ ТА ФАРИСЄЇ (Матв., 23: 14—15)

ГРОБИ ПОВАПЛЕНІЇ (ПОБІЛЕНІ) (Матв., 23: 27)

ВІДДІЛЯТИ ОВЕЦЬ ВІД КОЗЛИЩ (Матв., 25: 31—33)

Вислів *“книжники та фарисеї”* зустрічається в Євангеліях багато разів. У Євангелії від Матвія є розділ *“Горе лицемірам”*. У ньому говориться: *“Горе ж вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що вдовині хати поїдаєте, і напоказ молитесь довго, — через те осуд тяжчий ви приймете! Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що обходите море та землю, щоб придбати нововірця одного; а коли це стається, то робите його сином геєни, вдвоє гіршим за вас!”* (Матв., 23: 13).

Німії, подлії раби,
Підніжки царськїї, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї,
Донощики і *фарисеї*,
За правду пресвятую стать
І за свободу.

Мій гріх тяжкий, мій домисел злочинний,
Суди, суддя, та напрямки, хутчій,
Без вигадок, без хитрої личини
Й без *фарисейських* лицедій!

Вислів “*ис взірая на ліца*” (церковнослов’янське “взірать”, російське “смотреть”, українське “дивитись”) походить із Євангелія, де є такі слова: “Учителю, знаємо ми, що Ти справедливий, і наставляєш на Божу дорогу правдиво, і не зважаєш ні на кого, бо на людське обличчя не дивишся Ти” (Матв., 22: 16). Цей же вислів зустрічається і в багатьох інших місцях Біблії. Означає він — “діяти без догідливості перед вищими, без схиляння перед сильними світу цього”:

Вислів “*гроби повапленії*” (“*гроби побілені*”) звичайно цитується церковнослов’янською мовою. Походить він із такого тексту: “Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що подібні до гробів побілених, які гарними зверху

здаються, а всередині повні трупних кісток та всякої нечистості! Так і ви, — назовні здається людям за праведних, а всередині повні лицемірства та беззаконня!” (Матв., 23: 27—28). Вислів уживається звичайно щодо всього лицемірного, нікчемного, безсилового, яке прикривається зовнішнім блиском:

Громада одвертається, щоб не дивиться на статую.

М е т ь ю Ф і л ь д і н г : Диявола він слухав, се робивши!

Р і ч а р д : Я слухав тільки вищого натхнення, а ви кого? (Показує на Гудвісона). *Повапленого гробу!* Ви ідола створили, а не я! (Л е с я У к р а ї н к а).

Вислів “*відділяти овець від козлищ*” також цитується церковнослов’янською мовою, означає він — відділяти погане від хорошого:

Отож премудрий прозорливець,
Поміркувавши, взяв єлей
Та взяв од козлищ і свиней
Того Саула здоровила
І їм помазав во царя.

(Т. Ш е в ч е н к о)

Походить вислів із такого тексту: “Коли ж прийде Син Людський у славі Своїй, і всі Анголи з Ним, тоді Він засяде на престолі слави Своєї. І перед Ним усі народи зберуться, і Він відділить одного від одного їх, як відділяє вівчар овець від козлів. І поставить він вівці праворуч від Себе, а козлята — ліворуч” (Матв., 25: 31—33).

ВІДДАТИ КЕСАРЕВЕ КЕСАРЮ, А БОЖЕ БОГОВІ
(Матв., 22: 15—21)

**ЗАРИТИ (ЗАКОПАТИ) ТАЛАНТ (СКАРБ) У ЗЕМ-
ЛЮ** (Матв., 25: 15—30)

ЖНЕ, ДЕ НЕ СІЯВ (Матв., 25: 24; Лука, 19: 21)

МЕНШИЙ БРАТ (Матв., 25: 40).

Ф а р и с е ї вирішили зловити на слові Ісуса і послали до нього своїх учнів. Учні запитали: «“Скажи ж нам, як здається Тобі: чи годиться

давати податок для кесаря, чи ні?” А Ісус, знаючи їхнє лукавство, сказав: “Чого ви, лицеміри, Мене випробовуєте? Покажіть Мені гріш податковий”. І принесли динарія йому. А він каже до них: “Чий це образ і напис?” Ті відказують: “Кесарів”. Тоді каже Він їм: “Тож віддайте кесареве — кесареві, а Богові — Боже”. А почувши таке, вони дивувалися. І, лишивши Його, відійшли» (Матв., 22: 17—22).

Вислів *“віддати кесареве кесарю, а Боже Богові”* вживається у випадках, коли хочуть сказати: *“слід віддати комусь належне”*:

Сумлінно віддас *кесареві, що кесареве, а Богові, що Боже*. Але немає такої сили на землі, ні в кесаря, ні в Бога, що нарушила б його віру в господарське право власності, що захитала б його власністю, непорушною, як цісарський закон, святою, як Божа воля (С. Т у д о р).

Притча про таланти дуже популярна. Її багато хто з вас знає, але деякі подробиці з цієї притчі залишаються поза увагою, а вони важливі. Ось ця притча. Вона викладена так просто, без лукавства і окрас стилю, як це властиво мові Євангелія від Матвія:

“...один чоловік, як відходив, покликав своїх рабів і передав їм добро своє. І одному він дав п'ять талантів, а другому два, а тому один, — кожному за спроможністю його. І відійшов. А той, що взяв п'ять талантів, негайно пішов і орудував ними, — і набув він п'ять інших талантів. Так само ж і той, що взяв два — і він ще два інших набув. А той, що одного взяв, пішов та й закопав його в землю, — і сховав срібло пана свого” (25: 14–18). Коли повернувся їхній пан, він покликав своїх рабів для обрахунку. Прийшов перший раб і сказав: “Пане мій, п'ять талантів мені передав ти, — ось я здобув інші п'ять талантів”. Сказав же йому його пан: “Гаразд, рабе добрий і вірний! Ти в малому був вірний, над великим поставлю тебе...” (25: 20–21). Так само було з другим рабом. Та ось прийшов той, що одного таланта взяв, і сказав: “Я знав тебе, пане, що тверда ти людина, — ти жнеш, де не сіяв, і збираєш, де не розсипав. І я побоявся, — пішов і таланта твого сховав у землю. Ото маєш своє...” І відповів його пан, і сказав йому: “Рабе лукавий і лінивий! Ти знав, що я жну, де не сіяв, і збираю, де не розсипав? Тож тобі

було треба віддати гроші мої грошомінам, і, вернувшись, я взяв би з прибутком своє. Візьміть же від нього таланта і віддайте тому, що десять талантів він має. Бо кожному, хто має, дасться йому та й додасться, хто ж не має, — забереться від нього й те, що він має. А раба непотрібного киньте до зовнішньої темряви, — буде плач там і скрегіт зубів” (25: 24—30).

У переносному значенні *“зарити (закопати) талант (скарб) у землю”* — не використати наявних можливостей, а ще — загубити обдарування. Чому? Тому що грецьке слово *талантон* спочатку вживалось для позначення терезів, ваги, далі — кількості грошей певної ваги і, нарешті, стало синонімом видатних здібностей у певній галузі. Наприклад:

Я певно свій талант не закопаю,
Добром своїм рад другим я служить.

(І. Ф р а н к о)

У житті ми нерідко зустрічаємо цікавих оповідачів. Але ці оповідачі *“заривають у землю”* свій талант або й взагалі позбавлені здібності занотувати свої розповіді (Ю. С м о л и ч).

У цій притчі пан каже про себе: *“Ти знав, що я жну, де не сів, і збираю, де не розсипав”* (Матв., 25: 26). Так говорять про людей, які люблять користуватися плодами чужих трудів. Цей же вислів є і в Євангелії від Луки: *“...береш, чого не клав, і жнеш, що не сів”* (19: 21). Дослідники вважають, що першоджерелом цього вислову було грецьке прислів'я *“жати чуже жниво”*:

Посіви ваші інші жнуть,
Багатства інші дістають,
Тчете ви іншим пишні строї,
І ходять інші в вашій зброї.

(В. М и с и к)

Є в Євангелії від Матвія слова, які стали дуже знаменними для української словесності — це такі слова Ісуса: *“По правді кажу вам: що тільки вчинили ви одному з найменших братів Моїх цих — те Мені ви вчинили”* (25: 40). А тепер пригадаємо такі слова Т а р а с а Ш е в ч е н к а:

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —

«А коли настав вечір, Він приходить із Дванадцятьма. І як сиділи вони при столі й споживали, промовив Ісус: “По правді кажу вам, що один з-поміж вас, який спожи-

вав зо Мною, видасть Мене”. Вони зачали сумувати і один по одному питати Його: “Чи не я?” А він їм сказав: “Один із Дванадцятьох, що в миску мачає [хліб] зо Мною... Людський Син справді йде, як про Нього написано; та горе тому чоловікові, що видасть він Людського Сина! Було б краще тому чоловікові, коли б він не родився!..”

Як вони ж споживали, Ісус узяв хліб і поблагословив, поламав, і дав їм, і сказав: “Прийміть, споживайте, це — тіло Моє!” І взяв Він чашу, і, вчинивши подяку, подав їм, — і пили з неї всі. І промовив до них: “Це — кров моя Нового Заповіту, що за багатьох проливається. По правді кажу вам, що віднині не питиму Я від плоду виноградного до того дня, як Новим буду пити його в Царстві Божім”» (Марк, 14: 17—25).

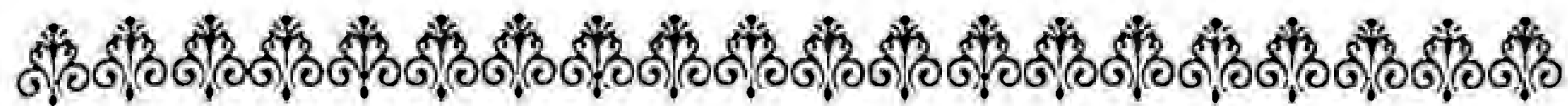
Як бачимо, Ісус знає, що на нього чекає: знає, хто його зрадить, знає, що буде страчений.

Перед цим читаємо: «За два ж дні була Пасха й Опрісноки. А первосвященики й книжники стали шукати, як би підступом взяти Його та забити. Вони говорили: “Та не в свято, щоб бува колотнеча в народі не сталась”» (Марк, 14: 1—2). Цим і пояснюється потреба Таємної вечері — в таємниці перед усіма вибирається місце святкової вечері, щоб про неї не знали люди первосвященика.

«А першого дня Опрісноків, коли пасху приношено в жертву, сказали Йому Його учні: “Куди хочеш, щоб пішли й приготували ми Тобі пасху спожити?” І посилає Він двох із Своїх учнів і каже до них: “Підіть до міста, і стріне вас чоловік, що нестиме в глекові воду, — то йдіть за ним. І там, куди він увійде, скажіть до господаря дому: “Учитель питає: “Де кімната Моя, в якій Я споживу зо своїми учнями пасху?” І він вам покаже велику горницю, вистелену та готову: там приготуйте для нас”. І учні пішли, і до міста прийшли, і знайшли, як Він їм сказав, — і зачали вони пасху готувати» (Марк, 14: 12—16).

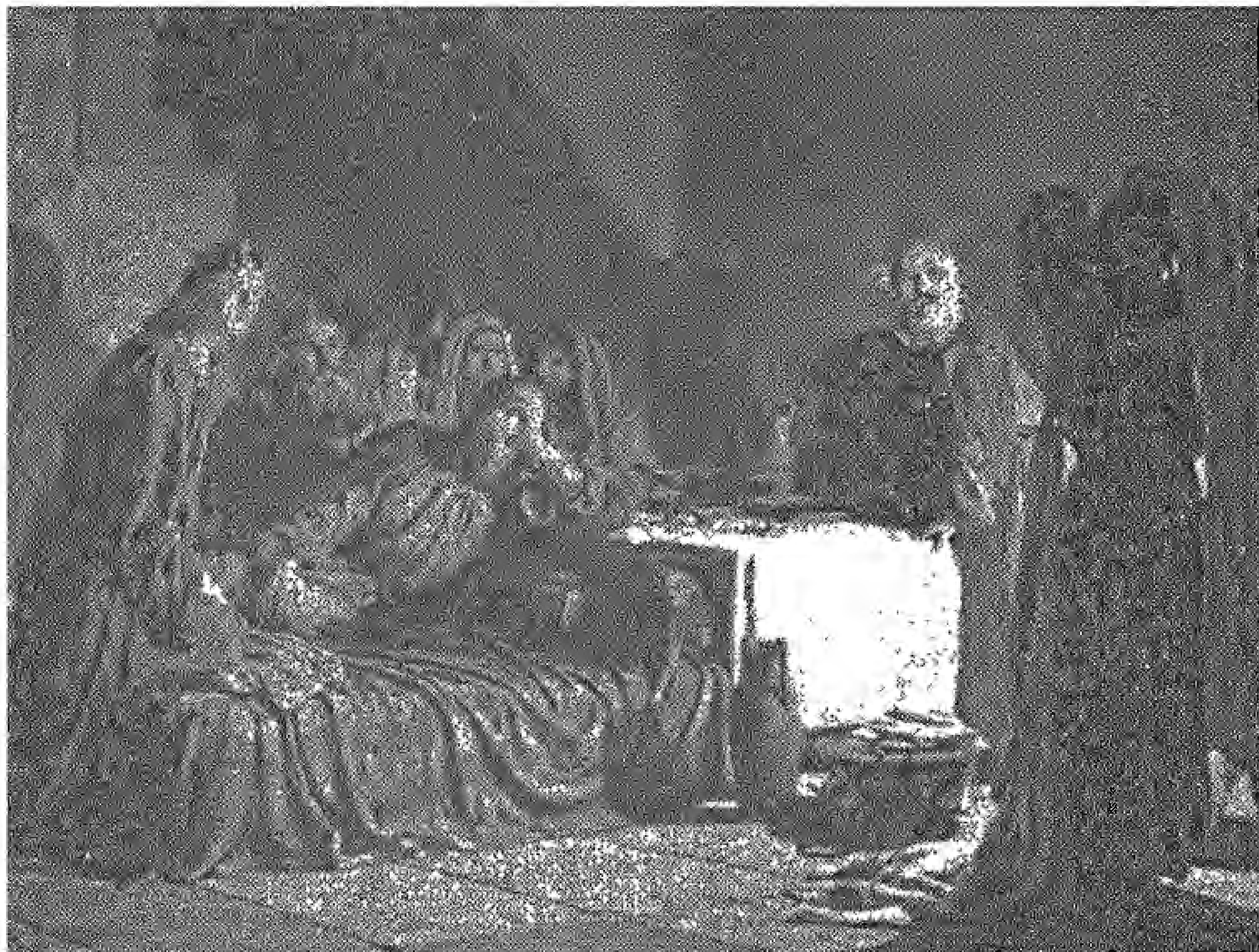
На цю вечерю Петро та Іван готували найважливішу частину трапези: запечене м’ясо ягняти з гіркими травами, опрісноки — прісний хліб, виноградний сік або вино в глечику.

Вислів “*таємна вечеря*” вживається в переносному, образному значенні, коли йдеться про зібрання або

зустрічі людей, серед яких є й однодумці, й відступники, зрадники. Часто в основу вживання кладеться зоровий образ — відомі картини, фрески, ікони. Наприклад:

За довгим столом відбувалася вечеря. *Не таємна й не остання*, можемо назвати її Першою вечерею... (П. Загребельний).

М. Ге. “Таємна вечеря”

Діливсь я хлібом з ворогами,
Як друзів Бог відгородив.
Мені язик затисли в двері.
Та не покинув я співати.
Хоч *на таємній хтось вечері*
Мене з вас має цілувати.

(М. Холодний)

Найвідоміше зображення Таємної вечері — це розпис Леонардо да Вінчі в трапезній міланського монастиря Санта Марія дель Граціє. Це шедевр світового мистецтва, відомий нам із численних репродукцій, як відомі й відступи в зображеному від євангельських текстів.

Порівнюючи численні стародавні іудейські та римські джерела, а також біблійні тексти, дослідники прийшли до висновку, що Ісус та його учні мали б не сидіти, а напівлежати біля столу, що було в традиціях того часу (адже в тексті Євангелій говориться про “горницю вистелену” — вистелену саме для такого напівлежання). Леонардо да Вінчі, мабуть, знав про це, але та хвилина, коли Ісус говорить про зраду і смерть, вимагала більш суворих і прагматичних обставин. І ще одна розбіжність — це місце за столом Іуди Іскаріота. На думку дослідників, Іуда сидів ліворуч від Ісуса — на почесному місці, поряд з учителем. Про це свідчать такі слова Ісуса в Євангелії від Матвія: “... хто руку свою вмочить у миску зо мною, той видасть мене” (26: 23). На розписі Іуда зображений майже в кінці столу, а це виключало можливість користування одною мискою з Ісусом.

Крилатим стало ім'я одного з дванадцяти учнів Ісуса — це ім'я *Іуди Іскаріота*. Слово “*Іскаріот*” розшифровується як “людина з Керіота”. Можливо, це містечко Кіріаф в Іудеї (було ще одне містечко зі схожою назвою на березі Мертвого моря). Відомо також, що батька його звали Симон. Таким чином виходить, що один лише Іуда був родом з Іудеї, решта ж апостолів — із Галілеї (Північної Палестини). В общині учнів Христа він відав спільними витратами і носив з собою “грошову скриньку” для пожертвувань. Він, як свідчать Євангелія, не дуже чесно виконував свої обов'язки. Хоча важко повірити, що Ісус міг вибрати апостолом звичайного злодія.

Чому ж Іуда — учень Ісуса — так різко змінив своє ставлення до нього?

Висловлювалися різні припущення. Можливо, апостоли недовіриливо, а то й вороже ставилися до Іуди-чужинця, а це його ображало.

Він міг поступово втратити віру в Ісуса і почати дивитися на нього іншими очима: Ісус здався йому одним з тих галілейських безумців, які підбурювали народ і накликали на країну біду. І в голові в нього могла зародитися думка, висловлена пізніше первосвященником: “Краще для нас, щоб один чоловік прийняв смерть за людей, аніж щоб увесь народ мав загинути!” (Іван, 11: 50).

. Іуда ще міг подумати на початку, що Ісус стане справжнім царем Іудеї, а біля нього апостоли — серед них і він — стануть багатими і впливовими людьми. Пізніше він зрозумів, про яке царство йдеться, — про царство небесне, а не земне; він міг розчаруватися і навіть зненавидіти Ісуса.

Християнська традиція пов'язує зміну ставлення Іуди до Христа з такою подією.

«Коли ж Ісус був у Віфанії, у домі Симона прокаженого, підійшла одна жінка до Нього, маючи алябастрову пляшечку дорогоцінного мира, — і вилила на Його голову, як сидів при столі Він. Як побачили ж учні це, то обурилися та сказали: “Нащо таке марнотратство? Бо дорого можна було б це продати і віддати вбогим”. Зрозумівши, Ісус промовив до них: “Чого прикрість ви робите жінці? Вона ж добрий вчинок зробила Мені. Бо вбогих ви маєте завжди з собою, а Мене не постійно ви маєте. Бо, виливши миро оце на тіло Моє, вона те вчинила на похорон Мій”» (Матв., 26: 6—12).

Вважається, що саме з цього моменту в Іуду вселився диявол, який і штовхнув його на зраду. Описано зраду в Євангеліях аж надто лаконічно: «Тоді один із Дванадцятьох, званий Юдою Іскаріотським, подався до первосвящеників, і сказав: “Що хочете дати мені, — і я вам Його видам?” І вони йому виплатили тридцять срібняків. І він відтоді шукав слушного часу, щоб видати Його» (Матв., 26: 14—16).

Звідси ім'я Іуди (*Іуда, Юда, Іуда Іскаріот*) стало позначати зрадника, лицеміра, людину продажної душі (воно виступає і як власне, і як загальне ім'я):

Пішла в село і там зустрінула велике розчарування.
У кожному кутку був “просвітитель” від самої влади —
румунський поліцай — *іуда* (О. К о б и л я н с ь к а).

— Чого це так Івашко узявся за того Давидовича? —
думав уголос Кушнір. — Таж то *Юда* православний, він
і свата свого продасть, еже йому хто заплатить
добре (Р. І в а н ч у к).

Ніхто не жде святого чуда
І порятунку теж не жде.
Конверт заклеює *Іуда*,
Підписує:

НКВД...

(М. Р у д е н к о)

Ціна зради — тридцять срібників (срібняків) — теж стала крилатою: коли кажуть *“тридцять срібняків”* — мають на увазі продажність, зраду, ціну зради:

— Іуда, — каже, — продешевив, а ми будемо так: скільки дадуть, але не дешевше *тридцяти срібних!* (Остап Вишня).

— І що з цього матимеш? — спитав Григорій з натаком на *тридцять срібників* (Василь Шевчук).

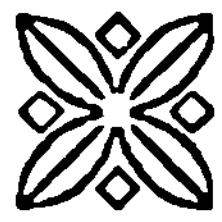
Подальша доля Іуди і тридцяти срібняків описана так: «Тоді Юда, що видав Його, як побачив, що Його засудили, розкався і вернув тридцять срібняків первосвященикам і старшим, та й сказав: “Я згрішив, невинну кров видавши”. Вони ж відказали: “А нам що до того? Дивись собі сам...” І, кинувши в храм срібняки, відійшов, а потому пішов та й повісився... А первосвященики, як взяли срібняків, то сказали: “Цього не годиться покласти до сховку церковного, — це ж бо заплата за кров”. А порадившись, купили за них поле гончарське, щоб мандрівників ховати, чому й зветься те поле “полем крові” аж до сьогодні» (Матв., 27: 3—8).

Так твердять Євангелія, а народна творчість додає до цього уточнення: дерево, на якому повісився Іуда, — це осика. Вона вважається “іудиним деревом”, яке з того часу не перестає тремтіти (листок осики тремтить і без вітру тому, що так влаштована його “ніжка”).

Зрада є зрада, і покоління людей, вихованих Євангеліями, мали перед собою пострах — Іуду-зрадника, Іуду, який продав свого вчителя за тридцять срібняків.

Образ Іуди можна зустріти в багатьох художніх творах, де неоднаково пояснювалися причини його зради, як неоднаковим був і він сам у цих творах.

Художники зображували Іуду досить молодою людиною, ще безбородою (наприклад Джотто в “Поцілунку Іуди”).

ГЕФСИМАНСЬКИЙ САД (Матв., 26: 36)

НЕХАЙ ОБМИНЕ ЦЯ ЧАША МЕНЕ (Матв., 26: 39)

ВИПИТИ ГІРКУ ЧАШУ. ВИПИТИ ЧАШУ ДО
ДНА (Ісайя, 51: 17)

ПОЦІЛУНОК ІУДИ (Матв., 26: 46—49)

ХТО ВЗЯВ МЕЧ, ВІД МЕЧА Й ЗАГИНЕ (Матв.,
26: 52)

— Після Таємної вечері Ісус разом з учнями
йде на Оливну гору. Тут він каже апостолу
Петру, що цієї ночі, перш ніж заспіває півень, той тричі
відречеться від Ісуса. Прийшовши в Гефсиманський сад,
Ісус «промовляє до учнів: “Посидьте ви тут, аж поки піду
й помолюся отам”. І, взявши Петра й двох синів Заведее-
вих, зачав сумувати й тужити. Тоді промовляє до них:
“Обгорнена сумом смертельним душа Моя! Залишіться
тут, і попильнуйте зо Мною...” І, трохи далі пройшовши,
упав Він долілиць та молився й благав: “Отче Мій, коли
можна, нехай обмине ця чаша Мене... Та проте — не як
Я хочу, а як Ти...”» (Матв., 26: 38—39). «Відійшовши ще
вдруге, Він молився й благав: “Отче Мій, як ця чаша не
може минути Мене, щоб не пити її, — нехай станеться
воля Твоя!” І, прийшовши, ізнову знайшов їх, що спали,
бо зважніли їм очі були. І, залишивши їх, знов пішов і
помолився втретє, те саме слово промовивши. Потому
приходить до учнів і їм промовляє: “Ви ще далі спите й
спочиваєте? Ось година наблизилась — і до рук грішних
кам виданий буде Син Людський...”» (Матв., 26: 42—45).

Ця картина, описана так просто, а водночас із таким
глибоким відчуттям душевного стану Ісуса, зробила слова
“*Гефсиманський сад*” крилатими, а саме місце в пам’яті
людей — священним:

Так, роман І. Багряного про поневіряння невинних
людей у радянських тюрмах 1937—1939 років має назву
“*Сад Гетсиманський*”.

Куди піду?
Куди тепер піду?

Де на землі земля обітована?
 Казарми в *Гефсиманському саду*,
 І всі народи — як розкрита рана...
 (Л. Костенко)

Крім того, “*Гефсиманський сад*” — це ще й місце, де було вчинено підлу зраду:

Зворушує згадки
 Огонь од лампадки,
 Що світять тут люди,
 Про факел Іуди
 В густім *Гефсиманським саду*.
 (Г. Чупринка)

Йди з-перед очей, відродо,
 пощезни, мето моя!
 Бреду *Гефсиманським садом*,
 така мені досада,
 душа мов не своя.
 (В. Стус)

Дуже широко цитуються також слова “*нехай обмине ця чаша мене*”, коли хочуть сказати: “Нехай не торкнеться мене це горе й нещастя”:

...Скеруй повстання в інший бік, щоб минула нас
чаша сія. Стань на чолі повстання. Тоді й булава тобі
 сама в руки впаде, і слава, і сила... (З. Тулуб).

Вислів цей перегукується, власне — розвиває інший вислів зі Старого Заповіту — “*випити гірку чашу*”, “*випити чашу до дна*” (про долю людини): “Збудися, збудися, устань, дочко Єрусалиму, що з руки із Господньої випила ти келих гніву Його, чашу-келиха одуру випила, вицідила...” (Ісайя, 51: 17). Цей вислів також дуже поширений в українській літературній мові:

Що там тюрма! То слава наша!
 Ми всі тепер сидим в тюрмі!
 Всі *п’єм одну ми скорбну чашу*,
 Одна вона — тобі й мені.
 (О. Кониський)

Хоч би ж хоч хтось знав, яку *він гірку чашу випив*.
 Хоч би ж хтось хоч колись передав братам, яку *він гірку чашу за них випив!* (І. Багрянйй).

І я не сплю. І смерть вночі не спить.
 А у вині втонула зірка вража.

І гірко — Боже мій, як гірко пить!
І треба випить цю останню чашу.
(І. Жиленко)

Розповідь євангеліста Матвія продовжується: «Ісус каже: “Уставайте, ходім — ось наблизився Мій зрадник!” І коли Він іще говорив, аж ось прийшов Юда, один із

Джотто. “Поцілунок Іуди”

Дванадцятьох, а з ним люду багато від первосвящеників і старших народу з мечами та киями. А зрадник Його дав

був знака їм, кажучи: “Кого поцілую, то Він, беріть Його». І зараз він підійшов до Ісуса і сказав: “Радій, Учителю!” І поцілував Його» (Матв., 26: 46—49).

Слова “Радій!”, “Радуйся!” — це узвичаєне вітання у греків при зустрічі. Поцілунком вітали поважних осіб; тому поцілувати — це привітати когось.

Вислів “*поцілунок Іуди*” в переносному, узагальненому значенні — вчинок людини, що прикриває облесливістю свою зраду, свої ниці помисли:

Він [Гушчалевич] бажає їм за те цілу літанію всякого безголов'я: громів, огнів, гесни, всіх пекельних мук... нарешті, пригадавши собі, що він грецько-католицький священик і читав колись Євангеліє, він називав їх “друзями” і, поцілувавши їх, отак, *Юдиним поцілунком*, віщує їм, що їм “измена не оплатиться” і що їм не минути Божого суду (І. Франко).

«Тоді приступили й руки наклали на Ісуса, — і схопили Його. А ось один із тих, що з Ісусом були, витягнув руку і меча свого вихопив та й рубонув раба первосвященника, — і відтяв йому вухо. Тоді промовляє до нього Ісус: “Сховай свого меча в його місце, бо всі, хто візьме меча, — від меча і загинуть”» (Матв., 26: 50—52).

Це слова Ісуса Христа, сказані ним при арешті, а не слова Олександра Невського, як багато хто звик думати. Звідки взялася ця думка? У 1938 році вийшов фільм “Олександр Невський”. Сценарій до нього писав письменник Петро Павленко (1899—1951). Він і вклав в уста Олександра Невського схожі слова: “Хто з мечем до нас увійде, від меча й загине. На тому стояла і стоїть Руська земля!” Ці слова під час Великої Вітчизняної війни — саме як слова славетного полководця — були в усіх на вустах. Прекрасні слова, що й казати, але в тих джерелах, де описане життя Олександра Невського (“Псковская вторая летопись”, “Софийская первая летопись”), цих слів немає.

Вислів “*хто взяв меч, від меча й загине*” вживається як пересторога агресорам, а ширше — як засудження насильства, в чому б воно не проявлялось:

*І хай рука, що меч схопила,
Сама загине від меча.*

(М. Рильський)

Судив Ісуса первосвященик Кайяфа, який стояв тоді на чолі Синедріону — вищого духовного і світського органу. Серед членів Синедріону було два прихильники Ісуса — Йосип з міста Аримафеї і ще один його таємний прихильник. Але вони не зуміли його захистити. Оскільки Синедріон не мав права засуджувати на смерть без римського намісника, Ісуса повели до Понтія Пілата.

УМИВАТИ РУКИ (Матв., 27: 24)

У Євангеліях про Понтія Пілата — історичну особу, римського прокуратора в Палестині, — говориться дуже мало: стверджується факт самого його існування. «І знялися всі їхні збори, і повели до Пілата Його. І зачали оскаржити Його й говорити: “Ми ствердили, що Цей ворохобить народ наш і забороняв податок давати кесареві та й говорить, що Він — Христос Цар”. І Пілат запитав Його, кажучи: “Чи Ти Цар Юдейський?” А Він відказував йому у відповідь: “Сам ти кажеш...” І Пілат сказав первосвященикам та до народу:

“Я не знаходжу жодної провини в Цій Людині”. А вони намагались, говорячи: “Він бунтує народ, навчаючи в усій Юдеї, від Галілеї почавши аж посі”. А Пілат, вчувши про Галілею, спитав: “Хіба Він галілеянин?” І дізнавшись, що Він із влади Ірода, відіслав Його Іродові, бо той в Єрусалимі також перебував тими днями» (Лука, 23: 1—6).

Ірод давно цікавився Ісусом і боявся його, а тому мав до нього багато питань. Він боявся, що Ісус — це воскреслий Іван Хреститель, якого Ірод спочатку ув’язнив, а потім наказав убити. Та Ісус мовчав. Ірод розлютився. Він і його гості почали знущатися з Ісуса і, повертаючи його Пілатові, зодягли в білий одяг — знак того, що на ньому немає ніякої провини (нехай, мовляв, Пілат сам розбирається).

Звідси й походить вислів “*посилати від Понтія до Пілата*” у значенні “бюрократичні ігри, коли справа не вирішується, а передається від чиновника до чиновника”. Як міг виникнути цей вислів? Віруючі сприймали на слух ім’я Понтій Пілат як імена двох людей.

Коли Ісус повернувся до Пілата, той скликав первосвящеників, народ і сказав їм, що не бачить жодної провини, за яку Ісуса треба було б покарати. Пілат збирається відпустити його, оскільки існує звичай на свято відпускати одного ув’язненого, але на вимогу юрби звільняє розбійника Варавву.

Виходить, що Пілат відпустив убивцю, провини якого була доведена, а засудив невинного:

О горе! горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Щодень *пілати* розпинають,
Морозять, шкварять на огні!

(Т. Шевченко)

Тому якщо когось називають *Пілатом*, то мають на увазі нещирі людину, що своєю бездіяльністю свідомо сприяє злочинові, жорстокого лицеміра:

Ми бились шалено, як гірські орли,
Але вороги нас в полон узяли,
І кинули бранців за мури, за ґрати
Кати і *пілати*.

(О. Олесь)

І все ж в Євангелії Понтій Пілат зображений кращим, ніж він був насправді. Тут він все ж намагався, хоч і марно, врятувати Ісуса. А от у працях античних істориків Йосифа Флавія, Філона і Таціта прокуратор Іудеї Понтій Пілат змальований як підступний і жорстокий правитель, який у своїй провінції чинив розправи і насильства, зовсім не зважаючи на місцевий люд.

Після того, як Ісус повернувся від Ірода, Пілат вдруге питає його, що він учинив, «Ісус відповідав: “Моє Царство не із світу цього. Якби із цього світу було Моє Царство, то служба Моя воювала б, щоб не виданий був Я Юдеям. Та тепер Моє Царство не звідси...” Сказав же до Нього Пілат: “Так Ти Цар?” Ісус відповів: “Сам ти кажеш, що Цар Я. Я на те народився і на те прийшов у світ, щоб засвідчити правду. І кожен, хто з правди, той чує Мій голос”. Говорить до Нього Пілат: “Що є правда?”» (Іван , 18: 36—38).

Дві фрази з цього уривка стали крилатими. Перша — *“не от міра сєго”* (в перекладі українською мовою — *“не од світу цього”*) — звичайно вживана церковнослов’янською мовою.

Ісус мав на увазі, що його царство не земне, а небесне; проте вислів, ставши крилатим, далеко відійшов за своїм змістом від першооснови. Так говорять про людей, які перебувають у світі мрій, про людей, далеких від турбот про сьогодення, про звичайні земні справи:

Є щось в цій людині загадкового, незрушимого, щось *не від світу цього* (І. Б а г р я н и й).

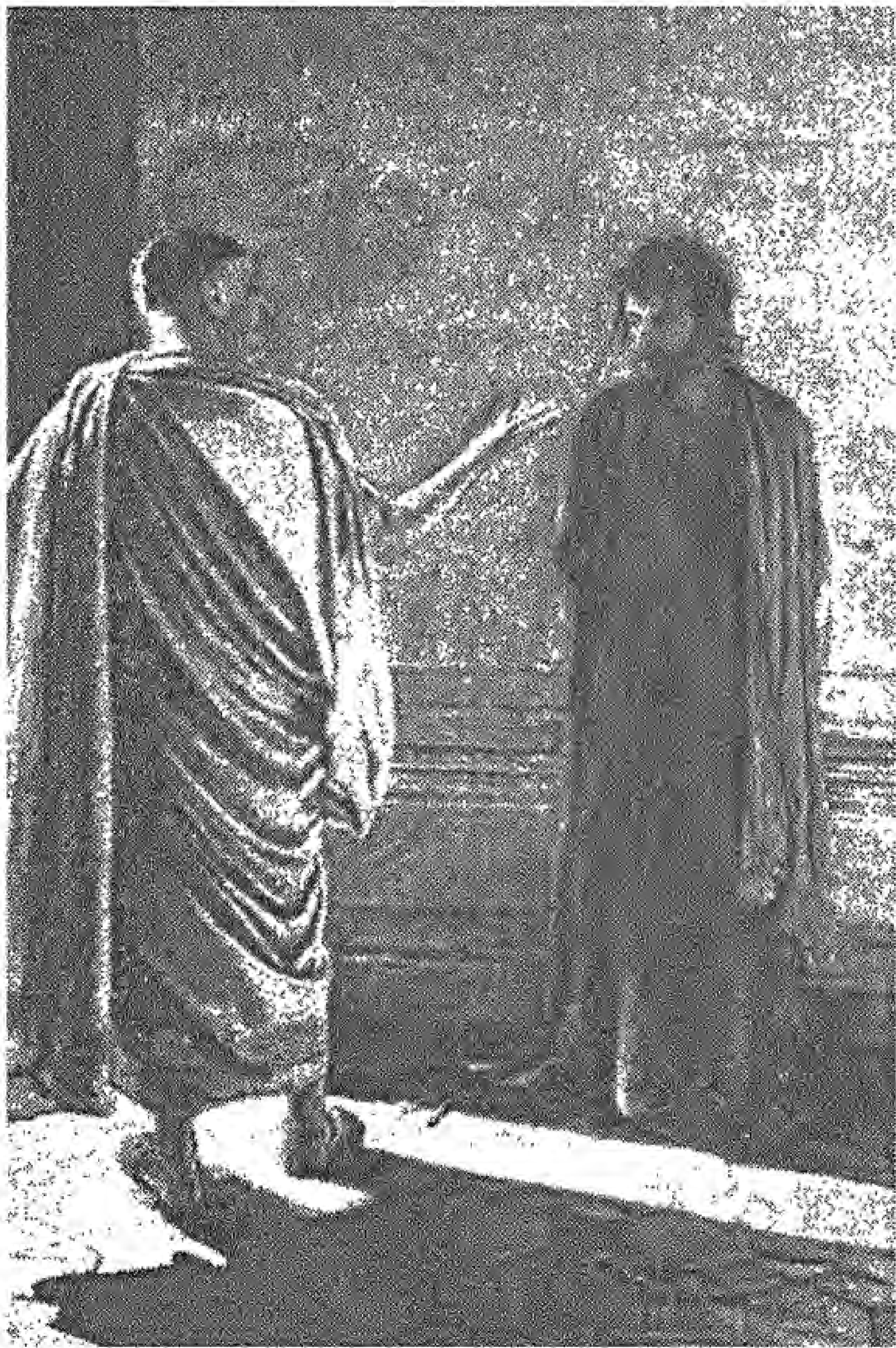
Одна з найбільших прихильностей моєї долі — багаторічна дружба з Васильком Хомичевським, зустріти в житті таку людину — рідкісний талан; про цих людей кажуть: *“не від миру цього”* (Є. К о н ц е в и ч).

Питання Пілата *“що є істина?”* — залишилося без відповіді. Тому в переосмисленому вигляді це питання є своєрідною формулою скептичної відповіді (ніхто не знає, в чому ж вона, ця істина):

Незвичайним постає й саме обличчя зла. Його носієм є організатор та керівник руху мафії... Сьогодні для нього питання *“що є істина?”* не існує: він володіє нею, як повністю володіє ситуацією (Т. С в е р б і л о в а).

На цей євангельський сюжет намальована картина російського художника Миколи Ге (1831—1894), яка має назву “Що є істина?”.

Відпустивши Варавву, Пілат звернувся до натовпу з таким запитанням: «“А що ж я чинитиму з Тим, що Його ви Юдейським Царем називаєте?” Вони ж стали кричати

*М. Ге. “Що є істина?
Христос і Пілат”*

знов: “Розіпни Його!” Пілат же сказав їм: “Яке ж зло вчинив Він?” А вони ще сильніше кричали: “Розіпни Його!..” Пілат же хотів догодити народові, — і випустити їм Варавву. І видав Ісуса, збичувавши, щоб розп’ятий був”» (Марк, 15: 12—15).

Коли згадують вислів “*розіпни його!*”, мають на увазі несправедливу вимогу розправи над неповинною людиною. Ще ширше — наполегливу вимогу людей, засліплених ненавистю до когось, застосувати до нього найсуворіше покарання:

...Прийшли на мою политу марним потом ниву недобрі люди, серед зів'ялого саду поставили збиту трибуну, подібну до ешафота, і, прикриваючи свій сором, а хто не сором, а недобрість чи пустоту свою, кричали голосно:

— Ось він? П'ятнадцятьма врожаями обдурював нас. Забивав ваші памороки красою труда свого. Але нам пощастило нарешті: на п'ятнадцятому разі він викрив своє справжнє лице. *Розіпніть його, розіпніть його!* Іменем великого Бога Отця нашого — розіпніть його... (О. Д о в ж е н к о).

Далі події розгортаються так: «І, як побачив Пілат, що нічого не вдіє, а неспокій ще більший стається, набрав він води, та й перед народом умив свої руки й сказав: “Я невинний у крові Його! Самі ви побачите...” А весь народ відповів і сказав: “На нас Його кров і на наших дітей!”» (Матв., 27: 24—25).

Звідки взявся звичай умивати руки? У Повторенні Закону Старого Заповіту розглядається випадок, коли знайдено вбиту людину, а невідомо, хто вбив. Тоді старійшини найближчого поселення мають принести в жертву телицю і «...умиють свої руки над телицею... І освідчать вони та й скажуть: “Руки наші не пролили цієї крові, а очі наші не бачили”» (Повторення Закону, 21: 6—7). Звідси ясно, що це традиція іудеїв, а не римлян, а Понтій Пілат був римлянином і навряд чи став би спиратись у цій справі на стародавні іудейські звичаї (так принаймні вважають дослідники).

Вислів “*умивати руки*” означає ухилятися від відповідальності:

— ... Що ж ти: вирішив *по-пілатівському вмити руки* і милуватися загравами, наче Нерон пожежею Рима? Оце дійсно зрада. Справжня зрада! (З. Т у л у б).

Коли до якогось журналу надходив мій рукопис, то це викликало переполох, шепіт і *умивання рук*... (Є. С в е р с т ю к).

РОЗП'ЯТТЯ

ТЕРНОВИЙ ВІНОК (Матв., 27: 29; Марк, 15: 17; Іван, 19: 2)

ГОЛГОФА (Лука, 23: 33; Іван, 19: 17)

НЕСТИ СВІЙ ХРЕСТ (Матв., 27: 32; Іван, 19: 17)

МЕТАТЬ ЖРЄБІЙ ОБ ОДЄЖДАХ (Матв., 27: 35; Марк, 15: 24)

НЕ ВЕДАЮТ, ЧТО ТВОРЯТ (НЕ ЗНАЮТЬ, ЩО ЧИНЯТЬ) (Лука, 23: 34)

ЩО НАПИСАВ — НАПИСАВ (ЄЖЕ ПІСАХ, ПІСАХ) (Іван, 19: 19—22)

Розп'яття — цей найжорстокіший з усіх винайдених людством способів страти — має дуже давню історію. На хрестах розпинали своїх злочинців вавилоняни, перси, фінікійці, карфагеняни. Греки та єгиптяни відмовилися від цієї жорстокої кари. Римляни розпинали лише рабів, простонароддя, а також політичних злочинців, винних у державній зраді та бунтарстві. Вільних римських громадян страчували так лише у виключних випадках.

Засудженого прибивали гвіздками або прив'язували мотузками до вертикального стовпа. У римлян існували хрести трьох видів: “хрест св. Антонія” — так його назвали пізніше, — схожий на літеру Т; “латинський хрест” мав форму плюса (вертикальна й горизонтальна його частини були рівні) і “хрест св. Андрія”, схожий на букву Х.

Слово “хрест” — як частина крилатого вислову — позначає великі страждання, яких зазнає людина в ім'я нових високих цілей.

Ми не знаємо, на якому з цих хрестів був розп'ятий Ісус. Зображують звичайно четвертий вид хреста, в якому вертикальна частина значно довша за горизонтальну, хоч є зображення Ісуса з латинським хрестом на спині по дорозі до місця страти.

З історії відомо, що багатьох засуджених на смерть перед розп'яттям бичували. Це було нелюдське, звіряче

катування: на кінцях бичів закріплювалися металеві кульки, які розривали тіло до кісток. Щоб жертва не померла ще до розп'яття, дозволялося завдавати не більше 40 ударів.

Тому слова “розп'яття” і “розпинателі” давно вживаються на позначення жорстоких знущань і тортур. Так, про свою думу Т а р а с Ш е в ч е н к о писав:

Перепливе вона Лету
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю
І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

Перед розп'яттям з Ісуса знущалися: «...зодягли Його в багряницю і, сплівши з тернини вінка, поклали на Нього. І вітати Його зачали: “Радій, Царю Юдейський!” І тростиною по голові Його били, і плювали на Нього. І навколішки кидалися та вклонялись Йому... І коли назнущалися з Нього, зняли з Нього багряницю і наділи на Нього одягу Його. І Його повели, щоб розп'ясти Його» (Марк, 13: 17—20).

Звідси “*терновий вінок*” — символ страждання:

Трагізм особистого життя часто вплітається в *терновий вінок* життя народного (М. К о ц ю б и н с ь к и й).

Завжди *терновий вінець*
буде кращим, ніж царська корона...
(Л е с я У к р а ї н к а)

Журно витає
Десь понад нами
Тінь Кобзарева в *терновім вінці*.
(М. В о р о н и й)

Місце, де було розп'ято Христа, зветься *Голгофа*, що значить “череповище”. Це круглий горб, схожий на череп, на північний захід від Єрусалима, за міською стіною. Християнські богослови пов'язують назву з черепом Адама, який начебто лежав під хрестом, і кров Христа змивала первородний гріх Адама і людства. Це ми бачимо на картині Беато Анджеліко “Розп'яття зі святим Миколаєм і Франціском”.

Задзвонили в усі дзвони,
І повели Гуса
На *Голгофу* у кайданах...

Сто плах перейди, серцеокий,
сто плах, сто багать, сто *голгоф*...

Трудний він і тернистий,
шлях на *Голгофу* слави.

(І. Свѣтличний)

Вислів “*нести свій хрест*” у переносному значенні вживається тоді, коли хочуть сказати про чийсь покірність долі:

Я бачила, як ти хиливсь додолу,
Пригнічений хрестом...

(Л е с я У к р а ї н к а)

Але найчастіше вислів цей вживається тоді, коли йдеться про обраний шлях, з якого людина не зверне, хоч би яким важким він не був:

Проти рожна перти,
Проти хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести.

(І. Ф р а н к о)

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, *чи тяжкий мій хрест,*
що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст...

(В. С т у с)

А той, хто зрікся нас, — навік проклятий
Порине в морок, в хаос, в небуття.
Візьми свій хрест. Нехай ляга на плечі
Важким ярмом, а ти його неси.

(М. Р у д е н к о)

Далі говориться, що солдати подали Ісусові оцту, змішаного з жовчю. Ісус попробував напій і не захотів його. Після цього зняли з нього одяг і розіп'яли, прибивши до хреста руки й ноги. Хрест підняли і закопали в землю. Одежа розіп'ятого, за звичаєм, належала солдатам. Нижній одяг вони поділили на рівні частини. Верхній хітон був витканий так, що у нього не було швів. Солдатам стало шкода дерти його на частини, і вони вирішили кидати жереб, щоб хітон дістався комусь одному.

“Метать жребій об одеждах” — це крилатий вислів, який походить з такої церковнослов'янської фрази: “Разделіша різи Моя себе і об одежде Моей меташа жребій” (Псалом 21: 19). Вислів уживається, коли передчасно ділять чиєсь майно, спадщину, непристойно спереचाючись при цьому (моральний осуд тут підкреслюється незвичною формою вислову):

Без сумніву, є свідченням політичного та й культурного занепаду України [після Переяславської Ради] той факт, що українська тематика з'являється

спочатку в романтичній літературі чужих народів. Сусіди, так би мовити, вже почали “ділити ризи” колишньої автономної країни, що сконала кілька десятиліть перед тим (Д. Чижевський).

Г. Доре. “Розп’яття Ісуса Христа”

Уже на хресті Ісус промовив: “Отче, відпусти їм, — бо не знають, що чинять вони!...” (Лука, 23: 34). Вислів цей став крилатим церковнослов’янською мовою: “*не ведают, что творят*” — і вживається для характеристики людей, які не передбачають поганих наслідків своїх вчинків або слів:

Річард: Хай Бог простить — кому? Тому запевне, хто сам не відає, що творить. Що там!

Прощати чи карати — Боже діло, а людям се ні на що не потрібно (Л е с я У к р а ї н к а).

Так говорять і про людей, які взагалі не замислюються над своїми словами та вчинками:

І молиться: “Прости їм, Боже,
Не відають-бо, що творять,
мої нащадки вже не схожі
ні на людей, ні на звірят...”

(І. Ж и л е н к о)

Вислів може вживатися і з протилежним значенням:

Вони *відали, що творять!* Усе було написане на їхніх прапорах і гаслах: відібрати хліб духовний, а потім — щоденний (Є. С в е р с т ю к).

Разом з Ісусом були розп’яті два розбійники. Один з них, уже теж на хресті, лихословив (“Чи ти не Христос? То спаси Себе й нас!”).

Другий повірив у Ісуса-месію (“Спогадай мене, Господи, коли прийдеш в Царство Своє!”). Ісус першому не сказав нічого, а другому відповів так: “По правді кажу тобі: ти будеш зо Мною сьогодні в раю”(Лука, 23: 39—43).

Після розп’яття «Пілат написав та й умістив на хресті. Було ж там написано: “Ісус Назарянин, Цар Юдейський”. І багато з юдеїв читали цього написа, бо те місце, де Ісус був розп’ятий, було близько від міста. А було по-гебрейському, по-грецькому й по-римському написано. Тож сказали Пілатові Юдейські первосвященники: “Не пиши: Цар Юдейський, але що Він сам говорив: Я — Цар Юдейський”. Пілат відповів: “Що я написав — написав!” (Іван, 19: 19—22).

Висловом “*що написав — написав*” (церковнослов’янською мовою — “*єже пісах, пісах*”) підкреслюють впевненість людини у правильності зробленого, небажання змінити зроблене (цей вислів цитується також латинською мовою):

На щастя, обік неослаблого теоретика живе в нім Еміль Золя — великий артист і сильний, прямий, чесний характер, що кладе свою печать на всі його твори. Се їх вартість, їх щире золото, і через се може Золя сказати про себе гордо: “*Quae scripsi — scripsi*” (І. Ф р а н к о).

ВОСКРЕСІННЯ. ВОСКРЕСІННЯ З МЕРТВИХ
(Матв., 28: 1—20)

ВОЗСТАВ ОД ГРОБУ (Матв., 28: 7)

МИРОНОСИЦІ (Матв., 28: 1; Марк, 16:1)

ЯВЛЕННЯ ХРИСТА НАРОДОВІ (Матв.,
28: 16—17)

ДРУГЕ ПРИШЕСТЯ ХРИСТА НА ЗЕМЛЮ (Матв.,
24: 44)

— онтій Пілат наказав віддати тіло Ісуса багатій людині, членові Синедріону Йосифові з Аримафеї на його прохання. Разом з Йосифом був Никодим, теж член Синедріону. Обидва вони були друзями Ісуса і не брали участі в засудженні його. Никодим раніше соромився цієї дружби і приходив до Ісуса вночі. Та тепер він відкрито прийшов з Йосифом забрати тіло Ісуса і приніс пахучі мазі. Йосиф приніс тонке полотно. Вони розлили пахучий бальзам на це полотно і загорнули в нього тіло Ісуса. У Йосифа в саду була печера в скелі, гарно висічена і приготовлена для поховання. Вони поклали туди Ісуса, а вхід привалили великим каменем.

У цей час до Пілата прийшли священники та фарисеї і сказали йому: «Пригадали ми, пане, собі, що обманець отой, як живий іще був, то сказав: “По трьох днях Я воскресну”. Звели ж гріб стерегти аж до третього дня, щоб учні Його не прийшли та й не вкрали Його і не сказали народові: “Він із мертвих воскрес!” І буде остання обмана гірша за першу...» (Матв., 27: 63—64). Пілат дозволив священникам поставити свою храмову сторожу і вони, “запечатавши каменя, біля гробу сторожу поставили” (Матв., 27: 66).

Печать на цьому камені вони ставили так: узяли шкіряного пояса, кінець якого поклали на камінь, а другий кінець на скелю і закріпили ці два кінці мокрою глиною, а вже до глини приклали печать.

Жінки, які дивилися на поховання Ісуса в печері, повернулися додому, щоб суботній день перебути в спокої, згідно з іудейськими законами. Субота починалась у

них з шостої години вечора в п'ятницю. Якраз на цей час жінки повернулися додому. Весь вечір у п'ятницю і наступний день — суботу — вони тужили і гірко плакали. Разом з ними сумували апостоли Петро та Іван.

Момент воскресіння — вихід Ісуса з гробу — ніде в канонічних Євангеліях не описується. Тому на візантійських і давньоруських іконах воскресіння не зображувалося.

У цих Євангеліях описуються події, які відбувалися одразу ж після воскресіння Ісуса. Ось як про це говорить Матвій: “Як минула ж субота, на світанку дня першого в тижні — це була неділя — прийшла Марія Магдалина та інша Марія побачити гріб” (Матв., 28: 1). Про їх прихід в Євангелії від Марка говориться: “...Марія Магдалина і Марія Яковова і Саломія накупили пахощів, щоб піти й намастити Його” (Марк, 16: 1). Ці пахощі звалися миро; жінки, які принесли їх, у текстах Євангелій названі мироносицями. Жінки «...говорили одна одній: “Хто відвалить нам каменя від могильних дверей?” А зиркнувши, побачили, що камінь відвалений; був же він дуже великий... І ввійшовши до гробу, побачили там юнака, що праворуч сидів, і був одягнений в білу одежу, — і жахнулись вони... А він промовляє до них: “Не жахайтесь! Ви шукаєте Розіп'ятого, Ісуса Назарянина. Він воскрес, — нема Його тут! Ось місце, де Його поховали були. Але йдіть, скажіть учням Його та Петрові: Він іде в Галілею попереду вас, — там Його ви побачите, як Він вам говорив”» (Марк, 16: 3—7). Це був ангел.

“Мироносицями” називають жінок, які піклуються про ближніх аж до їхньої смерті й опоряджають їх в останню дорогу. Часом слово переосмислюється, “миро” сприймається як “мир”, жінки тоді — захисниці миру, носії мирного способу співжиття.

Потім до порожнього гробу прийшли апостол Петро та “інший учень” (Іван Богослов) (Іван, 20: 2—10). Ісус після воскресіння — матеріальний, як усі, але не підпорядковується фізичним законам; він входить через замкнені двері, миттєво з'являється й миттєво зникає. Його перестають пізнавати навіть найближчі до нього люди: Марія Магдалина, побачивши його, спочатку думає, що це садівник (Іван, 20: 13).

казав їм свої руки і ноги. Учні побачили рубці від ран, залишених цвяхами, побачили рану на ребрі (цю рану йому завдав списом солдат охорони розіп'ятих). Тоді апостоли зраділи; вони стали пригощати Ісуса рибою та медом. Він довго був серед них, розмовляючи з ними і навчаючи їх.

Невдовзі після цього Ісус з'явився сімом учням на морі Тиверіадському в Галілеї. Учні були там, де Ісус колись нагодував п'ятьма хлібами цілий натовп. Після невдалого улову учні сиділи на березі — і раптом вони побачили Ісуса. Він сказав їм, щоб вони знову закинули сіті. Улов був таким великим, що вони не змогли витягти сіті. Тоді Петро стрибнув у воду і поплив до берега, щоб звільнити місце в човні для риби. Усі рибалки дуже стомилися. Зійшовши на берег, вони побачили, що Ісус розпалив для них вогнище, але ще не були впевнені, що це він. Ісус звелів їм принести риби, приготувати її і сам поділив між ними рибу і хліб.

Тричі з'являвся Ісус перед своїми учнями. Після цього він з'явився на одній горі в Галілеї, де його бачили тисячі людей. Прекрасна картина Олександра Іванова “З'явлення Христа народові” якраз і зображує цю подію.

Вислів “*явлення Христа народові*” при вживанні асоціюється насамперед із цією картиною, але може вживатись у різних ситуаціях, коли несподіванка виявляється аж надто вражаючою.

Слово “*воскресіння*” і словосполучення з ним — “*воскресіння з мертвих*”, “*возстав од гробу*” — стали крилатими. Вживаються вони тоді, коли йдеться про переможне утвердження того, що вважалося безсилим, віджилим. Наприклад:

Нас послано тільки пророкувати *воскресіння мертвих* і будить сонних. Се наше діло (П. Куліш).

Франко передбачав велику бурю і день *воскресіння* народу (О. Кобилянська).

Сьогодні, в час нашого національного *воскресіння*, ми знову звертаємо свій погляд до Шевченка і знову кажемо йому: поможи, поможи, бо за нас правда, слава і воля свята! (М. Вінграновський).

Сорок днів залишався Ісус на землі після свого воскресіння. Євангелія неоднаково подають останні

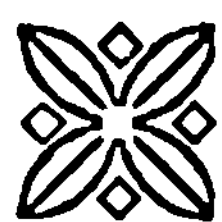

слова, які промовив Ісус перед вознесінням. Але в цих неоднакових словах повторюється одна думка: “Дана Мені всяка влада на небі й на землі. Тож ідіть, і навчіть всі народи, хрестячи їх в ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів. І ото Я перебуватиму з вами повсякденно аж до кінця віку! Амінь!” (Матв., 28: 18—20). Цими словами закінчується Євангеліє від Матвія.

Про *вознесіння* Ісуса на небо так розповідається в Євангелії від Луки: “І Він вивів за місто їх аж до Віфанії, і, знявши руки Свої, поблагословив їх. І сталось, як Він благословляв їх, то зачав відступати від них, і на небо возноситись” (Лука, 24: 50—51).

Про друге пришествя Ісуса Христа на землю у Євангелії від Матвія сказано: “... прийде Син Людський тієї години, коли ви не думаєте” (Матв., 24: 44). Сам Ісус про це каже так: “А про день той й годину не знає ніхто: ані Анголи небесні, ані Син, — лише Сам Отець” (Матв., 24: 36).

Вислів “*друге пришествя Христа на землю*” вживається тоді, коли якась надзвичайно важлива подія відкладається на дуже віддалений час (у побутовому мовленні: “Будемо чекати на нього до другого пришествя”).

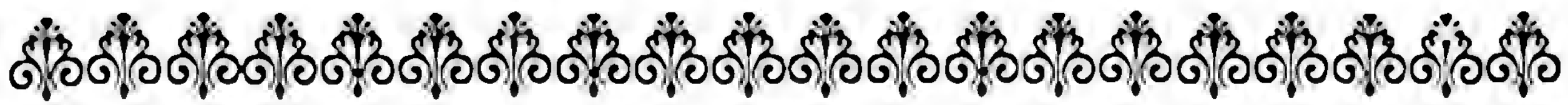

**ІСУС ХРИСТОС. СИН БОЖИЙ. ГОСПОДЬ.
ПАСТІР ДОБРИЙ. СПАСИТЕЛЬ.
БОГОЧОЛОВІК. СИН ЛЮДСЬКИЙ**

Усе це — найменування Ісуса Христа, які зустрічаються в Євангеліях. Вони вживаються на позначення різних сторін цієї постаті.

Ісус — давньоєврейське ім’я, яке означає “порятунок”, “рятівник”, “спаситель” (дослівно “Бог захистить”).

Христос — пізніше, друге ім’я — це вільний грецький переклад слова “помазаник”, “той, хто помазаний миром” (на царствування).

Ісус Христос — *син Божий*, а водночас і *син людський*, звідси і *Богочоловік*. Сам себе він називав *Пастирем добрим*, тобто пастухом людей — Божих овець. *Спаситель* — бо смертю своєю перейняв на себе людські гріхи, рятуючи людей.

В. Петранович. “Христос Вседержитель”

Яким постає перед нами Ісус зі сторінок Євангелій?

У Матвія, Марка і Луки — він добрий учитель, лікар і чудотворець, він зціляє і лікує, керуючись високим людським почуттям милосердя і любові до ближнього. Він — шанований іудейський пророк, який живе серед свого народу і добре знає його звичаї та звички (багато

пророків на той час ходили по містах і містечках Галілеї та Іудеї). Проте в Євангелії від Івана Богослова Ісус зовсім інший: це святий, далекий від світських справ, майже цілком позбавлений рис звичайної людини. Його висловлення стосуються виключно високих вічних істин. Намагаючись переконати читачів у божественному походженні Ісуса, автор позбавляє його земних рис: це вже не людина, а символ.

Якою була зовнішність Ісуса? Про це в Євангеліях прямо не говориться, але певні свідчення там є. Чому Іуда поцілував його в Гефсиманському саду, щоб люди первосвященика могли впізнати Ісуса і ув'язнити? Мабуть тому, що він нічим не відрізнявся від інших єрусалимських іудеїв, був звичайним, не виділявся в натовпі. Судячи з того, як швидко Ісус помер на хресті, він, мабуть, був не дуже міцної статури і не дуже великого здоров'я.

Як він був одягнений? Це не було нужденне лахміття, бо солдати жеребом вирішували, кому дістанеться його одяг.

Коли говорять про зовнішність Ісуса, посилаються на такі слова Старого Заповіту: “Бо Він виріс перед Ним, мов галузка, і мов корінь з сухої землі, — не мав Він принади й не мав пишноти; і ми Його бачили, та краси не було, щоб Його пожадати! Він погорджений був, Його люди покинули, страдник, знайомий з хворобами, і від Якого обличчя ховали, погорджений, і ми не цінували Його... Направду ж Він немочі наші узяв і наші болі поніс, а ми зважали Його за пораненого, ніби Бог Його вдарив поразами й мучив...” (Книга пророка Ісайї, 53: 1—4).

Проте пізніше прийшов час, коли у свідомості християн почав складатися зовсім інший образ Христа — людини чудової, благородної, одухотвореної зовнішності. Початок цьому поклав Іван Златоуст, який заявив, всупереч традиції, що Ісус був прекрасний. Таким ми його бачимо на картинах і на іконах, починаючи з часів Відродження.

Чи був Ісус безмежно добрим, тихим і мовчазним мрійником (як у “Майстрі і Маргариті” Михайла Булгакова)?

Ні, він любив людей діяльною і розумною любов'ю, але був і суворим, пригадаємо: “Я не мир принести

прийшов, а меча” (Матв., 10: 34); “Усяке ж дерево, що доброго плоду не родить — зрубується та в огонь укидається” (Матв., 7: 19); “Я ж прийшов порізнити чоловіка з батьком його, дочку з її матір’ю...” (Матв., 10: 35).

Ці вислови теж широко відомі і часто цитуються:

“Мир вам!” приносить християнин на поріг чужої хати. *“Не мир, а меча я приношу вам”*, — можна нагадати. І то велика істина — сувора істина життя! (Є. С в е р с т ю к).

— Не вабить мене земне панування, а високе! Христос в Євангелії сказав інше: *“Хто залишить свого батька, й матір, і дітей, і дім — той стане моїм учнем!”* (В. Ш е в ч у к).

Це не означає заклику знехтувати родинними узами — це свідчення наявності більш високих, духовних зв’язків, які встановлюються між однопідумцями.

А ще він любить дітей, з повагою і співчуттям ставиться до жінок, принижених і безсловесних за тих часів, наказує бути великодушними і прощати ворогам.

Євангеліє від Марка

ТАЄМНЕ СТАНЕ ЯВНИМ (Марк, 4: 21—22; Лука, 8: 16—17)

ІМ'Я ЇМ ЛЕГІОН (Марк, 5: 9; Лука, 8: 30)

ГНАТИ КРАМАРІВ ІЗ ХРАМУ (Марк, 11: 15—17)

ЛЄПТА ВДОВИЦІ (Марк, 12: 41—44; Лука, 21: 1—4)

Це Євангеліє найстарше; воно написане між 50 і 70 роками I століття. Книжка ця порівняно невелика за обсягом; багато з того, що є в інших Євангеліях, тут відсутнє: нічого не говориться, наприклад, про народження Ісуса Христа, про втечу до Єгипту, про повернення на батьківщину; немає тут Нагірної проповіді. У Марка Ісус стає відомим лише після хрещення.

Вважають, що Марк був перекладачем і секретарем апостола Петра, скрізь супроводжував його і записував усе, що той казав. Проте написане це Євангеліє вже після смерті Петра.

Дослідники сумніваються в авторстві Марка — Петрового перекладача. Безсумнівно те, що Петро мав перекладача, бо він знав лише арамейську мову, а в подорожах потрібні були і грецька, і латинська. Але в записах Марка ми не бачимо нічого, що свідчило б про безпосереднє спілкування Петра з Ісусом: якихось подробиць, живих деталей, спостережень.

Отже, це Євангеліє, як і інші, складене з давніших, відомих авторів, розповідей. Можливо, тут і є дещо зі

спогадів Петра, але дуже мало. Справжній автор цього Євангелія невідомий. Марку воно було приписане десь у другому столітті.

На думку дослідників, автором цього Євангелія була людина, яка не мала великої практики у написанні книжок: мова твору проста, необроблена, іноді навіть груба. В автора досить бідний запас грецьких слів і словосполучень; освіта, мабуть, у нього була не дуже висока.

Крилаті слова, які зустрічаються в Євангелії від Марка, є й в інших. Та й не дивно: адже це найстаріше Євангеліє, кожен наступний автор був знайомий з цим твором і так чи інакше використовував його.

Вислів *“таємне стане явним”* походить з тієї проповіді Ісуса, де йдеться про Боже слово і його силу: *“Чи світильника приносять на те, щоб поставити його під посудину, чи, може, під ліжку? А не щоб поставити на свічнику? Бо немає нічого захованого, що не виявиться, і немає таємного, що не вийде наяв”* (Марк, 4: 21—22, Лука, 8:17).

*І відкриються всі тайни
Найновіші й найдавніші,
Перед явністю такою
Затремтять найправедніші...*
(І. Франко)

Сперечаються переважно люди з вищою освітою, обізнані з основою моралі й права... Тоді як скромний (але незалежний від влади) священник у своєму приході поясняв би всім доступною мовою: *“Нема нічого таємного, що не стало б явним... Правду повинні говорити всі, не лише гнані за правду — це обов’язки кожної людини...”* (Є. С вер ст ю к).

Ставши крилатим, вислів далеко відійшов від свого первісного значення і вживається у повсякденних, житейських ситуаціях:

Здавалося, що час укрит забуттям жахливу трагедію штучного голоду тридцятих років. Але, як сказано у Святому Письмі: *“Немає нічого прихованого, що не відкрилося б”*. Сьогодні все названо своїми іменами (*“Літературна Україна”*).

Давно ввійшов у літературні мови українського та інших народів вислів “*ім’я їм легіон*”. Походить він з євангельського оповідання про чоловіка, одержимого злими духами: він жив у печерах, де були поховані мертві, бігав, кричав, бився об каміння. Ісус запитав: «Як тобі на ім’я? А той відповів: “Легіон мені ймення — багато-бо нас”» (Марк, 5: 9), тобто багато злих духів, демонів. Демони попросили Ісуса, щоб він дозволив їм увійти в свиней, що паслися неподалік. Ісус дозволив, демони увійшли в свиней, а ті кинулися з кручі в море.

“Тоді їхні пастухи повтікали та в місті й по селах звістили. І повиходили люди побачити, що сталось. І прийшли до Ісуса й побачили, що той біснுவатий, що мав легіона, убраний сидів і при умі, — і полякались вони...” (Марк, 5: 14–15). “І вони стали благати Його, щоб пішов собі з їхнього краю” (Марк, 5: 17).

Слід сказати, що *легіон* — це назва підрозділу римської армії, в якому налічувалося 6 тисяч воїнів. Проте у Євангелії це слово вживається не на позначення точної кількості, а як синонім до поняття “дуже багато”, “величезна кількість”, “така кількість, яку навіть важко полічити”. Саме з цим значенням воно й стало крилатим.

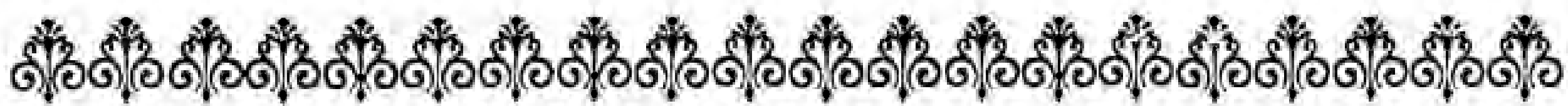
Це крилате слово дуже популярне і часто вживається в нашій мові:

Є особистості, котрих вибирає література: Шевченко і Леся Українка, Бальзак і Анатоль Франс, Пушкін і Лев Толстой, Байрон і Голсуорсі, Міцкевич і Реймонд, Гете і Фейхтвангер... Поставимо тут багато крапок: ці імена тільки найперші в першому ряду, а взагалі їх *легіон* (Ю. С м о л и ч).

Ось повстали під’яремні,
Плине повінь — *легіон*.
Килими зеленоземні
У гірляндах житніх грон.

(В. Ч у м а к)

Вислів “*гнати крамарів із храму*” пов’язаний з останнім і трагічним для Ісуса приїздом до Єрусалима. У Марка про це розповідається так: «І прийшли вони в Єрусалим. І як Він у храм увійшов, то став виганяти продавців і покупців у храмі, і поперевертав столи грошомінам та ослони — продавцям голубів. І Він не дозволив, щоб хто річ яку носив через храм. І Він їх

навчав і казав їм: “Хіба не написано: “Дім Мій — буде домом молитви в народів усіх”, ви ж із нього зробили “печеру розбійників”!» (Марк, 11: 15—17). А ось як про це розповідається в Євангелії від Івана: «І зближалася Пасха іудейська, і до Єрусалима подався Ісус. І знайшов

Дж. Б. Кастільоне. “Вигнання крамарів із храму”

він, що продавали у храмі волів, і овець, і голубів та сиділи міняльники. І, зробивши бича з мотузків, він вигнав із храму всіх, — вівці й воли, а міняльникам гроші розсипав і поперевертав столи. І сказав продавцям голубів: “Заберіть оце звідси і не робіть з дому Отця мого дому торгового!”» (Іван, 2: 13—16). Як бачимо, манера викладу в обох авторів далеко не однакова, хоч розповідають вони про одну і ту ж подію.

Звідки взялися в храмі бики, вівці та голуби? За віруваннями Мойсеєвими, іудеї приносили своєму богові

жертви — тварин, яких продавали прямо на подвір'ї храму. У храмі сиділи міняйли і обмінювали гроші, бо вони були неоднаковими у різних народів, належних до римської держави. Це все обурило Ісуса, і він — разом з учнями, мабуть, — вигнав увесь той “дім торговий” за межі храму.

У переносному значенні “*гнати крамарів із храму*” — боротися проти людей, які використовують велику справу у своїх дрібних, нечистих цілях:

Тягав каміння — мурувати брами,
Стругав божник... За північ не куняв...
І так, у мислях збудувавши храми,
торгующих із храму виганяв.

(Л. Костенко)

Загальновідомий і широко вживаний вислів “*лепта вдовиці*” (“*внести свою лепту*”, “*лепта*”).

Ось ця проста й зворушлива розповідь про лепту вдовиці з Євангелія від Марка: «І сів Він [Ісус] навпроти скарбниці, і дивився, як народ мідяки до скарбниці вкидає. І багато заможних укладали багато. І підійшла одна вбога вдовиця, і поклала дві лепті, цебто гріш. І покликав Він учнів Своїх та й промовив до них: “По правді кажу вам, що ця вбога вдовиця поклала найбільше за всіх, хто клав у скарбницю. Бо всі клали від лишка свого, а вона поклала з убозства свого все, що мала, — свій прожиток увесь...”» (Марк, 12: 41—44).

Лепта — це грецька назва найдрібнішої монети, якою користувалися в Греції та Палестині тих часів.

Вживається вислів тоді, коли йдеться про чийсь внесок — кількісно малий, але великий за своєю моральною цінністю; чийсь посильний внесок:

— ... Народові треба і просвіти, і своєї рідної школи. Я теж даю туди свою *лепту* (І. Вільде).

— Та хіба можна віддати таке добро! Самих прочан сила-силенна — і кожен *несе свою лепту* монастиреві (З. Тулуб).

Євангеліє від Луки

ЛІКАРЮ, ЗЦІЛИСЯ САМ! (ЛІКАРЮ, ВИЛІКУЙ СЕБЕ САМОГО!) (Лука, 4: 23)

НЕМАЄ ПРОРОКА У ВІТЧИЗНІ СВОЇЙ (Лука, 4: 24)

МАРТА (МАРФА) І МАРІЯ (Лука, 10: 41—42)

БЛАГУЮ ЧАСТЬ ІЗБРАТЬ (Лука, 10: 38—42)

КОМУ БАГАТО ДАНО, З ТОГО БАГАТО СПИТАЮТЬ (Лука, 12: 48)

БЛУДНИЙ СИН. СИН МАРНОТРАТНИЙ (Лука, 15: 11—32)

ЛА́ЗАР. СПІВАТИ ЛА́ЗАРЯ. БІДНИЙ, ЯК ЛА́ЗАР (Лука, 16: 20—21)

ЛОНО АВРААМОВЕ. НА ЛОНІ АВРААМА (Лука, 16: 23)

ВЛАДА ТЕМРЯВИ (Лука, 22: 53)

КОЖЕН КАМІНЬ КРИЧИТЬ (Лука, 19 : 40)

НЕ ЗАЛИШИТИ КАМЕНЯ НА КАМЕНІ (Лука, 19: 44)

МАРІЯ МАГДАЛИНА (Лука, 7: 37—48, 8: 2)

Що відомо про автора цього Євангелія?
— Є писемні свідчення про те, що Лука походив з Антіохії, що він грек, який прийняв християнську віру; він був лікарем (дослідники кажуть, що він ще був почасти художником, а трохи — правником).

Те, що він був лікарем, підтверджує текст Євангелія: тут багато медичних термінів, якими користувалися такі знамениті лікарі, як Гіппократ, Діоскоридес, Гален. Автор був знайомий з їхніми творами. Євангеліє писалося не для іудеїв: усі арамейські терміни Лука переклав грецькою мовою.

В Антіохію часто приїздив апостол Павло. Лука познайомився і зблизився з ним; вони навіть подорожували разом. Новонавернений християнин Лукіос-Лукас-Лука перебував під величезним впливом Павла — людини зовні непоказної, але наділеної глибоким розумом і гарячим серцем (Іван Златоуст вважав третє Євангеліє творінням Павла, а не Луки).

Лука написав також “Дії святих апостолів”; ця книга присвячена в основному діяльності Павла. Євангеліє написано біля 90 року; Лука на той час був уже дуже старою людиною.

У чому полягає своєрідність цього Євангелія?

Мабуть, в самій особистості автора. Лука — освічена людина, вихована на грецькій культурі. Це людина, яка вміла писати: він був справжнім письменником, володів високою культурою слова і літературною майстерністю. Його стиль відзначається тактовністю і благородством, словник його дуже багатий, граматичні форми осмислені й уважно відібрані; синтаксис гнучкий і ритмізований. Герої його описані так виразно, що надовго залишаються в пам’яті.

Композиція цього Євангелія свідчить, що його автор добре знає літературні прийоми свого часу: є передмова, де говориться про мету написання твору, є посвята (“високодостойному Теофілу”, про якого ми нічого не знаємо).

Але, мабуть, основною рисою цього Євангелія є спосіб зображення Ісуса та його учнів: Ісус у нього — ідеалізований благородний образ, це людина, яка любить увесь рід людський; апостоли також описані у м’якій манері (відчувається, що автор хоче знайти нових прихильників християнства серед греків і римлян). Лука використовує Євангеліє від Марка, але пише свою книжку, розраховуючи на зовсім іншого читача.

Дослідники звичайно називають це Євангеліє самим поетичним і високохудожнім Євангелієм Нового Заповіту.

Завдяки любові автора до поезії ми маємо змогу познайомитися з гімнами раннього християнства, яких немає в інших Євангеліях і які стали справжньою окрасою Нового Заповіту.

Не дивно, що з цього Євангелія до нас прийшла значна кількість крилатих слів. Вислів *“лікарю, зцілися сам!”* або *“лікарю, вилікуй себе самого!”* був приказкою уже тоді, коли писалося це Євангеліє. «І всі [в Назареті] Йому стверджували й дивувались словам благодаті, що линули з уст Його. І казали вони: “Чи ж то Він не син Йосипів?” Він же промовив до них: “Ви Мені конче скажете приказку: “Лікарю, — уздоров самого себе! Учини те й тут, у вітчизні Своїй, що сталося — чули ми — у Капернаумі”. І сказав він: “По правді кажу вам: жоден пророк не буває приємний у вітчизні своїй”» (Лука, 4: 22—24).

Ми вживаємо цей вислів, коли хочемо сказати: “Перш ніж осуджувати когось, подивися на себе і виправся сам”:

Олекса Загайчик, якому Бронко не переставав допікати боягузством, міг тепер йому відповісти: *“Лікарю, вилікуй себе самого”* (І. В і л ь д е).

Лікарю, зцілися сам!
Чи ж тобі нести свободу
Непідкупному народу,
Непідробним небесам!

(І. Р и м а р у к)

У письменника Юрія Шовкопляса є роман, який так і зветься: *“Лікарю, вилікуй себе самого”* (1964 р.).

З цього ж євангельського тексту походить і вислів *“немає пророка у вітчизні своїй”*, який звичайно вживають тоді, коли хочуть сказати, що людину скоріше оцінять і пошанують люди чужі, далекі, аніж свої, близькі, рідні; швидше оцінять на чужині, ніж на рідній землі:

...певне, те неправда, що *не можна бути пророком у рідному краю*, бо, отже, можна бути навіть в очах рідного брата (Л е с я У к р а ї н к а).

Мабуть, як *немає пророка в своїй вітчизні*, так немає і генія, визнаного за життя. Бо геній — це завжди і пророк (Л. К о с т е н к о).

Вислів цей є в усіх чотирьох Євангеліях: у Матвія (13: 57), у Марка (6: 4), у Луки (4: 24), у Івана (4: 44). Церковнослов'янською мовою він звучить так: *“нєсть пророка в отєчєствє своєм”*.

У цьому Євангелії розповідається про те, як під час своїх мандрів Ісус побував у домі Марти (Марфи). «Одна ж жінка, Марта їй на ім'я, прийняла Його в дім свій. Була ж в неї сестра, що звалась Марія; вона сіла в ногах у Ісуса та й слухала слова Його. А Марта великою послугою клопоталась, а спинившись, сказала: “Господи, чи байдуже Тобі, що на мене саму полишила служити сестра моя? Скажи ж їй, щоб мені помогла”. Господь же промовив у відповідь їй: “Марто, Марто, — турбуєшся й журишся ти про багато чого, а потрібне одне. Марія ж обрала найкращу частку...”» (Лука, 10: 38—42).

Коли про когось кажуть: *“Марта (Марфа) і Марія”* (*“оце Марта, а ото Марія”*), — то мають на увазі когось, хто дбає про звичні, повсякденні турботи (*“Марта”*). *“Марія”* ж турбується про духовні потреби. Коли ж кажуть: *“благу часті избрати”*, — це означає *“вибрати собі щось краще, вигідніше, доцільніше”*:

Прости, що лист такий сухий, “хозяйственный”. Що ж робить, перший раз беру на себе роль Євангельської Марфи, тоді як перше скоріш наближалась до Марії, отже, й мова у мене відповідна новій ролі (Л е с я У к р а ї н к а, лист до сестри, 29.08.1895 р.).

З однієї притчі, розказаної Ісусом, взято вислів *“кому багато дано, з того багато спитають”*. Це притча про раба, поставленого над іншими рабами: “А раб той, що знав волю свого господаря, але не приготував, ані не вчинив згідно волі його, буде тяжко побитий. Хто ж не знав, а вчинив кари гідне, буде мало він битий. Тож від кожного, кому дано багато, багато від нього й жадатимуть. А кому багато повірено, від того ще більше жадатимуть” (Лука, 12: 47—48). Ось приклад вживання:

Що ж сказати про становище молодого вченого у нас? Тут все ясно і так. *Йому багато дається, але з нього багато й спитають* (І. П а в л о в).

Притча про блудного сина належить до загально-відомих місць Євангелія від Луки. Написана вона так

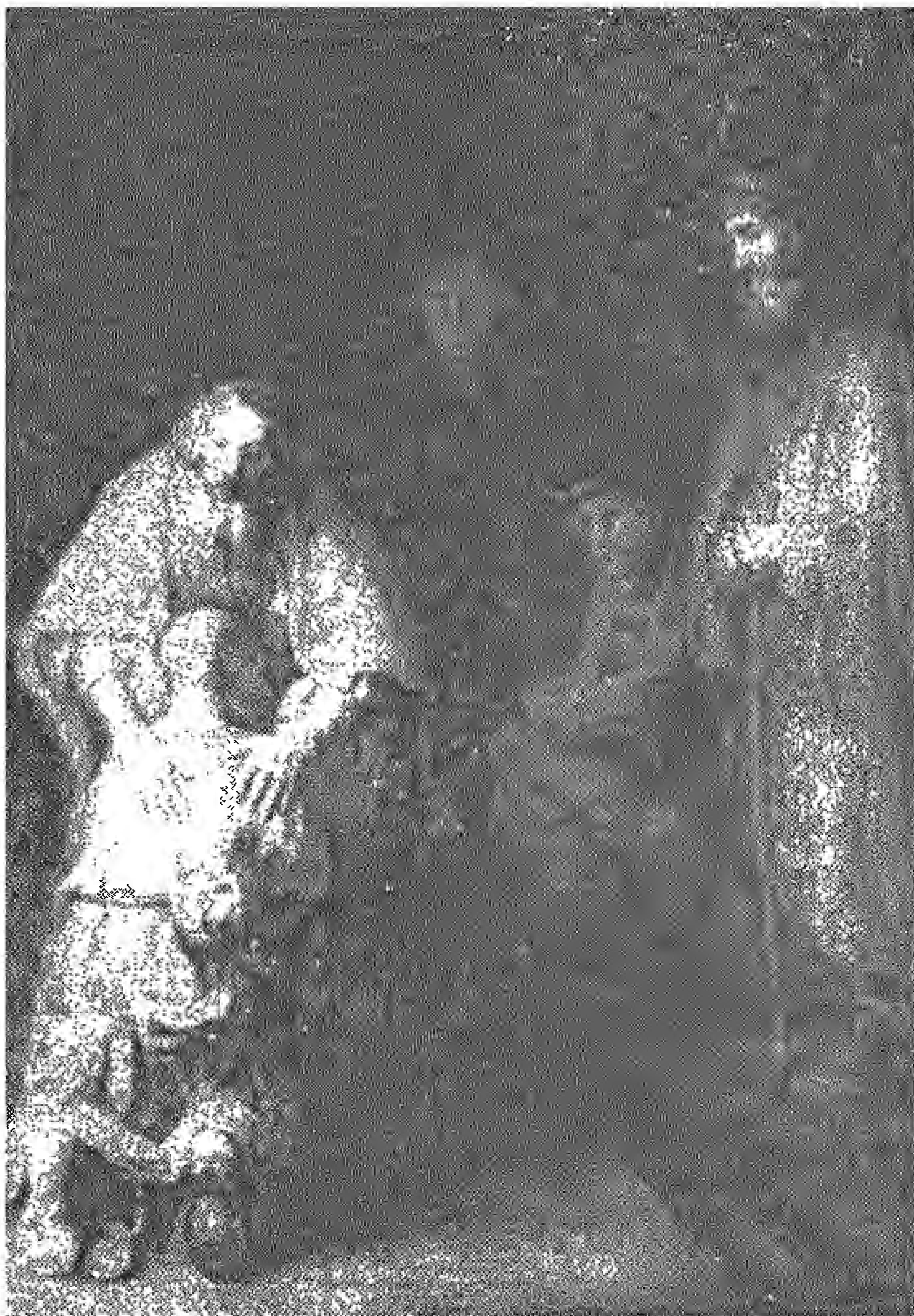
просто, лаконічно й дохідливо і стільки разів переказувана і згадувана в художній літературі — і як зразок стилю також, — що, мабуть, не зайвим буде її повністю навести тут, дати її біблійне першоджерело.

«У чоловіка одного було два сини. І молодший із них сказав батькові: “Дай мені, батьку, належну частину маєтку!” І той поділив між ними маєток. А по небагатьох днях зібрав син молодший усе та й подався до далекого краю, і розтратив маєток свій там, живучи марнотратно. А як він усе прожив, настав голод великий у тім краю і він став бідувати. І пішов він тоді і пристав до одного з мешканців тієї землі, а той вислав його на поля свої пасти свиней. І бажав він наповнити шлунка свого хоч стручками, що їли їх свині, та ніхто не давав їх йому. Тоді він спам’ятався й сказав: “Скільки в батька мого наймитів мають хліба аж надмір, а я отут з голоду гину! Устану, і піду я до батька свого та й скажу йому: “Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе... Недостойний я вже зватися сином твоїм; прийми ж мене, як одного з твоїх наймитів...” І, вставши, пішов він до батька свого. А коли він далеко ще був, його батько вгледів його — і переповнився жалем: і побіг він, і кинувсь на шию йому, і зачав цілувати його! І озвався до нього той син: “Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе, і недостойний вже зватися сином твоїм...” А батько рабам своїм каже: “Принесіть негайно одягу найкращу, і його зодягніть, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги. Приведіть теля відгодоване та заколіть, — будемо їсти й радіти, бо цей син мій був мертвий — і ожив, був пропав — і знайшовся!” І почали веселитись вони» (Лука, 15: 11—24).

Ця історія безліч разів повторювалася поміж людьми протягом віків, які минули з часу її написання. Але чи завжди сторони — батько і син — дорівнювали до своїх попередників із притчі? Чи завжди батько прощав синові його гріхи без нарікань і сварки, з такою ж безмежною любов’ю і добротою, як це ми бачимо на картині Рембрандта? Чи завжди син знаходив у собі силу переступити через свою пиху, зарозумілість, гонор і прийти до батька проситися не в сини, а в наймити, бо усвідомив усю глибину своєї провини?

Тому крилатий вислів “*блудний син*” (він ще вживається у формі “*син марнотратний*”) позначає людину, яка розкаялася, усвідомила свої помилки:

Рембрандт. “Повернення блудного сина”

Поклонюся я низько жителям:
“Ви простіть мене, *блудного сина*,
Що вас проміняв, прогадав
На сирени, на брук, на машини...”
(А. Фальківський)

Агапіт же перепочив, устав, і вже зовсім повільно почвалав у той бік, де безперемінно мала бути батьківська хата. Стояв на порозі тої хати старий сивий дід і надчікував, чи прийде до нього *марнотратний син* (Валерій Шевчук).

Спасибі тобі за гроші. У мене їх тепер так небагато, як у того *Лазаря*, що співці співають по ярмарках (Т. Шевченко, лист до М. Лазаревського).

— Цвітете, як повна рожа, рум'янець на всю щоку!
І з лица не старі, і душею молоді! Годі вам *Лазаря*
співати! Ще й заміж підете, — говорить Христина
(І. Нечуй-Левицький).

— Чи повірите? — оповідав він тоном насмішкуватого обурення. — *Лазарем співав*!.. І хазяїна приплів, і слабого сина, і те, і се (А. Кримський).

Авраам у притчі — це постать зі Старого Заповіту — праведник, якого вивів Бог у землю Ханаанську (він від багатобожжя своїх батьків перейшов до віри в одного бога).

“*Лоно Авраамове*”, “*на лоні Авраама*” — образний вислів, який вживається, як синонім до слів “рай”, “потойбічний світ”:

Насамперед треба всіх тиранів послати на *лоно Авраама* і Ісаака, — говорив Комар з п'яним запалом, — а тоді вже й полегшає (О. Маковей).

Вислів “*влада темряви*” походить з того місця в Євангелії, де говориться про арешт Ісуса. Він каже: “Як щоденно Я з вами у храмі бував, не піднесли на Мене ви рук. Та це ваша година тепер, і влада темряви...” (Лука, 22: 53).

Популярності цього крилатого вислову сприяла поява драми Льва Толстого “Власть тьмы или Коготок увяз — всей птичке пропасть” (1887 р.). Найчастіше вживається на позначення відсталості, жорстоких звичаїв та забобонності:

Однак, звичайно, це п'єса про злидні, відсталість дореволюційного українського села, про “*владу темряви*”, яка в ньому панувала (М. Рильський).

Вислів “*кожен камінь кричить*” походить з такого тексту Євангелія від Луки: «Коли ж Він їхав, вони простилали одягу свою по дорозі. А як Він наближався вже до сходу з гори Оливної, то весь натовп учнів, радіючи, почав гучним голосом Бога хвалити за всі чуда, що бачили... А деякі фарисеї з народу сказали до Нього: “Учителю, — заборони Своїм учням!” А Він їм промовив у відповідь: “Кажу вам, що коли ці замовкнуть, то каміння кричатиме!”» (Лука, 19: 36—40).

У переносному значенні цей вислів означав — “щось жахливе, обурливе: навіть камені, якби вони могли, то кричали б, висловлюючи своє обурення”:

Привид цього короля, такий блідий напередодні, почервонів від радощів, почувши ваших пісень у місті Парижі, цьому царевбивчому місті, *кожен камінь якого кричить: “Геть тиранію!”* (Л е с я У к р а ї н к а).

Ти купив собі віллу без крику
(Той не дурень, хто добре мовчить),
Але чуєш навколо музику:
Навіть мертве каміння кричить.

(О. О л е с ь)

“Не залишити каменя на камені” — це вислів, який, мабуть, уже в час написання Євангелія був усталеним, узвичаєним прислів’ям, судячи з того, як він вживається у тексті: “Бо прийдуть на тебе ті дні, і твої вороги тебе валом оточать, і обляжуть тебе, і стиснуть тебе звідусюди, і зрівняють з землею тебе, і поб’ють твої діти в тобі, і не позоставлять у тобі каменя на камені...” (Лука, 19: 43—44).

Тут вислів *“не залишити каменя на камені”* вжито у переносному, образному значенні: йдеться й про моральне, а не лише про фізичне знищення людини. Цікаво, що тоді, коли треба надати цьому крилатому вислову прямого значення, слід спеціально обумовлювати, — настільки ми вже звикли до переносного значення. Наприклад:

Жодна європейська столиця не зазнала такої руйнації, як Варшава. Фашистські орди *буквально не залишили від міста каменя на камені*, (“Літературна Україна”).

— Звичайно, — Микола Ілліч хитро посміхнувся, — в цьому дискусійному клубі ми *каменя на камені не лишаємо* від програм меншовиків та есерів (Ю. С м о л и ч).

Ім’я *Марії Магдалини* (Марії з Магдали) зустрічається у двох Євангеліях. Марк у своєму Євангелії (16: 1) згадує її серед інших жінок, які йшли до гробу Ісуса, щоб умастити його тіло миром.

Лука в Євангелії описує зустріч Марії з Ісусом: “І ось жінка одна, що була в місті, грішниця, як дізналась, що

Він у фарисеевім домі засів при столі, алябастрову пляшечку мира принесла і, припавши до ніг Його ззаду, плачучи, почала обливати слізьми Йому ноги і волоссям своїм витирала, ноги Йому цілувала та миром мастила...” (Лука, 7: 37—38).

Ш. Лебрен. “Магдалина, що кається”

Ісус простив їй гріхи її, а також оздоровив її (“з неї сім демонів вийшло”, Лука, 8: 2). Вона першою побачила воскреслого Ісуса, але не впізнала його, а подумала, що

це садівник. Коли ж вона впізнала його і кинулася радісно до нього, він зупинив її словами: “Не доторкайся до мене”. Марії Магдалині випала доля повідомити апостолів про воскресіння Ісуса.

В апокрифічній літературі є дуже багато розповідей про Маріїну проповідницьку діяльність після смерті Ісуса, про її життя в пустелі та інше. Тому так багато художників зображувало різні події з її життя. Так, ми можемо побачити Марію Магдалину, яка кається, на картинах Тиціана, Корреджо, Гвідо Рені. Зображувалися також Марія і воскреслий Ісус, Марія в пустелі, де замість одягу, який на ній зотлів, вона вся загорнута у своє розкішне волосся.

Ім'я *Марії Магдалини* стало крилатим. Так називають жінок легкої поведінки, які повернулися на шлях чесного життя (або й не повернулися):

Як *покаянна Магдалена*,
Сам виверни гниле нутро,
Сам випечи на нім тавро...

(І. С в і т л и ч н и й)

Там, в гущавині узбічних заростей, дівчаткам зручно було ховатися від полісменів, там їх для маскування чекають наймані рикші зі своїми візками, і звідти ж, із сутіні, ці юні *магдалини* із щебетанням зовсім пташиним вискакують цілим з'юрмиськом на лови, тільки з'явиться на трасі бульвару якась вечірня машина (О. Г о н ч а р).

Іронічно це ім'я позначає людину, яка плаксиво або й нещиро кається в чомусь:

—...Обіцяв, неборачок, монахові, що грішниця покається, як *біблійна Магдалена*, просив прощення від її імені у бельгійця-монаха, а вона он як “покалася”! (І. В і л ь д е).

Євангеліє від Івана

СПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО (Іван, 1: 1—3)
СВОЯ СВОЇХ НЕ ПОЗНАША (Іван, 1: 11)
КИНУТИ КАМІНЬ (Іван, 8: 7)
ХТО З ВАС БЕЗ ГРІХА, НЕХАЙ ПЕРШИЙ НА НЕЇ
ТОЙ КАМЕНЕМ КИНЕ (Іван, 8: 7)
ПАСТИР І СТАДО (Іван, 10: 16)
ПАСТИР ДУХОВНИЙ
АГНЕЦЬ БОЖИЙ (БОЖЕ ЯГНЯ)
ВОСКРЕСІННЯ ЛАЗАРЯ (Іван, 11: 38—44)
СТРАХА РАДИ ІУДЕЙСЬКА (Іван, 19: 38)

Ми вже говорили, що Євангеліє від Івана помітно відрізняється від трьох попередніх, “синоптичних”.

Коли воно було написане? Хто його автор? Чим воно не схоже на попередні?

Ось як дослідники відповідають на ці запитання.

Написане було це Євангеліє в 95—100 роках. Таку дату встановили завдяки одній знахідці, а саме — найдавнішому папірусові, де міститься уривок з 18-ї глави Євангелія. Зберігається цей папірус у Манчестері. З’явився він у Північній Африці, куди християнство прийшло пізніше, і переписаний був, найімовірніше, десь між 175 і 200 роками. Тому вчені й дійшли висновку, що Євангеліє могло бути написане в кінці століття, а вже потім переписувалося і так потрапило до Африки.

З середини II століття вважають, що автор цього Євангелія — апостол Іван, рибалка з Тиверіадського озера, один з учнів Ісуса.

Проте автор Євангелія, судячи з того, як воно написане, — високоосвічена людина свого часу: він добре знає грецьку філософію, користується прийомами викладу грецького філософа Платона.

Іван був іудеєм, християнським богословом, який одержав ґрунтовну грецьку освіту. Життя він провів, мабуть, в Єрусалимі, бо дуже добре його знає, та в Едісі (до відомих вже маршрутів про Ісуса він вводить ще й едіські легенди).

Отож, чи звали справжнього автора Іваном, чи якимось інакше, він лише використав ім'я одного з апостолів. Для нас він — Іван, автор четвертого Євангелія, а значить і автор кількох дуже поширених і загальновідомих крилатих слів.

Чи не найвідомішим з цього Євангелія є вислів “*спочатку було Слово*”. Так починається Євангеліє від Івана: “Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього” (Іван, 1: 1—3).

Що ж означає це таємниче і могутнє “Слово”?

Ви пам'ятаєте про те, що всі Євангелія дійшли до нас не арамейською, а грецькою мовою — чи написані, чи перекладені. По-грецьки “слово” — “*логос*”, і одразу стає зрозуміло, звідки це “Слово” взялося в Євангелії і хто його автор.

Початки вчення про логос закладалися дуже давно, ще у філософії Стародавнього Сходу, а пізніше Греції та Риму. Вчення про логос виклав у своїй книжці “Про природу” грецький філософ Геракліт, який жив у Едісі в VI—V століттях до н. е.

В основі філософії Геракліта лежить переконання, що світ перебуває в стані постійного виникнення і знищення, що все в ньому тече й змінюється, що джерелом розвитку є боротьба протилежностей. Але це зовсім не означає, що у світі панує безладдя, хаос. Навпаки, у світі діють певні закономірності, певні правила, які Геракліт і назвав логосом. Якби спробувати це “перекласти” мовою

сучасних нам понять, то виходило б, що у світі панує якийсь всеохоплюючий розум, що він вічний і незалежний, що ніякі грецькі боги не мають над ним влади.

У ті часи, коли писалось Євангеліє від Івана, це вчення про логос було відоме і поширене; ним просякнуті учення таких філософів, як Платон, Арістотель, Філон Александрійський.

Під впливом Філона Александрійського і перебував, очевидно, автор четвертого Євангелія. Грецький філософ вважав, що Бог — це якась недоступна для людського розуму духовна сила, безособова і безтілесна. А життя навколо нас і ми самі — матеріальні, тілесні. І от посередником між цими двома силами — духом і матерією — і виступає логос. Значить, логос — це слово Бога, це знаряддя, за допомогою якого безтілесний Бог керує матеріальним світом і підтримує в ньому порядок.

На думку Філона, логос править світом так само, як душа править тілом. Щоб бути зрозумілішим для своїх учнів, Філон називає логос “Сином Божим”, “первородним Сином Бога”. Так і в автора четвертого Євангелія логос, слово ототожнюється з Ісусом Христом: адже він Син Божий, а значить, і є втіленням Бога на землі.

У переносному значенні вислів найчастіше стосується мови, слова, яким надається дуже важливе значення:

Й тоді причиною причин —
Гримить суремно і громово
Першопочаток чину — Слово.

(І. Світличний)

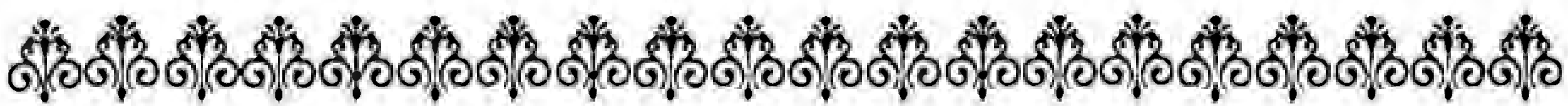
І н к в і з и т о р: То лиш слова...
Д ж о р д а н о:
“Спочатку було Слово!”
Воно безсмертне...

(О. Бердник)

Прислухаючись — співає колискову,
Не знати, чи дитині, чи собі...
І мати молода, і юне Слово,
І яблуні у ранішній журбі.

(Л. Кисельов)

Говорячи про слово, Іван каже: “До свого Воно прибуло — та свої відцурались його” (1: 11). Цей вислів став крилатим церковнослов’янською мовою: “своя своїх

не познаша” (точніше — *“своя своя не познаша”*, бо форми називного і знахідного відмінків множини тут однакові). Вислів уживається іронічно, коли говорять про якесь непорозуміння і мають на увазі не *“відцурались”*, а *“не впізнали”*, або, навпаки, *“впізнали”*:

Тінторетто. “Христос і грішниця”

— *Своя своїх не познаша*, отче, — сказав Сагайдачний з удаваною добротою (З. Тулуб).

— Не штовхайтесь, жінко! Яке знущання!

— Пробачте, мадам! Мене штовхнули ззаду. Ці люди зовсім не виховані!.. (Як бачите, сигнал *“Яке знущання!”* сприйнятий. *Своя своїх познаша.*) (Ю. Івакін).

Вислів *“кинути камінь”* (у значенні *“побити камінням”*) нам уже зустрічався у Старому Заповіті. Там Бог, звертаючись до блудниці, каже: *“І скличуть про тебе громаду, і поб’ють тебе камінням, і порубають мечами*

своїми” (Книга пророка Єзекіїля, 6: 40). Це був спосіб розправи з людиною, яка вчинила тяжкий злочин. Означає цей вислів “засуджувати когось”, “ставитись до когось з погордою, з презирством”:

... Пожерли жертву! Омерзились!
І мужа свята... Горе вам!
На стогнах каменем побили.

(Т. Шевченко)

Але слова “кинути камінь”, “кинути каменем” — це ще й частина повного вислову, який звучить так: “*Хто з вас без гріха, нехай перший на неї той каменем кине!..*” (Іван, 8: 7). У Євангелії від Івана розповідається, що «книжники та фарисеї приводять до Нього [Ісуса] в перелюбі схоплену жінку, і посередині ставлять її, та й говорять йому: “Оцю жінку, Учителю, зловлено на гарячому вчинку перелюбу... Мойсей же в Законі звелів нам таких побивати камінням. А Ти що говориш?” Це ж сказали вони, Його спокушуючи, та щоб мати на нього оскарження. А Ісус, нахилившись додолу, по землі писав пальцем... А коли ті не переставали питати Його, він підвівся й промовив до них: “Хто з вас без гріха, — нехай перший на неї той каменем кине!..” І Він знов нахилився додолу, і писав по землі... А вони, це почувши й сумлінням докорені, стали один по одному виходити, почавши з найстарших та аж до останніх. І zostавсь Сам Ісус і та жінка, що стояла всередині... І підвівся Ісус, і нікого, крім жінки, не бачивши, промовив до неї: “Де ж ті, жінко, що тебе оскаржали? Чи ніхто тебе не засудив?” А вона сказала: “Ніхто, Господи...” І сказав їй Ісус: “Не засуджую й Я тебе. Іди собі, але більш не гріши!” (Іван, 8: 3–11).

І хто мене розуміє серцем, той, може, *не кине на мене каменем* за змальованих мною досі осіб з низів чи передових інтелігентів (О. Кобиланська).

— Чи осмілишся *кинути каменем* в мене за те, що я покинула тебе (І. Франко).

Хто праведний — хай перший кине на інших камінь! Суддів завжди знаходиться більше, ніж тих, що тихенько принесли в’язневі сумління вузлик з вечерею і тихесенько попросили: “Не згоряй, не згоряй одразу!” (Є. Свєрстюк).

“Пастир і стадо” — звичайно так називають духовних осіб та віруючих:

— Не будеш ти, святий отче, патріархом, не будеш *пастирем добрим*, — різко пролунав металевий баритон Сагайдачного, — не будеш ти наступником Христа і апостолів, якщо не даси нам архієреїв і залишиш серед гнобителів безпорадною *отарою без пастирів* (З. Тулуб).

“Пастирями духовними” звичайно називали не лише служителів церкви, а й різних ідеологічних провідців. Тому цей вислів часто вживається іронічно:

Наші *пастирі* *духовні*
поробилися вовками,
Шарпають Христове стадо
І отруту в душі ллють.
(І. Ф р а н к о)

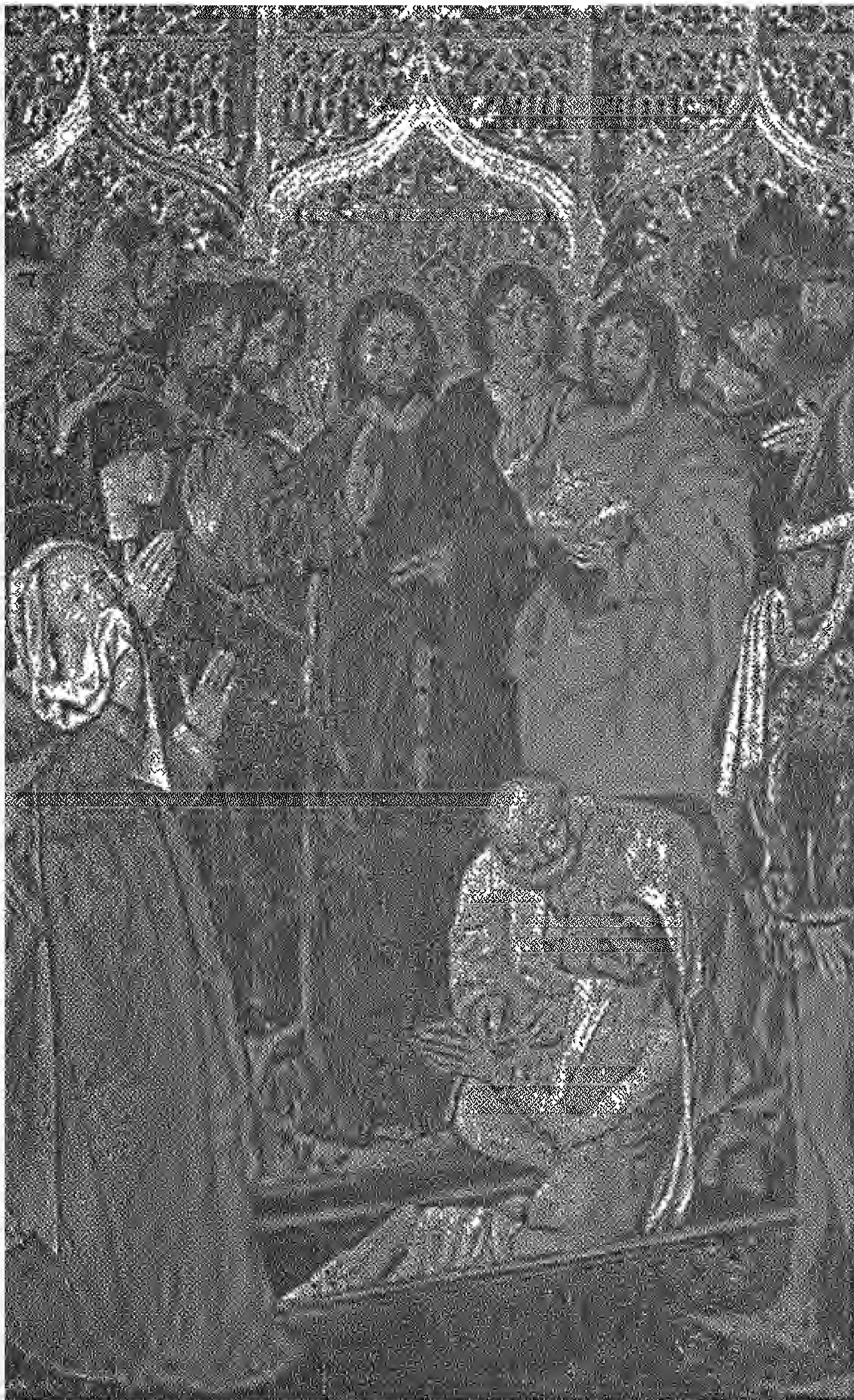
— Ну, я писареві цього так не подарую! Я тут *настир*, я тут *духовний отець*, а він мене ганить та обносить перед слугами, перед моїми *духовними овечками* (І. Нечуй - Левицький).

Іронічно вживається і вислів “*агнець Божий*”, “*Боже ягня*” (“*Божя вівця*”) — на позначення смирної громади, що не має власної думки, сліпо йде за провідцями:

Ти захотів у безконечне поле
Ягнят святої церкви розігнати...
А де там паша? Де зелені трави?
Де Божий затишок від злочину і страху?
(О. Бердник)

Воскресіння Лазаря, точніше смерть і воскресіння Лазаря, — це сюжет, який протягом віків був увесь час у

центрі людської уваги: з'являлися фрески з зображенням Лазаря, мозаїка, картини; сюжет цей використовують у художніх творах; вислів *“воскресіння Лазаря”* стає крилатим.

Н. Фроман. “Воскресіння Лазаря”

У притчі про воскресіння Лазаря розповідається про події, які відбувалися в родині жителів Віфанії. Родина — дві сестри, Марта і Марія, та брат їх Лазар — була друзями Ісуса. Вони приймали його у себе, пригощали його та

учнів. Звістка про хворобу Лазаря застала Ісуса далеко від Іудеї. Незважаючи на пряму небезпеку, яка чекала на нього в Іудеї, Ісус іде туди. Марта виходить йому назустріч і, не насмілюючись просити про чудо воскресіння, говорить: “Коли б, Господи, був ти отут, — то не вмер би мій брат... Та й тепер, — знаю я, — що чого тільки в Бога попросиш, то дасть Тобі Бог!” (Іван, 11: 21—22).

Ісус з Мартою розмовляють за містом. Туди ж прямує Марія і ті люди, які прийшли потішати обох сестер. Уже минуло чотири дні після смерті Лазаря. Розмовляючи з Мартою, Ісус вимагає від неї віри в те, що він є “воскресіння і життя”. Він каже: “Хто вірує в Мене, — хоч і вмере, буде жити. І кожен, хто живе та хто вірує в Мене, — повіки не вмере. Чи ти віруєш в це?” Вона каже йому : “Так, Господи! Я вірую, що Ти Христос, Син Божий, що має прийти на цей світ” (Іван, 11: 2—27). І всі вони: Марта, Марія, люди, що прийшли з Марією, — почали плакати; Ісус плакав разом з ними.

Далі події розвивалися так: «Ісус же розжалобивсь знову в Собі і до гробу прийшов. Була ж то печера, і камінь на ній налягав. Промовляє Ісус: “Відваліть цього каменя!” Сестра померлого Марта говорить до Нього: “Уже, Господи, чути — бо чотири вже дні він у гробі...” Ісус каже до неї: “Чи тобі не казав Я, що як будеш ти вірувати, — славу Божу побачиш?” І зняли тоді каменя. Ісус ізвів очі до неба й промовив: “Отче, дяку приношу Тобі, що Мене ти почув. Та Я знаю, що Ти завжди почуєш Мене, але ради народу, що довкола стоїть, Я сказав, щоб увірували, що послав Ти Мене”. І, промовивши це, Він скричав гучним голосом: “Лазарю, — вийди сюди!”. І вийшов померлий, по руках і ногах обв’язаний пасами, а обличчя у нього було перев’язане хусткою... Ісус каже до них: “Розв’яжіть його та й пустіть, щоб ходив...”» (Іван, 11: 38—44).

І в інших Євангеліях Ісус воскрешає людей: воскресла за велінням Ісуса дочка Іаїра (Матв., 9: 18—26), син удови з Наїну (Лука, 7: 11—17). Ці воскресіння описуються просто, як щось природне (Ісус каже: “Дівчинка не померла. Вона спить”). Іван зображує воскресіння Лазаря як подію надзвичайну, недоступну людському розумінню, страшну, а самого Ісуса як постать, наділену неземною силою. Тут Ісус — Син Божий, бо тільки маючи не людські, а надлюдські сили, можна здійснити таке.

Крилатий вислів “*воскресіння Лазаря*” вживається у кількох значеннях — це і “відновлення чогось старого, забутого”, і “оновлення після духовного занепаду”:

А все-таки ті краї [Німеччина, Австрія] представляють собою того дивовижного, *воскресаючого Лазаря*, що півтілом уже виліз з гробу, а долом ще в нім; положення з обох боків не вигідне: і новий економічний лад не приносить їм ніякого хісна, і старі феодальні тягарі дають їм цілою силою переживших і перегнивших останків. (І. Франко)

Вислів вживають і на позначення “одужання після хвороби”:

Посеред саду стоячи і дивлячись на ту безмежну зграю, він [Сковорода] наливався силою, немов *воскреслий Лазар*. Його худе, кістляве тіло ставало пружним, дужим (Василь Шевчук).

Дуже далеко від свого первісного значення відійшов крилатий вислів, звичайно вживаний церковнослов'янською мовою, — “*страха ради іудейська*”. Сьогодні він означає страх перед сильними світу цього і взагалі перед будь-якою силою. А все тому, що його переклали з церковнослов'янської мови як “заради іудейського страху”, а він перекладається інакше: “заради страху перед іудеями”. Ось подивіться, як цей вислів уживається в Євангелії (українською мовою): “Потім Йосип із Ариматеї, що був учень Ісуса, але потайний, — бо боявся Юдеїв, — став просити Пілата, щоб тіло Ісусове взяти” (Іван, 19: 38):

Намісник з боку юридичного і з боку політичного діяв бездоганно. Але морально-християнське судження прочитало в його серці негідні мотиви (“*задня страха перед юдеями*”) і навіки записало йому гріх умивання рук (Є. Свєрстюк).

Неточний переклад не став на перешкоді вживанню цього крилатого вислову, але вже з іншим, ніж в Євангелії, значенням:

Багатство автографів із найдавніших часів, починаючи 1861 роком, дає можливість контролювати всякі зміни, роблені в різних часах різними редакторами в Федьковичевих творах, декуди доповнювати пропуски, роблені редакторами чи то для якихось власних уподобань, чи “*страха ради іудейська*” (І. Франко).

Дії святих апостолів

ПРОТИ РОЖНІА ПЕРТИ (Дії святих апостолів, 9: 5;
26: 14)

НЕЗНАНОМУ БОГОВІ (Дії святих апостолів, 17: 23)

У Новому Заповіті розділ “Дії святих апостолів” уміщено одразу ж після Євангелій і за змістом є начебто їх продовженням. Починається цей твір посвяченням Теофілу, як і Євангеліє від Луки, тому автором цієї книги вважається Лука, про якого ми вже згадували.

Описуються тут події, що відбувалися після смерті Ісуса, коли його учні-апостоли, провівши поглядами хмару, яка підносила на небо їхнього воскреслого вчителя, повинні були самі ставати вчителями для своїх однодумців та одновірців.

Серед численних персонажів, які зустрічаються тут, центральне місце займають два апостоли — Петро і Павло; інші апостоли майже не згадуються. У автора, мабуть, не було достатнього матеріалу для зображення діянь усіх апостолів, хоча і при зображенні Петра і Павла автор подає лише незначну кількість конкретних відомостей.

Із цього тексту походить зовсім небагато крилатих слів.

Часто вживаний в українській поезії, прозі та публіцистиці вислів “*проти рожна перти*” походить з такого тексту: «Коли в цих справах я йшов до Дамаска зо владою та припорученням первосвящеників, то опівдні, о царю,

на дорозі побачив я світло із неба, ясніше від світлості сонця, що осяяло мене та тих, хто разом зо мною йшов!.. І як ми всі повалились на землю, я голос почув, що мені говорив єврейською мовою: “Савле, Савле, — чому ти Мене переслідуєш? Трудно тобі бити ногою колючку!”» (В інших перекладах: “йти проти рожна”) (Дії святих апостолів, 26: 12—14). *Рожен* — це гострий кілок, яким поганяли волів та биків.

Спочатку вислів цей увійшов у нашу мову — як крилатий — по-церковнослов'янськи: “*жестоко ти єсть протіву рожна прати*”; пізніше він скоротився і дещо осучаснився. Вислів уживають, коли хочуть сказати про те, як важко боротися з кимось сильним, могутнім:

Син кріпосного раба, який виріс у середовищі патріархального селянства і сам є кріпосним рабом, Микола Джеря не мириться зі своїм становищем — ні доказами релігії, ні старою мораллю: “*проти рожна не попреш*” (О. Білецький).

То хто ж відважиться “проти рожна перти”, того ми вважаємо справжнім лицарем, здатним на протистояння переважаючим силам:

*Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерті
Хрест важкий нести.*

(І. Франко)

Рідше вживається крилатий вислів “*незнаному Богові*”, який теж походить із “Дій святих апостолів”.

Апостол Павло, звертаючись до жителів Афін, сказав: «Мужі атенські! Із усього я бачу, що ви дуже побожні. Бо, проходячи та оглядаючи святощі ваші, я знайшов також жертівника, що на ньому ваписано: “Незнаному Богові”. Ось Того, Кого навмання ви шануєте, Того я проповідую вам. Бог, що створив світ і все, що в ньому, буди Господом неба й землі, проживає не в храмах, рукою збудованих...» (Дії святих апостолів, 17: 22—24). Так говорять про щось невідоме, але важливе, цінне, дороге:

Одержав [газетну] вирізку з невідомого мені органу і роботи невідомого автора. Шлю “*незнаному Богові*” вдячність (А. П. Чехов, лист до П. А. Сергієнка, 17.12. 1889 р.).

Послання апостола Павла

КАМІНЬ СПОТИКАННЯ (Послання апостола Павла до римлян, 9: 31—33)

МЕНІ НАЛЕЖИТЬ ПОМСТА (Послання апостола Павла до римлян, 12: 19)

АНА́ФЕМА. ПІДДА́ТИ АНА́ФЕМІ (Перше послання апостола Павла до коринтян, 16: 22)

КИМВА́Л БРЯ́ЗКАЮЧИЙ (Перше послання апостола Павла до коринтян, 13: 1)

ДУХ І БУКВА. МЕРТВА БУКВА (Друге послання апостола Павла до коринтян, 3: 6—7)

НІ ЁЛЛІ́НА, НІ ІУДЕ́Я (Послання апостола Павла до галатів, 3: 28)

ТА́ЙНА СІ́Я ВЕЛІКА́ ЄСТЬ (Послання апостола Павла до ефесян, 5: 32)

ЖЕНА ДА УБО́ЇТСЯ МУЖА СВО́ЄГО (Послання апостола Павла до ефесян, 5: 33)

КНИ́ГА ЖИ́ТТЯ (КНИ́ГА ПРИЗНА́ЧЕННЯ)
(Послання апостола Павла до филип'ян, 4: 3)

ЯКО ТА́ТЬ В НО́ЩІ (Перше послання апостола Павла до солунян, 5: 2)

ХТО НЕ ПРА́ЦЮЄ, ТОЙ НЕ Ї́СТЬ (Друге послання апостола Павла до солунян, 3: 10)

ЖИ́ВИЙ ТРУ́П (Перше послання апостола Павла до Тимофія, 5: 6)

ПРА́ВДУ ГОВО́РИ ВЧАСНО́ І НЕВЧАСНО́ (Друге послання апостола Павла до Тимофія, 4: 2)

ВЗИСКУЮЩІЄ ГРАДА (Послання апостола Павла до іудеїв, 13: 14)

Послання — це відкриті листи. На багатьох з них точно вказано, для кого вони написані і хто їх автор. Насправді ж, це своєрідний літературний жанр, а не приватний лист. Цей жанр був запозичений у християнську літературу з античної. У жвавій, дохідливій формі біблійних послань викладалися погляди автора на певні теоретичні чи практичні питання раннього християнства, на життя християнських общин.

У той час як послання Павла звернені до окремих християнських общин або навіть до конкретних осіб, соборні послання, про які йтиметься далі, призначалися для цілих провінцій.

Вислів “*камінь спотикання*” ми зустрічаємо у такому тексті послання: «...Ізраїль, що шукав Закону праведности, не досяг Закону праведности. Чому? Бо шукали не з віри, але якби з учинків Закону; вони-бо спіткнулись об камінь спотикання, як написано: “Ось я кладу на Сіоні камінь спотикання та скелю спокуси, і кожен, хто вірує в Нього, не посоромиться!”» (Послання апостола Павла до римлян, 9: 31—33).

“*Каменем спотикання*” ми називаємо сьогодні перешкоди, труднощі, на які натрапляємо в певній справі:

Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе *каменями спотикання* на трудному шляху (Л е с я У к р а ї н к а).

Слова “*мені належить помста*” часто цитуються по-церковнослов’янськи: “*мне отмищеніє, і аз воздам*”. Походять вони з такого тексту: «Не мститься самі, улюблені, але дайте місце гніву Божому, бо написано: “Мені помста належить, Я відплачу, говорить Господь”» (Послання апостола Павла до римлян, 12: 19). Ці слова взяв епіграфом до свого роману “Анна Кареніна” Л. Толстой. Вживається вислів переважно як цитата:

Сказав Господь: “*Мені належить помста!*
Той, хто не вірить у дива Господні,
Не вартий бачить їх. Поки не згине

Останній з вас, отруєних зневір'ям,
Не ввійде мій народ в обітовану землю!"

(Л е с я У к р а ї н к а)

— Не нам належить кара: *"Мені відомщення і аз
воздам"*, — суворо відповів Мельхіседек (М. С т а -
р и ц ь к и й).

А. Дюрер. "Апостоли.
Павло і Марк"

Вислів може вживатися і в розширеному значенні —
знехтуваний талант, знівечене життя, помста долі:

То небезпечно — генія цькувати.
Він у безсмерті *страшно вам воздасть*.

(Л. К о с т е н к о)

Вислів цей є похвалою терпінню, пасивності й покорі, коли все за людину має вирішувати вища сила:

... Похвала терпіння, злагіднення всіх земних болів обіцянкою блаженства на другому світі, перенесення всіх соціальних прорахунків з землі перед обличчям Найвищого судді (“Хто терпен, той спасен”, “Мені лишить відплату, й я віддам”, “Не протився злому; але хто вдарить тебе в твоє праве лице, настав йому й друге”), — пробі! — це було щось для Сойків (С. Т у д о р).

Анафема — грецьке слово, яке означає “прокляття”. Ось текст, з якого походить вислів “*піддати анафемі*”, перекладений українською мовою: “Коли хто не любить Господа, нехай буде проклятий!” (Перше послання апостола Павла до коринтян, 16: 22).

У церковному обряді це назва відлучення віруючого від церкви з оголошенням прокляття.

Вживається “*анафема*” як синонім до слів “прокляття” і “заборона”:

... чи кинув хто на тебе *анафему*?
А може, винайшли тебе поети,
щоб до гучних сонетів мати тему.

(Б. - І. А н т о н и ч)

Що не критикувалося тоді у творчості Рильського, всюди і завжди виринав сонет, який ніби викликав безконечні *анафем* правовірних (Д. П а в л и ч к о).

У формі “*анахтема*” це слово було в українській мові лайливим (“*анахтемська душа*”, “*анахтемської віри син*” та інше). А все тому, що слово чуже, чудне, незрозуміле.

У Першому посланні апостола Павла до коринтян є такі слова: “Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, але любові не маю, то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий” (в інших перекладах “кимвал брязкаючий”) (13: 1).

Кимвал — це музичний інструмент, що складався з двох порожніх металевих півкуль, якими вдаряли одна об одну, видобуваючи різні пронизливі звуки (брязкання, гудіння).

Коли вживають вислів “*кимвал брязкаючий*”, мають на увазі щось велике, гучне, але порожнє і безплідне; так

можна сказати про голосні, гучні, пишні промови, в яких мало змісту:

— Ваша мова як *кимвал*, що *бренькає*, а ваша наука як *мідь*, що *гуркотить*. Шуму багато, а добра нема (І. Франко).

“*Дух і буква*”, “*мертва буква*” — це перефразування таких слів з Другого послання Павла до коринтян: “І Він нас зробив бути здатними служителями Нового Заповіту, не букви, а духу, — бо буква вбиває, а дух оживляє” (3: 6).

“*Буква*” — формальна, зовнішня сторона справи, а “*дух*” — сутність цієї справи, її серцевина:

Ми наполягаємо на старій гадці, що декому здається навіть старомодною: треба перекладати *не букву, а дух*, треба пам’ятати ще гоголівську вказівку про те, що для наближення до оригіналу слід інколи відходити від нього (М. Рильський).

Є такий старовинний вислів: “*буква мертва, дух животворить*.” Немає в Чижевського цього “животворного духу” (О. Білецький).

“*Ні елліна [грека], ні іудея*” — це частина фрази з Послання апостола Павла до галатів: “Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, — бо всі ви один у Христі Ісусі” (3: 28).

Цей дуже поширений крилатий вислів уживається для позначення рівності всіх людей, незалежно від їх місця в суспільстві, віри та національності:

Соціальні перегородки у нас повалено, економічну й культурну нерівність націй зметено геть. У нас дійсно нема “*ні елліна, ні іудея*” (М. Рильський).

Послання апостола Павла до ефесян звичайно читається під час православного обряду вінчання. Там є такі слова: “Покине тому чоловік батька й матір, і пристане до дружини своєї, — і будуть обоє вони одним тілом. Ця таємниця велика, — а я говорю про Христа та про Церкву! Отже, нехай кожен зокрема із вас любить так свою дружину, як самого себе, а дружина нехай боїться свого чоловіка!” (5: 31—33). Цитуються вислови звідси звичайно церковнослов’янською мовою: “*тайна сія велика єсть*” (на позначення чогось таємного, прихованого); “*жена да убоїтсѧ мужа свого*”. Ось приклади вживання:

— *Тайна сія в руці господній*, — чи то уникливо, чи то тайнозначно відповів монах (З. Тулуб).

— Марто! Ти єси жона його! Ти повинна покоряться йому, бо сам Бог так звелів: *“Жена да убоїться свого мужа”*, — так глаголе Святе Письмо (І. Нечуй-Левицький).

Є в Посланні апостола Павла до филип’ян такі слова: «Так, благаю й тебе, товаришу вірний, допомагай тим, хто в боротьбі за Євангеліє помагали мені та Климентові й іншим моїм співробітникам, яких імення записані в *“Книзі Життя”*» (4: 3).

З цього тексту взято слова *“Книга Життя”*, які вживаються у значенні “майбутнє людини; те, що їй призначено долею”. Згадки про *“Книгу Життя”* (вона ще зветься *“Книга Призначення”*), в яку вписуються імена праведників і з якої викреслюються імена грішників, зустрічаються і в інших місцях Біблії. Ось приклади вживання:

Маю звістку, що в 1-й кн. *“Современника”* появиться мос оповідання *“Що записано в Книгу Життя”* (М. Коцюбинський).

Ти управляш, премудрий,
Кругами сузір’їв небесних,
Черв нерозумний, ніщо —
Боже! Тебе я молю,
Зглянься і в *Книгу Життя*
Запиши мос марне наймення...

(М. Зеров)

Здається, лежала перед очима, на весь далекий обмір розкрита, *книга з тайного значення*, що його душа не могла обняти, читаючи з світух літер (В. Барка).

Вислів *“яко тать в ноці”* з Першого послання апостола Павла до солунян також став крилатим церковно-слов’янською мовою. Якщо порівняти цей вислів з його українським перекладом (*“зłodій уночі”*), одразу стає очевидним, що *“тать”* страшніший, ніж *“зłodій”*, а *“в ноці”* темніше, ніж *“уночі”*: «А про часи та про пори, брати, не потрібно писати до вас, бо самі ви докладно те знаєте, що прийде день Господній так, як зłodій вночі» (5: 1—2). Вислів означає “несподівано”, “зненацька”, “потаємно”:

С и л ь в е с т р (хитаючи головою):
З молитвою пергамент торкайтесь,
Щоби не вліз лукавий, *яко тать*,
Не довелось похибки підчищати.

(І. Кочерга)

Напала ти на нас...
як та злодюжка.
Як тать. Вночі. Ой, не жартуй з огнем!
Бо ми ж тебе не так ще рубонем.

(П. Тичина)

Великої популярності та розголосу набули впродовж століть слова апостола Павла з Другого послання до солунян: “Бо коли ми в вас перебували, то це вам наказували, що як хто працювати не хоче, — нехай той не їсть!” (3: 10). Останні слова з цього тексту стали популярним прислів’ям — *“хто не працює, той не їсть”*:

Девіз немудрий свій тут написала праця —
Нехай вибагливий не подивує гість:
Хто робить, той і їсть.

(М. Рильський)

Часто вживаний вислів *“живий труп”* походить з Першого послання апостола Павла до Тимофія: “А вдовиця, правдива й самотна, надію складає на Бога та перебуває день і ніч у молитвах і благаннях. А котра у розкошах живе, — та живою померла” (5: 5—6).

Так говорять про людину, морально спустошену, духовно зламану. У розширеному значенні — щось, що відмерло, віджило або пережило себе; вживається також у значенні “хвора, виснажена людина”:

Цілком недвозначне його [Екзюпері] ставлення до французької буржуазії, до тих *живих мерців*, які в часи фашистської навали покинули батьківщину й кинули напризволяще своїх близьких, аби тільки врятувати власний гріш (Д. Павличко).

Мерці, мерці... Навколо, тут і там,
Куди не глянеш, скрізь самі *ходячі трупи*!
Немас ліку тим холодним мертвякам, —
Вони клопочуться, згромаджуються в купи...

(М. Вороний)

Безмірна терпеливість людини. Життя може забрати у неї найближчих, розбити кохання, украсти щастя, але людина лишається людиною. Однак досить

підсікти надії — отой неясний берег Сподівань, що завжди манить і дурить, — як людина стає *живим трупом* (М. С т е л ь м а х).

“Правду говори вчасно і невчасно” — це слова з Другого послання апостола Павла до Тимофія: “Проповідуй Слово, допоминайся вчасно і невчасно, докоряй, забороняй, переконуй з терпеливістю та з наукою” (4: 2). Переносне значення вислову: істину треба проголошувати безбоязно, за всяких — навіть несприятливих — обставин:

Жаль, дуже жаль, що д. Куліш, хоч і багато нацитував місць із Святого Письма перед кожним своїм віршем, а і тут забув на слова св. Павла про говорення правди, — а тут якраз правда була б дуже *“благовременна”* (І. Ф р а н к о).

Можна зустріти в літературі такі слова: “взискующіє града”. Це слова з Послання апостола Павла до іудеїв, цитовані церковнослов’янською мовою. Вислів *“взискующіє града”* означає: ті, що праведно живуть. Звідси в переносному значенні — люди, які шукають кращих форм життя:

А Бог дивиться, чи є
ще *взискующий* Бога!
(Т. Ш е в ч е н к о)

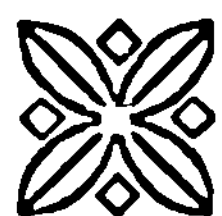
О, не *взискуй* гіркого меду слави!
Той мед недобрий, від кусючих бджіл.
Взискуй сказати поблідлими вустами
Хоч кілька людям необхідних слів.
Взискуй прожити несуетно і дзвінко,
Взискуй терпіння витримати все.
А справжня слава — це прекрасна жінка,
Що на могилу квіти принесе.

(Л. К о с т е н к о)

Соборні послання

Соборне послання апостола Якова

НІЧТОЖЕ СУМНЯ́СЯ (СУМНЯ́ШЕСЯ) (1: 6)

ВСЯ́КОЄ ДА́ЯНІЄ БЛА́ГО (1: 17)

ВІ́РА БЕЗ ДІ́Л МЕРТВА (2: 20)

Соборні послання апостолів Якова, Петра, Івана та Іуди, на відміну від послань апостола Павла, звернені до великих общин, до багатьох людей одразу; вони мають більш загальний зміст (їх називають ще “вселенські”).

Кількість крилатих слів, які походять з цієї книги Нового Заповіту, порівняно невелика.

Вислів, який ми звичайно цитуємо церковнослов'янською мовою, — *“нічтоже сумняся (сумняшеся)”* — означає “без сумніву”. Походить він з такого тексту: “А якщо кому з вас не стачає мудрости, нехай просить від Бога, що всім дає просто, та не докоряє, — і буде вона йому дана. Але нехай просить із вірою, без жадного сумніву. Бо хто має сумнів, той подібний до морської хвилі, яку жене й кидає вітер” (1: 5—6).

Вислів давно переосмислився і вживається як іронічна характеристика вчинків самовпевнених людей:

Генерал, оглянувши всі обшири своєї імперії, *нічтоже сумняшеся*, так, як він звик раніше собі казати, сказав і тут: навіщо, мовляв, Україні така велика армія, нам же треба охороняти і тихоокеанські рубежі, і Полярне коло... (І. Драч).

Так само церковнослов'янською мовою цитується вислів *“всякос даяніє благо”*. У тексті послання читаємо: “Не обманюйтесь, брати мої любі! Усяке добре давання та дар досконалий походить згори від Отця світил, що в Нього нема переміни чи тіні відміни” (1: 16—17).

Найчастіше цей вислів вживається іронічно — як оцінка чийхось внесків — явно невеликих — у певну справу:

Правда, що у нас ще не всі пишучі зрозуміли цю повинність і думають, що для такої убогої літератури, як наша, *“всякеє даяніє благо”*, і через се друкують такі речі, яких, запевню, не одважились би показати жодній редакції якої чужоземної часописі (Л е с я У к р а ї н к а, лист до О. Маковея, 28.05.1893 р.).

Апостол Яків кілька разів у різних формах повторює думку про те, що віра без добрих діл — мертва: «Коли ж брат чи сестри будуть нагі, і позбавлені денного покорму, а хто-небудь із вас до них скаже: “Ідіть з миром, грійтесь та їжте”, та не дасть їм потрібного тілу, — що ж то допоможе? Так само й віра, коли діл немає, — мертва в собі!» (2: 15—17); “Чи хочеш ти знати, о марна людино, що віра без діл — мертва?” (2: 20). Вислів *“віра без діл мертва”* вживається як у звичній формі, так і розширено; окремі слова можуть замінюватись у разі потреби, наприклад:

Чи буде ж зложена й праця? Адже *гроші без діл*, певне, *не менш мертві, ніж віра* (Л е с я У к р а ї н к а).

Те, що Ви пишете Олесі про слов'янське та європейське серце, здається, направлено і проти мене, але я завжди уважала, що *любов без діл мертва*, і ніколи не думала, що досить мати “добре серце, аби обійтись без всього іншого” (Л е с я У к р а ї н к а, лист до М. Драгоманова, 5.04.1894 р.).

— поняття “*смертний гріх*” зустрічаємо в Першому посланні апостола Івана. Смертний гріх — це гріх, який не можна відмолити; він веде за собою вічні муки на тому світі. До семи смертних гріхів зараховувались: заздрощі, скупість, блуд, об’їдання (чревоугодіє), гордощі, занепад духом, гнів. Вживається цей вислів для позначення пороків особливо тяжких:

Лиш той не дбає, хто шага не має,
але й такий волів би заробить
гіркою працею, ніж так “не дбати”,
бо гірші злидні в свято, ніж у будень,
буденна одіж, наче *смерний гріх*
темніє серед ясних шат святкових...

(Л е с я У к р а ї н к а)

... Стара вп'ять молитися і Бога прохати, щоб простив їй сей тяжкий, *смертельний гріх* (Г. Квітка - Основ'яненко).

Іноді так кажуть іронічно або жартома:

— А мусиш мені сказати, що ти за один! А мусиш. — Капральський баритон вичитує всі *смертні гріхи* (Б. Антоненко - Давидович).

Об'явлення Івана Богослова (Апокаліпсис)

АПОКАЛІПСИС

ЗІРКА ПОЛИН (Апокаліпсис, 8:11)

АЛЬФА І ОМЕГА (Апокаліпсис, 1: 8)

ГРОНА ГНІВУ ДОСТИГЛИ (Апокаліпсис, 14: 17—18)

**АНТИХРИСТ. АНТИХРИСТОВА ПЕЧАТЬ. НА-
ЧЕРТА́ННЯ ЗВІРА (Апокаліпсис, 11: 7)**

**КНИГА ЗА СІМОМА ПЕЧАТЯМИ (Апокаліпсис,
5: 1—4)**

АГНЕЦЬ БОЖИЙ (5:6)

**КОНІ АПОКАЛІПСИСУ. КІНЬ БЛІДИЙ
(Апокаліпсис, 6: 1—8)**

**ТРУБА АРХАНГЕЛА. АРХАНГЕЛЬСЬКІ ТРУБИ. СІМ
АРХАНГЕЛЬСЬКИХ ТРУБ (Апокаліпсис, 8: 1—2)**

СТРАШНИЙ СУД (Апокаліпсис, 20: 4—6)

**ЦАРСТВО БОЖЕ. ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ
(Апокаліпсис, 21: 1—4)**

Історія появи цієї книги Нового Заповіту
дуже незвичайно описується так.

Апостола Івана на схилі років кесар Доміціан заслав на маленький скелястий острівець поблизу Греції, назва якого — Патмос. Туди потрапляли лише за тяжкі злочини. Засланці працювали в копальнях. Острів Патмос в чотири рази менший за Мальту, його можна обійти за один день. На ньому було більше скель і каміння, ніж дерев, багато печер, де ховалися змії.

Одного недільного дня Іван, гуляючи, почув позад себе громовий голос, який нагадував звук сурми: це був Ісус Христос, але зовсім інший, не той, до якого припадав юний апостол під час Таємної вечері.

Іван упав до ніг Ісуса, який поклав на нього свою праву руку і наказав написати сім листів до християн, що жили в різних містах Азії. Після того, як послання були написані, він побачив відчинені двері на небо і почув голос: “Увійди сюди — і Я покажу тобі, що має статися після цього”.

Усе, що Іван там побачив, він описав у своєму Апокаліпсисі. Багато з того, про що говориться в Апокаліпсисі, є в Старому Заповіті та в апокрифічних джерелах (особливо в текстах великих і малих пророків Старого Заповіту).

Грецьке слово “*апокаліпсис*” перекладають як “одкровення”, “об’явлення”. Таку назву дістала остання частина Нового Заповіту. Вона, як ми вже знаємо, приписується авторові четвертого Євангелія і трьох послань — Івану Богослову.

За своїм змістом — це велична драма боротьби Бога з сатаною за володіння світом, яка закінчується картиною вселюдського воскресіння, Страшного суду, вічного Царства Божого.

Слово “*апокаліпсис*” у наш час широко вживається на позначення грізних змін:

Картина була страшна. Колорит її й величність нагадали мені величні й страшні картини *Апокаліпсиса* (І. Нечуй - Левицький).

Пророцтва цієї книги вражають, особливо, коли йдеться про чорнобильську катастрофу. Згадка про *зірку Полин* сприймається як розповідь про місто, яке носить назву одного з видів полину — чорнобилю. В Апокаліпсисі сказано: “І засурмив третій Ангел, — і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато людей повмирали з води, бо згиркла вона...” (Апокаліпсис, 8: 10–11).

Ось сучасне вживання цих слів:

Звізда Полин впала на нас не сама по собі. Вона виникла із самої потворності тоталітарного режиму, зі

всевладдя відомчої імперської бюрократії, яка звикла дивитися на Україну як на свою соцколонію, не захищену ніяким міжнародним правом (О. Г о н ч а р).

Ви мовчите, діти страшного віку. І мовчить забута світом Україна, яка стала відома по всій землі в імені чорного полину — *звізди Полин — Чорнобиль...* (Є. С в е р с т ю к).

“Альфа і омега” — словосполучення з такої фрази Апокаліпсису: “Я Альфа й Омега, говорить Господь Бог, Той, Хто є. І Хто був, і Хто має прийти. Вседержитель!” (1: 8); «І коли я побачив Його, то до ніг Йому впав, немов мертвий. І поклав Він на мене правицю Свою та й промовив мені: “Не лякайся! Я — Перший, і Останній, і Живий. І був Я мертвий, а ось Я Живий на вічні віки. І маю ключі Я від смерті й від аду”» (Апокаліпсис, 1: 17—19).

Альфа — це перша, а *омега* — остання літера грецького алфавіту. Звідси значення цього вислову — початок і кінець; все існуюче; сутність явища:

*Альфо й омега, колиско і мавзолею —
Земле!
З тебе пішов і в тебе вернусь.
Власні планетки ліплять жуки-скарабеї.
Ат суєта...
З тебе пішов і в тебе вернусь.*
(Б. О л і й н и к)

Світло місяця
тіл не вміє ділити,
хоч уміє
жалом протягти скроні.
Місяць — так. Місяць знає.
Місяць — *альфа*. Місяць — *омега*.
(Б. Р у б ч а к)

“Грона гніву достигли” — це слова ангела на початку Суду Божого: «І інший Ангол вийшов із храму, що на небі, — і він мав гострого серпа. І інший Ангол, що мав владу над огнем, вийшов від жертівника. І він гучним голосом кликнув до того, що мав гострого серпа, говорячи: “Пошли свого гострого серпа і позбирай грона земної виноградини, бо грона її вже доспіли”. І Ангол кинув додолу серпа свого, і зібрав виноград на землі, і вкинув в велике чавило Божого гніву. І потовчене було чавило за містом, і потекла кров із чавила аж до кінських

вуздечок, на тисячу шістсот стадій...” (Апокаліпсис, 14: 17—20).

У переносному, розширеному вживанні образний вислів *“грона гніву достигли”* означає наближення докорінних змін, викликаних попередніми тривалими стражданнями людей.

Антихрист, — як розповідається в Апокаліпсисі, — це ворог, супротивник, суперник Ісуса Христа, який з'явиться “в кінці часів” і очолить боротьбу проти Ісуса, але буде переможений. Антихрист — це не сатана, це людина, яка перейняла всю його силу, це посланець сатани, який діє за його велінням. Він прагне зайняти місце Христа, хоче, щоб люди саме його вважали Христом.

Традиція зображення Антихриста складалась у XV—XVI століттях. На фресках того часу ми бачимо людину, дуже схожу на Христа, але вираз обличчя у Антихриста не Ісусів, а похмурий, гордовитий. Це “звір, що виходить з безодні” (Апокаліпсис, 11: 7).

Про Антихриста в апокрифічних джерелах розповідається, що він “іудей з коліна Давидового”, народжений у Вавилоні від монаха і блудниці, що йому вдалося перемогти трьох царів і примусити повірити в себе як у Христа. Коли ж настане строк, загибель його воїнства буде продовжуватися з третьої години дня до вечора, і долина між Маслиною горою і Єрусалимом наповниться кров'ю цього воїнства. Деякі апокрифи твердять, що Антихрист, тікаючи від Ісуса Христа, який наближається, підніметься на високу гору і кинеться з неї в безодню.

Антихристами називали багатьох відступників від віри і гонителів віри.

“*Антихристова печать*”, “*начертання звіра*” — знак, яким Антихрист позначає своїх слуг. У переносному значенні “*антихрист*” — запеклий злочинець:

На опасці стоїть тільки *антихристова печатка* “Дозволено Цензурою” — та й годі (М. Коцюбинський, лист до В. Гнатюка, 20.11.1905 р.).

В українській мові “антихрист” (“анцихрист”) вживається і як лайливе слово:

Т щ е г л а с о в (вказус на оздоблений ганок). Ач, святкувати напосудились, *антихристи*. Добре тепер святкуватимуть, ха-ха-ха (І. Кочерга).

Про *книгу за сімома печатями* в Апокаліпсисі розповідається так: «І я побачив у правиці Того, Хто сидить на престолі, книгу, написану всередині й назовні, і запечатану сімома печатками. І бачив я потужного Ангола, який гучним голосом кликав: “Хто гідний розгорнути книгу і зламати печатки її?” І не міг ніхто ні на небі, ні на землі, ані під землею розгорнути книгу, ані навіть зазирнути в неї» (5: 1—3).

У переносному значенні “*книга за сімома печатями*” — щось неясне, приховане, те, що не можна досягнути розумом:

Школа познайомила його з Гегелем, з філософією, з тисячними абстракціями, — життя зосталось для нього *книгою семипечатною* (І. Франко).

Агнець Божий (Боже ягня) в Апокаліпсисі — це той, хто відкрив книгу за сімома печатями: «І плакав я гірко, що не знайшовся ані один гідний розгорнути й прочитати книгу, ані навіть зазирнути в неї. А один із старців промовив до мене: “Не плач! Ось Лев, що з племені Юдиного, корінь Давидів, переміг так, що може розгорнути книгу і зламати сім печаток її”» (5: 5). Усі падали ниць перед Агнцем і співали: “Ти достойний узяти цю книгу і розкрити печатки її, бо Ти був заколений і кров’ю Своєю Ти викупив людей Богові з усякого племені, і язика, і народу, і люду” (Апокаліпсис, 5: 9).

Агнець Божий — це Ісус Христос, який своєю кров’ю змив людські гріхи. Він відкрив книгу за сімома печатями: «І я бачив, що Агнець розкрив одну з семи печаток і почув я одну з чотирьох тих тварин, яка говорила голосом гromу: “Підійди!”. І я глянув, — і ось кінь білий, а той, хто на ньому сидів, мав лука... І коли другу печатку розкрив... і вийшов кінь другий, — червоний [рудий]. А тому, хто на ньому сидів, було дано взяти мир із землі та щоб убивали один одного. І меч великий був даний йому. І коли третю печатку розкрив.., і я глянув, — і ось кінь вороний. А той, хто на ньому сидів, мав вагу в своїй руці. І коли Він четверту печатку

•

Коні Апокаліпсису знайшли своє відображення в літературі і мистецтві: це гравюра великого німецького художника XVI століття Альбрехта Дюрера “Чотири вершники Апокаліпсису”, картина Віктора Васнецова “Вершники Апокаліпсису” та ін.

У переносному значенні “*коні апокаліпсису*”, “*кінь блідий*” — провісники катастрофи:

... тільки Твого Коня хіба впізнаю, Господи, —
Блідого змиленого *Коня* на тому горизонті...
 (О. Пахльовська).

Коли знімається п'ята печатка, перед престолом з'являються одягнені в біле душі тих, хто загинув за віру. Після шостої печатки починаються космічні катастрофи: “... і ось сталось велике трясіння землі, і сонце зчорніло, як міх волосяний, і увесь місяць зробився, як кров... І на землю попадали зорі небесні, як фігове дерево ронить свої недозрілі плоди, коли потрясе сильний вітер... І небо сховалось, згорнувшись, немов той сувій пергаменту, і кожна гора, і кожен острів порушилися з своїх місць...” (Апокаліпсис, 6: 12—14).

Та ось знімається сьома печатка. “І коли сьому печатку розкрив, німа тиша настала на небі десь на півгодини. І я бачив сімох Анголів, що стояли перед Богом. І дано було їм сім сурем” (Апокаліпсис, 8: 1—2).

З цього тексту походять вислови “*труба архангела*”, “*архангельські труби*”, “*сім архангельських труб*” — грізне попередження, несподіванка:

Щось було пекельне й фантастичне перед моїми очима і загалом — страшне. Здавалось, ніби *сім апокаліпсичних янголів* одразу валили на Київ усі сім фіялів людського горя та пожежі, та крові (І. Нечуй - Левицький).

О, думка, що тіло без жалю руба,
 Що очі й уста твої сушить.
Архангельська срібноголоса *труба*
 Гримить крізь простори і душі.

(О. Олжич)

“І сім Анголів, що мали сім сурем, приготувалися, щоб сурмити. І засурмив перший Ангол, і вчинилися град та огонь, перемішані з кров'ю, і впали на землю. І спалилась третина землі, і згоріла третина дерев, і всіляка зелена трава погоріла... І засурмив другий Ангол, — і немовби велика гора, розпалена огнем, була вкинена в море. І третина моря зробилася кров'ю, і померла третина морського створіння, що мають життя, і загинула третина кораблів... І засурмив третій Ангол, — і велика

зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип... І засурмив Ангол четвертий, — і вдарено третину сонця, і третину місяця, і третину зір... І засурмив п'ятий Ангол — і я бачив зорю, що спала із неба додолу. І їй даний був ключ від криниці безодньої, — і дим повалив із криниці... А з диму на землю вийшла сарана, і дано їй міць, як мають міць скорпіони земні” (Апокаліпсис, 8: 6—13; 9: 1—3).

Далі говориться, що сарана не могла шкодити природі, а лише людям, і не вбивати їх, а муки завдавати, щоб шукали смерті і не знаходили.

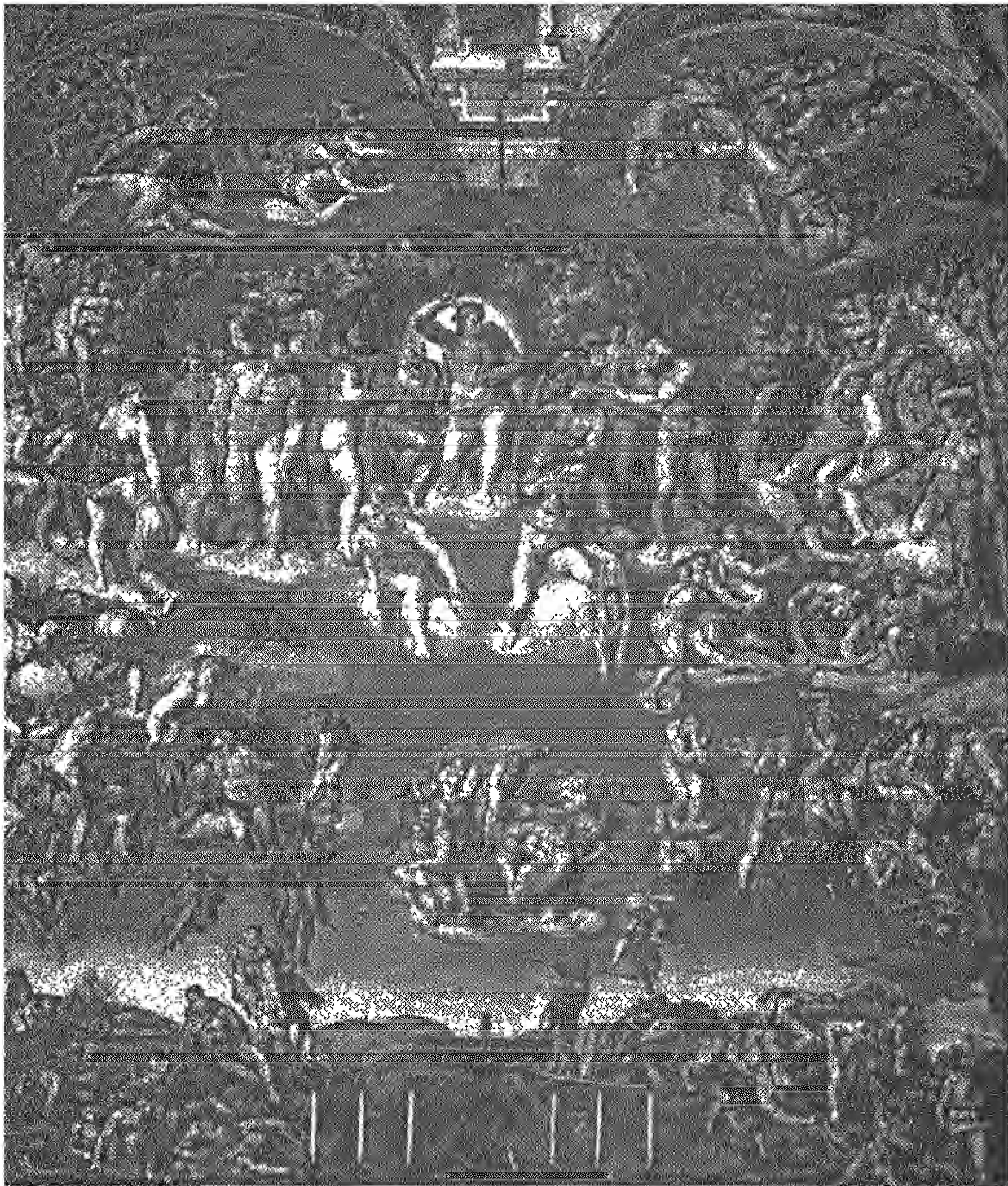
І коли засурмив шостий ангел — з'явилося кінне військо, яке мало знищити третину людей — сіркою, вогнем і димом з ніздрів коней. Коли засурмив сьомий ангел, “на небі зчинились гучні голоси, що сказали: “Перейшло панування над світом до Господа нашого та до Христа Його, — і Він зацарює на вічні віки!” (Апокаліпсис, 11: 15).

Страшний суд — це суд, який має бути після другого пришествя Ісуса Христа, над усіма людьми, які жили на землі. Вони воскресають, “одягаються” в своє тіло і чекають на присуд залежно від своїх земних справ — або вічне блаженство в раю, або вічну кару в пеклі. “І бачив я мертвих малих і великих, що стояли перед Богом. І розгорнулися книги, і розгорнулась інша книга,— то книга життя. І суджено мертвих, як написано в книгах, за вчинками їхніми” (Апокаліпсис, 20: 12—13).

Страшний суд — день гніву (*Dies irae*) — став темою заупокійної молитви у католиків — реквієму (з XIII століття).

У часи середньовіччя були створені багатофігурні композиції, де Христос сидить на престолі в центрі, по обидва боки од нього стоять дванадцять апостолів, які теж судять воскреслих разом з Ісусом. Матір Божа та Іван Хреститель стоять перед престолом, Адам і Єва припадають до ніг Христа, молячи його за грішне людство, ангели сурмлять, апостол Петро впускає праведників у рай, грішників заганняють в пекло. З'явилися такі картини у Візантії, звідти потрапили до Італії, далі до південних слов'ян і до нас. Традиція такого зображення Страшного суду була порушена Мікеланджело, який на своїх фресках зобразив те, що здавалось йому найважливішим: гнів Христа на людство і відчай у людей.

Крилатий вислів “*страшний суд*” вживається у кількох мовних ситуаціях — коли говориться про щось жахливе:

Мікеланджело. “Страшний суд”

...Що з Павлюка, живого, шкіру здерли.
Що з ним взяли ще четверо старшин.
Що проти того, як вони умерли,
і Суд Страшний не здасться вже страшним!
(Л. Костенко)

Крилаті вислови з позабіблійних усних і писемних творів

АГАСФЕР

Агасфер — це персонаж середньовічної західноєвропейської легенди (його ще звать Вічний Жид). У легенді розповідається про те, як Христос по дорозі на Голгофу дуже втомився, несучи важкого хреста, і попросив Агасфера дозволу трохи відпочити. Агасфер грубо, зверхньо і образливо відмовив йому. За це Агасферові було відмовлено в спокої могили — він був приречений на вічну мандрівку. Лише після другого пришествя Христа з нього буде знято цю кару.

У Євангелії від Матвія говориться, що така доля призначена і декому з тих, хто бачив Христа після Воскресіння: “По правді кажу вам, що деякі з тут приявних не скуштують смерті, аж поки не побачать Сина Людського, що йде в Царстві Своїм” (16: 28).

Легенда про Агасфера перегукується змістом і деталями з багатьма іншими легендами про таємничих і “вічних” напівлюдей-напівдухів: це і Летючий Голландець, і Дикий мисливець, це і Рюбецаль, і Гірський дух.

Починаючи з XIII століття легенда з’являється у літературі світській. Агасфер тут дуже неоднаковий: то він святий, аскет, праведник; то він в’язень за дев’ятьма замками — голий, зарослий, страшний. Він нічого не говорить, лише питає всіх, кого бачить: “Чи вже йде людина з хрестом?”

Ім'я *Агасфера, Вічного Жида* — це ім'я вічного подорожнього, неприкаяного і безсмертного:

— Я вино своє випив, другої амфори нікому не дам, адже не єсьм *Вічним жидом*. І шкода, що не ссьм, хоч і кажуть, що це мука — жити вічно (Р. Ф е д о р і в).

АСМОДЕЙ

Апокрифічна розповідь про царя Соломона та демона Асмодея була викликана, як вважають дослідники, такою незрозумілою, таємничою фразою з Біблії, яка збуджувала фантазію читачів: “А храм, коли був будований, будувався з викінченого каменя з каменоломні; а молотки та сокири, всяке залізне знаряддя, не було чути в храмі, коли його будували” (Перша Книга Царів, 6: 7). Це розповідь про храм, який будував у Єрусалимі цар Соломон. Як це може бути: будівництво — і абсолютна тиша?

Легенда цю фразу тлумачить так: користуючись “Соломоною печаттю”, — своїм перснем, — цар примусив Асмодея допомагати при будівництві храму.

Як Асмодей допомагав царю Соломону? Він дав Соломонові черв'яка Шаміра з Едемського саду, який умів проїдати наскрізь каміння. Тому й не чути було ні молотків, ні сокир — усе робив Шамір, робив тихо, беззвучно.

У Біблії говориться, що під кінець свого життя Соломон став боговідступником: почав разом зі своїми жінками-чужинками молитися чужим, поганським богам, збудувавши їм жертовники і храми.

Легенда це відступництво Соломона пояснює зовсім не так. Надміру пишаючись своєю владою над демонами, цар Соломон образив Асмодея — і той закинув царя в якусь далеку землю, а сам перевтілювався у Соломона і став царювати. Це він, Асмодей, поклонявся чужим богам. А цар Соломон у цей час блукав по далеких землях і вчив народ тих земель бути смиренними і богобоязливими. Лише після того, як Соломон покаявся, він був повернений у своє царство, а демон Асмодей зник.

Ім'я *Асмодея* стало крилатим. Це могутня істота, яка може все:

Було тут військо волонтирі,
То всяких юрбиця людей,
Мов запорожці-чуприндірі,
Що їх не втне і *Асмодей*.

(І. Котляревський)

ВСЕВИДЯЩЕЄ ОКО

Знак цей узятий з християнської символіки, в якій “промисел Божий” зображується у вигляді ока в променях, обрамленого трикутником. Ця ікона символізує сутність Бога — він всюдисущий і всезнаючий.

В українській літературній мові цей вислів поширився після того, як він був ужитий Тарасом Шевченком у поемі “Юродивий” (1857):

А ти, *всевидящее око*!
Чи ти дивилося з висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих...

У переносному, розширеному значенні “*всевидящее око*” — чиясь надто пильна увага й надмірна прискіпливість:

— Лавриненко, не відставати! Не відставати! —
Всевидящее око двадцятирічного командира слідкувало за всіма розрахунками (М. Стельмах).

МАРТИРОЛОГ

Це збічник релігійних оповідань про християнських мучеників (по-грецьки “*мартірос*” — свідок, мученик; “*логос*” — слово), особливо поширений у середні віки.

У переносному значенні “*мартиролог*” — перелік пережитих кимось страждань, переслідувань:

Кращі публікації критиків... присвячені іменам з *мартиролога* української літератури (М. Слабошпицький).

Та й неокласики не першими були і не останніми в цьому жахливому *мартиролозі* української інтелігенції (М. Жулинський).

НЕСТЬ НІ ПЕЧАЛІ, НІ ВОЗДИХАНІЯ

...е слова із заупокійної молитви: “Упокой, — Господи, душу раба твого... ідеже несть болезнь, ні печаль, ні воздыханіє, но жизнь бесконечная”. Вислів цей — описовий синонім до поняття “смерть” і “потойбічне життя після смерті”:

То поки сонцю крок до потуханія,
мабуть, ходім шукати укриття,
де *ні печалі вже, ні воздыханія,*
а токмо безконечнее життя.

(Л. Костенко)

Зм’якшував печаль і журбу за покійним розмовами про ліпше потойбічне життя, про той світ, де *немає ні печалі, ні зітхання* (І. Багрянйй).

ПУП ЗЕМЛІ

З іудейському релігійному фольклорі є розповідь про пуп землі: в центрі світу — Палестина, в центрі Палестини — Єрусалим, в центрі Єрусалима — храм, в центрі храму — святая святих, олтар, в центрі його — камінь перед ковчегом. З цього каменя, який Бог кинув у море, почався світ. За іншою версією, Бог зачинив цим каменем отвір безодні, водяного хаосу. В середньовіччі ця легенда була поширена і на наших землях.

Вживається вислів “*пуп землі*” переносно, коли йдеться про когось, хто без достатніх на це підстав вважає себе центром, основною силою:

С а м о п а л: ...Я тебе, Антоне, сорок років знаю... Ти як вийшов у передовики, так тобі, відповідно, і замакітрилась голова... Здалось тобі, що ти — *пуп землі*... (М. Зарудний).

Чудом вилікуваний, хмелів від радості життя і звикав. Пам'ять заносила. Вранці вже прокидався знов “пупом землі”, а все навколо роїлось, як сон... (Є. С вер ст ю к).

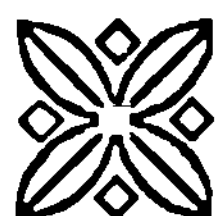
РАДУЙСЯ, МАРІЄ!

— початкові слова християнської молитви; часто вони наводяться латинською мовою: “*Ave Maria*”.

Вислів уживається як вияв почуття радості, захоплення, захвату (часом іронічно):

Вже славлять, співають
Нове ім'я
(*Ave Maria*,
Калино моя!)
(П. Т и ч и н а)

Поглянула — скрізь тихо,
Чийсь труп в житах чорніє...
Спросоння колосочки:
Ой *радуйся, Маріє!*
(П. Т и ч и н а)

СМЕРТІЮ СМЕРТЬ ПОПРАВ (СМЕРТЮ СМЕРТЬ ЗДОЛАВШИ)

У великодній (пасхальній) церковній службі є такі слова про воскресіння Ісуса Христа: “Христос воскресає із мертвих, смертю смерть здолавши” (церковнослов'янською мовою: “*смертію смерть поправ*”). Вживається в урочистому мовленні:

То буде їхнє вороття
Під неба синю гать.
Так смерть народжує життя:
Щоб *смертю смерть попрасть*.

(В. С о с ю р а)

Замість відповіді вибухло під склепінням храму грізне: “*Смертію смерть поправ!*” Линіх Іван покинув казальницю і тихо зник у захристії, а народ без упину повторював: “*Смертію смерть поправ!*” (Р. І в а - н и ч у к).

ХОДІННЯ ПО МУКАХ

Серед християн давно вкоренилася віра в те, що душі померлих грішників ходять по муках сорок днів, зазнаючи тортур і всіляких знущань. Десь з XII століття на наших землях поширюється пере-кладена з грецької мови оповідь про ходіння Богородиці по муках: Богородиця в супроводі архангела Михаїла відвідує пекло, де в огненних ріках терплять муки грішники.

Вислів відомий здавна, а книга Олексія Толстого “Ходіння по муках” відновила його в пам’яті людей уже в наші часи.

Цим висловом позначаються важкі життєві випробування, які одне за одним випадають на долю людини:

Душа і серце продовжували все те ж життя, — продовжували *ходіння по муках*, організовуючи шалений спротив (І. Б а г р я н и й).

Наша гірка, скорботна і безконечно довга дорога з Харкова у ці краї тривала аж цілий місяць... То була довжелезна дорога “*ходіння по муках*”, ціла епопея, яка заслуговує на окрему книгу (Т. М а с е н к о).

ЧУДО СВЯТОЇ ВЕРОНІКИ

ЧУДО ВЕРОНІКИ

За апокрифічною християнською легендою Вероніка подала змученому Ісусові, що йшов з хрестом на плечах на страту, хустку, щоб він обтер піт з обличчя. На полотні, за легендою, відбився неруко-творний образ Христа (його обличчя). Вероніка пізніше була канонізована (визнана святою), а сама подія дістала назву “*чудо святої Вероніки*”.

У переносному значенні цей вислів означає втілення вимріяного, появу неочікуваного, реалізацію чогось далекого і недосяжного:

О, кожний раз, як я збирала сльози
Твої, мій друже, на папір біленький,
Я бачила те *чудо Вероніки*...
Я мушу, любий, вірити в дива.

(Л е с я У к р а ї н к а)

ЮДІФ І ОЛОФЕРН

Розповідь про Юдіф не потрапила до Біблії; вона є в книзі, яка так і зветься — “Книга Юдіф”. Оскільки сюжет, взятий з цієї розповіді, багато разів зображувався художниками різних часів і народів, то слід, мабуть, познайомитися з цією легендою.

Полководець ассірійського царя Навуходоносора *Олоферн* оточив місто Ветилуй в Іудеї, в якому жила скромна, богобоязлива і дуже вродлива молода вдова *Юдіф*. У місті майже не залишалося води, це загрожувало жителям міста смертю.

Красуня Юдіф, бачачи це все, одягає найдорогоцінніші свої шати, бере кошик з їжею і разом зі служницею вирушає в табір Олоферна. Там вона з’являється перед

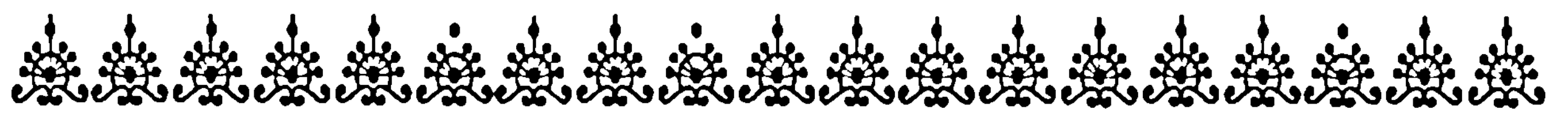

повертається у своє місто. Голову Олоферна виставляють на міській стіні. Вранці в таборі ассірійців починається паніка, панує розгубленість, і ополчення міста відганяє вороже військо аж до Дамаска.

Юдіф і Олоферн — це уособлення глибокої віри і сили, яку вона дає, (Юдіф) і грубої, жорстокої сили загарбника (Олоферн).

Якщо подивитися на картину Джорджоне “Юдіф”: яке незворушне і безтрепетно-прекрасне обличчя цієї жінки, як спокійно вона наступає босою ногою на мертву голову Олоферна. Суперечливі почуття викликає ця картина. Та, як відомо, “віра горами двигляє”, особливо та віра, яка “ без діла мертва”.

Короткий словник

Алілуя (давньоєврейське *галлелуйа*) — “Хваліть Господа!”. У переносному значенні — оспівування, возвеличування когось або чогось.

Аміль (від грецького і латинського *атеи* і давньоєврейського *хай буде істинно*) — “правда”, “напевно”, “погоджуємося”, “нехай так буде”. Іноді вживається в урочистих прозових та поетичних творах.

Ангел, янгол (грецьке) — “посланець”, “вісник”, “провісник”. Визначають дев’ять чинів ангельських — залежно від місця біля Божого престолу. У переносному значенні — чиста, невинна, безгрішна людина; щось довершено прекрасне.

Апокриф (грецьке) — “таємний”. Це не визнані церквою християнські твори, які не ввійшли до Біблії.

Апостол (грецьке) — “пошаний”; “учень”, “послідовник”, “учитель”; один з 12 учнів Христа, посланих ним проповідувати Євангеліє. У переносному значенні — носій і проповідник нового.

Арамеїська мова — це розмовна мова Палестини останніх століть до н. е. та часів створення перших християнських усних і писемних текстів. Нею написано кілька книг Старого Заповіту. Цією мовою проповідував Ісус Христос.

Архангел (грецьке) — “старший ангел”. Серед дев’яти чинів ангельських архангели займають восьме місце; вище, на дев’ятому місці, — так звані “власті”. За біблійними текстами архангелів сім, проте згадуються імена лише чотирьох з них.

Це *архангел Михаїл*, якого ще називають “небесний архистратиг” (це грецьке слово означає “верховний воєначальник”). Він полководець вірних Богові ангелів і людей у війні з ворогами Бога. Зображується архангел Михаїл у доспіхах воїна зі списом або мечем, на коні, під ногами коня — змії, якого архангел Михаїл убиває. *Архангел Гавриїл* найчастіше виступає

як учасник благовіщення; на полотнах західноєвропейських майстрів зображується з лілеєю в руці — символом непорочності діви Марії. *Архангел Рафаїл* — покровитель паломників і подорожніх; зображується, починаючи з епохи Відродження, разом з Товієм, супутником якого, за велінням Бога, він був. Ім'я четвертого архангела — *Ураїл* — на сторінках Біблії зустрічається зрідка.

Аскет (грецьке) — “добре навчений”. Це подвижник, пустельник; він добровільно відмовився від життєвих благ та задоволень, утримання від яких вважається за богоугодну справу. У переносному значенні людина, яка вкрай обмежує свої життєві потреби (часом так позначають зовнішність людини).

Біблія (грецьке) — “книги”. Слово прийшло до нас через латинську мову. Походить від назви сирійського міста Гевал (грецька його назва Біблос), де виробляли папірус. У переносному значенні — дуже важлива книга, ідея, вчення.

Блажен (церковнослов'янське) — “щасливий”.

Вельзельвул (давньоєврейське *баал-зебуб*) — “князь бісів”, “начальник демонів”, “диявол”.

Волхви (церковнослов'янське) — “чарівники”.

Великомученик — так церква називає осіб високого роду або сану, які зазнали мук або мученицької смерті за віру.

Динарій (латинське) — римська монета (за часів написання Євангелій динарій платили за день роботи).

Диякон (грецьке) — “служитель”, “прислужник”. Це помічник священика при відправі церковної служби. Історія появи диякона описана в Біблії так: «Грецькі вдови ображалися, що не мають на прожиття в Єрусалимі. Апостоли зібрали учнів і запропонували таке: “Ми не можемо клопотатися за розподіл їжі, тому що нам належить проводити весь час в молитвах та благовіщенні слова Божого. Виберіть собі із свого середовища сім чоловіків, наповнених Духом Святим і мудрістю, і призначте їх робити це”. Учні ухвалили таке рішення, вибрали сім чоловіків, глибоко віруючих і досвідчених. На чолі цієї групи стояв Степан. Це був муж, відомий святим життям і глибокою вірою. Всіх вибраних почали називати дияконами, тобто служителями (прислужниками), тому що вони повинні були допомагати апостолам» (Дії святих апостолів, 6: 1—7).

Діаспора (грецьке) — “розсіяння”. Так називалося вигнання у VI столітті до н. е. іудеїв з Палестини і розпорошення їх по всьому світові. Пізніше цей термін поширився й на інші

народи, які були вигнані завойовниками за межі своєї батьківщини. У сучасній мові так називається громада людей однієї національності, які проживають на землях інших народів.

Едем, Еден — див. *рай*.

Есхатологія (грецьке) — “вчення про кінець світу”.

Євангеліє (грецьке) — “благовістя”, “добра вістка”, “добра новина”. Це назва чотирьох книг, що увійшли до Нового Заповіту. В переносному значенні — книга, в якій викладаються основи якогось учення, а також дуже значний, важливий, цінний твір.

Єресь (від грецького — *особливе віровчення*) — релігійне вчення, що заперечує догмати та організаційні форми церкви. В часи середньовіччя — релігійні течії, опозиційні або ворожі християнській церкві (для боротьби з єрессю і була створена інквізиція). У переносному значенні — відступ від загальноприйнятих канонів і догм.

Єретик (грецьке) — людина, що відступила від догм панівної церкви; послідовник *єресі*. У переносному значенні — порушник загальноприйнятих поглядів, правил, норм.

Заповіт, завіт (церковнослов'янське) — “союз”, “угода”, “угода, укладена з Богом”.

Ікона (грецьке) — “зображення”, “образ”; слово з'явилося з прийняттям християнства і через церковнослов'янську мову прийшло до нас.

Ісус (давніоєврейське) — “спаситель” (серед сучасників Ісуса Христа це було досить поширене ім'я).

Книжники — вчителі закону Божого; вони належали до секти фарисеїв.

Левіти (давніоєврейське) — служителі храму в стародавніх іудеїв. За Біблією — сини Левія і все їхнє потомство, на яке було покладено службу в храмі.

Лепта (грецьке) — найдрібніша мідна монета в Палестині.

Мельхіседек (давніоєврейське) — “цар правди”, “цар світу”. Символ священика. Він не має ні початку днів, ні кінця життя, він священний назавжди.

Месія (від давніоєврейського) — “помазаник”, “спаситель”; в іудейській релігії — надісланий Богом визволитель іудеїв; посередник між Богом і людьми; носій найвищого авторитету на землі. У християнській релігії месія — Ісус Христос. У переносному значенні — неочікуваний рятівник.

Мироносиці (церковнослов'янське) — жінки, які йшли до гробу Ісуса, щоб намастити його тіло запашним миром (це були Марія Магдалина, Марія, мати Якова, і Саломія).

Молитва (від “молити” — просити, благати) — смиренне, покірне прохання-звернення до Бога: “Отче наш, сутній на небесах! Нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя і на землі, як на небі. Хліба нашого щоденного дай нам сьогодні. І прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь” (Євангеліє від Луки, 11: 1).

Мученик (від “мучити” — завдавати болю, знущатися) — людина, яка зазнала тортур за віру і своєю кров'ю засвідчила істинність християнської віри. У переносному значенні — людина, на долю якої випало багато страждань.

Неофіт (грецьке) — “новонавернений”; людина, яка щойно прийшла в християнську общину. У ширшому значенні — людина, яка вперше зустрічається з якимось новим для себе суспільним явищем.

Осанна (давньоєврейське) — “спасіння”. Це вигук радості в іудеїв при зустрічі царів або високих осіб. У переносному значенні — непомірне вихваляння.

Паломник (латинське) — від “палома”; це той, хто відвідує святі місця; мандрівний богомолець; богомолець (часто каліка), який був на поклонінні біля гробу Ісуса Христа (по-українськи — прочанин).

Паска (від давньоєврейського *песах*) — “перескакування”. Іудейське свято на честь визволення євреїв з єгипетського полону (див. Другу книгу Мойсееву — Вихід). У християнській релігії — день воскресіння Ісуса Христа.

Пекло (від латинського *пікула* — смола) — місце, де терплять муки грішники після смерті. У переносному значенні — місце страждань людини; глибокі душевні переживання; спека; нестерпний вогонь та ін.

Подвижник — людина, яка заради віри (ширше — заради певної цілі) бере на себе великі, понадсилу, зобов'язання, обмежуючи себе в усьому заради поставленої мети; *аскет*.

Покаяння — у Біблії це не просто жаль з приводу зробленого, а переоцінка і переосмислення найважливіших життєвих позицій, переоцінка, яка спонукає до дії. Покаянням зветься також визнання віруючим своїх гріхів перед священиком, сповідь.

Помазаник — монарх, над яким здійснено обряд помазання елеєм на царство.

Порфіра (грецьке) — довга мантия пурпурового кольору — символ влади монарха (рідше — воєначальника).

Предтеча (церковнослов'янське) — “попередник”; особа, яка своєю діяльністю підготувала шлях та умови для діяльності тих, хто прийде після неї.

Притча (церковнослов'янське) — оповідання, в якому обов'язково наявний повчальний зміст.

Пророк (церковнослов'янське) — проповідник волі Божої; провісник майбутнього. Біблія зберегла у своєму складі твори п'ятнадцяти пророків, які жили й проповідували протягом більше як 500 років. У стародавній Іудеї пророки відігравали важливу роль — насамперед як порадники можновладців. Постійна загроза війни, руйнування святинь, вигнання жителів у полон — усе це створювало атмосферу, в якій слова пророків набували надзвичайної сили.

Проща, прочанин (від “прощення”) — див. *паломник*.

Рай (давнє запозичення з іранських мов) — первісний сад, який Бог насадив для Адама і Єви (Едем, Еден — інші його назви). У переносному значенні — прекрасне місце, чудова природа, розкішне життя; душевний спокій.

Реквієм (латинське) — “спокій”; вид католицького богослужіння; багатоголосий вокальний чи вокально-інструментальний твір скорботно-патетичного характеру. У переносному значенні — складні душевні переживання; стан; настрій (“І реквієм душа співала хором”. П. Тичина).

Саваоф (від давньоєврейського *цебобот* — войовничий бог воїнства) — одне із старозаповітних найменувань Бога — “господь воїнства”. Воїнство — це сонце, місяць, зірки (Второзаконня, 4:19); це ще й воїнство, яке складається з вогненних ангелів (їх чотири сонми, над ними стоять чотири архангели: Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Ураїл). Ім'я Саваофа згадується, коли мовиться про херувимів, які стережуть ковчег заповіту. Отож Саваоф — верховне начало над усім небесним і земним воїнством.

Саддукеї (від Саддук — так звали засновника секти) — давньоіудейська каста жерців та їх прихильників-аристократів, які відкидали можливість воскресіння мертвих, загробне життя та інші, далекі від реальності, постулати віри.

Сакральний (латинське) — обрядовий, ритуальний, священний, заповітний, той, що його дуже цінують, оберігають.

Сатана (грецьке з давньоєврейської) у сучасному розумінні — біс, диявол, чорт, втілення всього злого (зображувався у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками). У віруваннях стародавніх іудеїв сатана — один із синів Божих, який підкорявся Богові і виконував особливу роль: він повинен був за дорученням Яхве випробовувати і звинувачувати людей. У переносному значенні — різко негативна характеристика людини.

Скінія (грецьке, з єврейського *шехіна*) — намет, похідне святилище давніх ізраїльтян. Означала у них місце перебування Бога, його “оселення” серед “обраного народу”.

Схизма (грецьке) — церковний розкол, відокремлення від єдиної церкви якоїсь частини її.

Твердь (церковнослов'янське) — небозвід, фірмамент; щось твердо визначене, установлене.

Тофет (Енном) — місце на південь від Єрусалима, де приносили Молоху людські жертви.

Трійця — триіпостатнє божество, єдиний Бог у трьох лицах — Отець, Син і Святий Дух (на знаменитій “Трійці” А. Рубльова зображено інший сюжет: Бог в образі трьох подорожніх, паломників, зійшов на землю, щоб востаннє випробувати гріховні міста — Содом і Гоморру).

Фарисеї (грецьке, від давньоєврейського *перушім* — ті, що відокремилися). Це послідовники релігійно-політичної течії, що існувала в Іудеї з середини II століття до н. е. і до сімдесятих років I століття н. е. серед торгівців та ремісників. Вони надто багато уваги приділяли зовнішнім проявам релігійності, хоч насправді були далеко не безгрішними. Звідси переносне значення слова — лицеміри, ханжі, дворушники.

Херувими (грецьке з давньоєврейської) — ангелоподібні істоти, стражі; після вигнання Адама і Єви з раю вони були поставлені охороняти шляхи до дерева життя (дерева пізнання добра і зла). У переносному значенні — уособлення чистоти, світла, привабливості.

Хрест (церковнослов'янське). У перші роки християнства прихильники Ісуса відчували глибоку відразу до хреста й необхідності хреститися, незважаючи на те, що вже апостол Павло у своїх писаннях зробив хрест символом спасіння людства через жертву Ісуса і тим самим — символом остаточної перемоги християнства. Хрест довго ще залишався у сприйманні людей символом страждань, страшного приниження і смерті. Раннім християнам важко було звикнути до хреста як до символу спасіння і нового життя, бо він постійно був у них

перед очима як страшне знаряддя смерті, а не торжества. Символами Ісуса були тоді “добрий пастир”, “агнець”, таємний знак риби. По-грецьки “риба” — *іхтіюс*; розшифровували це слово первісні християни так: “Ієсус Христос Юйос Сотер”, тобто “Ісус Христос син Божий, спаситель”. Хрест як символ Ісуса поширюється лише починаючи з V чи VI століття, тобто майже через сто років після відміни імператором Костянтином Великим смертної кари через розп’яття. Образ хреста як зброї катів до того часу вже зблід у пам’яті народній, перестав викликати жах і відразу. Сам цей символ дуже давній, зображення хреста є в багатьох народів — у Месопотамії, в Індії, Сирії, Персії, Єгипті — ми бачимо його в орнаментах на різних предметах.

Церковнослов’янська мова — це мова, якою користувалися як книжною, писемною слов’яни в IX—XI століттях. В основі її — давньоболгарська мова. У другій половині IX століття цією мовою були здійснені переклади з грецької мови таких книг, як Новий Заповіт, Псалтир, Повчання, Життя святих. У поширенні християнства серед слов’ян видатна роль належить братам Кирилу й Мефодію з Солуні (грецьке місто Фессалоніки), які були першими просвітителями: принесли слов’янам письмо (абетку уклад Кирило), навчали, перекладали з грецької мови релігійні книги.

Янгол — див. *ангел*.

Яхве — в іудаїзмі ім’я Бога, яке ніхто не мав права вимовляти: лише первосвященик у храмі раз на рік пошепки вимовляв це ім’я, а потім — в кінці життя — передавав його звучання старшому синові. У VII столітті н. е. почали вживати слова Адонай — “Господь мій”, які проголошувалися віруючими замість імені Яхве у чотирибуквенному написанні. Мойсею було відкрите ім’я Єг’є — “Суций”.

А

Авель 29
Агасфер 286
Агнець Божий 254
Адамове ребро. Адамове ребро 16
Адамові діти 15
Алчущі і жаждущі 184
Альфа і омега 276
Анафема 265
Андрій Первозванний 170
Антихрист 276
Антихристова печать 276
Апокаліпсис 276
Апостол 170
Аредів вік 31
Архангельські труби 276
Асмодей 287
Ave Maria 292

Б

Багато званих, та мало вибраних 200
Берегти, як зіницю ока 106
Безплідна смоковниця 204
Бичі і скорпіони 95
Бідний, як Лазар 243
Благословенна ти поміж жонами 160

Благую часть избрать 243

Блажен, іже і скоти милує 115

Блажен муж, що не йде на раду нечестивих 106

Блаженні вбогі духом 184

Блаженні миротворці 184

Блудний син 243

Богоматір. Богородиця 150

Богочоловік 234

Боже ягня 254

Брат піднявся на брата 26

Будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби 196

Бути записаним на скрижалі 66

В

Вавилон 37

Вавилонська вежа 37

Вавилонське стовпотворіння 37

Вавилонський полон 53

Валаамова ослиця 74

Валаамова ослиця заговорила 74

Валтасарів бенкет 135

Веніамін (Беніамінік) 46

Ветхий Адам 20

Взіскующіє града 266
 Вигнання з раю 21
 Випити гірку чашу 215
 Випити чашу до дна 215
 Віддати кесареве кесарю, а
 Боже Богові 206
 Відділяти кукіль від пшени-
 ці 196
 Відділяти овець від козлищ
 204
 Відділяти твердь од хлябі 12
 Від лукавого 184
 Віра без діл мертва 273
 Віра горами двигляє 200
 Вкушать от дерева познання 21
 Влада темряви 243
 Влити нове вино в старі міхи
 169
 Внести свою лепту 242
 Вовк в овечій шкурі 185
 Во главу угла 113
 Вогненний (вогняний) стовп
 58
 Вогненні слова 135
 Возстав од гробу 230
 Волхви 156
 Во многоглаголанії несть
 спасенія 184
 Во многой мудрості много
 печалі 118
 Воскресіння. Воскресіння з
 мертвих 230
 Воскресіння Лазаря 254
 Всевидящее око 288
 Всесвітній потоп 32
 Всякеє даяніє благо 273

Г

Геєна вогненна 126
 Гефсиманський сад 215

Гидота спустошення 135
 Глас вопіючого в пустелі 160
 Гнати крамарів із храму 238
 Гог і Магог 126
 Голгофа 224
 Голіаф 89
 Голодні і спрагли 184
 Голос волаючого в пустелі 160
 Голуб миру 35
 Горе тому, хто спокусить
 одного з малих цих 200
 Господь 234
 Гріхи молодості 106
 Гріхопадіння 21
 Гроби повапленії (побілені)
 204
 Грона гніву достигли 276

Д

Давид і Голіаф 89
 Дари волхвів 154
 Дванадцять апостолів 170
 Дерево життя 21
 Дерево пізнання добра і зла
 21
 Десять заповідей 66
 Діва Марія 150
 Дім будувати на піску 185
 Долина печалі 106
 Допотопний 33
 Друге пришествя Христа на
 землю 230
 Друг, що тричі відрікся 170
 Дух і буква 265

Е

Едем. Сади Едему 15

Є

Єва 20

Євангеліє 148

Єгипетська неволя 53

Єгипетська робота 53

Єже пісах, пісах 224

Єреміада 126

Єремія 126

Ж

Жена да убоїтсья мужа свого
265

Живий труп 265

Живому собаці краще, ніж
мертвому левові 118

Жити Валтасаром 137

Жне, де не сів 206

Жупел 41

З

За Адама. За часів Адама 15

Заблудла (заблукана) вівця
200

Заборонений плід 21

Замість хліба дати камінь 184

Заповіді 66

Зарити (закопати) талант
(скарб) у землю 206

Земля еси і одійдеш у землю
21

Зірка Полин 276

Зі страхом і трепетом при-
ступити 106

Злоба дня 184

Змій-спокусник 21

З Назарета що може бути
доброго? 171

Знамення часу 200

Золотий телець. Золоте теля
66

Зостав мертвим ховати мер-
ців своїх 169

І

Іван Хреститель. Іван Пред-
теча 160

Іди і дивись 160

Ієрихонські мури 82

Ієрихонські труби 82

Ізбієніє младенцев 154

Ізраїль 58

Ім'я їм легіон 238

Ірод 154

Іродіада 166

Ісус Христос 234

Іуда. Іуда Іскаріот 209

Іщіте і обрящете, толците і
отверзется вам 184

Й

Йов праведний. Йов много-
страждальний 100

Йосип. Йосип Обручник 150

Йосип Прекрасний 46

К

Каїн. Каїн і Авель 26

Каїнова печать 26

Камінь спотикання 265

Камо грядеши? 170

Кари єгипетські 53

Кедр ліванський 123

Кимвал брязкаючий 265

Кинути камінь 254

Кінь блідий 276

Книга Буття 12

Книга Життя 265

Книга за сімома печатями
276

Книга Призначення 265

Книжники та фарисеї 204

Кожень камінь кричить 243
 Козел відпущення. Козел
 офірний 71
 Колос на глиняних ногах 135
 Кому багато дано, з того
 багато спитають 243
 Коні Апокаліпсису 276
 Корінь зла 100
 Кость від кості, плоть від
 плоті 15
 Краєугольний камінь 113
 Краще живий собака, ніж
 мертвий лев 121
 Куди йдеш? 170

Л

Лазар 243
 Левіафан 100
 Легше варблюдові пройти
 крізь голчане вушко, ніж
 багатому ввійти в Цар-
 ство Небесне 200
 Лепта вдовиці 238
 Лікарю, зцілися сам! (Ліка-
 рю, вилікуй себе самого!)
 243
 Ловці душ. Ловці людей 169
 Лоно Авраамове 243
 Лотова дружина 41

М

Мадонна 150
 Мамон (Мамона) 184
 Мандрівка по пустелі 58
 Манна небесна 58
 Марія. Діва Марія 150
 Марія Магдалина 243
 Марта (Марфа) і Марія 243
 Мартиролог 289

Маслинова гілка 32
 Матір Божа 150
 Мафусаїл. Мафусаїлів вік 31
 Медом і акридами харчува-
 тися 160
 Мене, мене, текел, упарсіні
 135
 Мені належить помста 265
 Менший брат 206
 Мертва буква 265
 Мерзость запустенія 135
 Метать жребій об одяждах 224
 Мир вам! 171
 Мир дому цьому! 196
 Мироносиці 230
 Мойсей 58,78
 Молох 71

Н

На землі мір і во чоловіцех
 благоволеніє 154
 На лоні Авраама 243
 На отмщеніє язикам 106
 Наріжний камінь 106
 На розпуттях велелюдних 126
 На свій образ і подобу 12
 Начертання звіра 276
 Не добро чоловіку бити
 єдину 15
 Не залишити каменя на
 камені 243
 Не знає ліва рука, що робить
 правиця (права) 184
 Незнаному Богові 263
 Не кидайте бісеру (перлів)
 перед свиньми 184
 Немає нічого нового під
 сонцем 118
 Немає пророка у вітчизні
 своїй 243

Не од світу цього (Не от
міра сего) 219

Неопалима купина 58

Не протився злому 184

Не сотвори собі кумира 66

Нести свій хрест 224

Не суди — і тебе не осудять
184

Нехай обмине ця чаша мене
215

Не хлібом єдиним жити буде
людина 167

Не ведають, що творят (Не
знають, що чинять) 224

Не віраю на ліца 205

Нєсть ні печалі, ні возди-
ханія 290

Нині отпускаєші 155

Ні елліна, ні іудея 265

Німрод 36

Ні на йоту 184

Нічтоже сумняся (сумня-
шеся) 273

Ноїв ковчег 32

О

Обітована (обіцяна) земля 58

Око за око, зуб за зуб 71

Отрясті прах од ног своїх 196

П

Пастир добрий 234

Пастир духовний 254

Пастир і стадо 254

Пентефрієва (Потіфарова)
жінка 46

Первородний гріх 21

Перекувати мечі на рала 126

Перетворити Савла в Павла
171

Петрова скеля 170

Писати вогненні слова 135

Піддати анафемі 265

Пісня Пісень 123

Плач і скрегіт зубів 200

Плач на ріках вавилонських
53

Плач (скорбота) Єремії 126

Плодіться і розмножайтеся!
12

Плоть і кров 15

Побити камінням 126

Повертатися на круги своя
118

Поклонятися чужим богам
106

Полова, що її розвіює вітер
106

Понтій Пілат 219

По образу і подобию своєму
12

Порох, що його несе вітер у
пустиню 109

Посилати від Понтія до Пі-
лата 219

Посипати голову попелом 100

Поцілунок Іуди 215

Правду говори вчасно і не-
вчасно 265

Праматір Єва 15

Предтеча 160

Предел, єго же не преїдеші
135

Приносити жертву богам 66

Притча во язицех 78

Продати за миску сочевиці
(за сочевичну юшку) 44

Продати первородство 44

Проти рожна перти 263

Пуп землі 290

Р

Радуйся, Маріє 291
 Радуйся, ниво неполитая 126
 Рани і скорпіони 95
 Розіпни його! 219
 Розп'яття 224
 Розсудити, як цар Соломон 95

С

Самсон 85
 Самсон і Даліла 84
 Світоч. Світило 135
 Своя своїх не познаша 254
 Святая святих 66
 Святе сімейство 155
 Сельний крин 123
 Сильна, як смерть 123
 Сильні світу цього 106
 Син Божий. Син людський 234
 Сини Ізраїлеві 59
 Син марнотратний 243
 Сіль землі 184
 Сім архангельських труб 276
 Сім корів худих з'їли сім корів товстих 46
 Сім, Хам і Яфет 36
 Сіячі 196
 Скинути з себе ветхого Адама 15
 Скрижалі 66
 Служити Мамоні 184
 Смертний гріх 275
 Смертію смерть поправ (Смертю смерть здолавши) 291
 Содом і Гоморра 41
 Соломон мудрий 95

Соломонове рішення 95
 Соляний стовп 41
 Спаситель 234
 Спати сном праведника 115
 Співати Лазаря 243
 Спочатку (найперше) було Слово 254
 Спочити від трудів 12
 Страха ради іудейська 254
 Страх Божий 106
 Страшний суд 276
 Суєта суєт 118
 Суламіф (Суламита) 123

Т

Таємна вечеря 209
 Таємне стане явним 238
 Тайна сія велика єсть 265
 Текти молоком і медом 58
 Терновий вінок 224
 Темна вода во облацех 106
 Тридцять срібняків 209
 Труба архангела 276
 Тьма єгипетська 53
 Тьма кромішня 200

У

У костюмі Єви 15
 Умивати руки 219
 Упасти на добрий ґрунт 196
 У поті чола 21
 Усьому свій час, і кожна річ має свою пору 118
 У чужому оці заскалку бачити, а в своєму колоди не помічати 184

Ф

Фараонові худі корови 46

Фіговий листок 21

Fiat lux! 12

Х

Хай буде світло! 12

Хам 32

Хіба ревуть воли, як ясла
повні? 100

Хліб насущний 184

Хлябі небесні 32

Ходіння по муках 292

Хома Невірний (Невірую-
чий) 171

Хто взяв меч, від меча й
загине 215

Хто дасть моїм очам потоки
сліз? 126

Хто з вас без гріха, нехай
перший на неї той каме-
нем кине! 254

Хто копає яму, сам у неї
упаде 118

Хто має вуха, нехай слухає
196

Хто не працює, той не їсть
265

Хто сіє вітер, пожне бурю
142

Ц

Цариця Савська 95

Царство Боже 276

Царство Небесне 276

Ч

Час розкидати каміння і час
складати каміння 118

Чисті й нечисті 32

Чи я сторож братові своєму?
26

Чудо святої Вероніки 293

Щ

Що є істина? 219

Що написав — написав 224

Ю

Юдіф і Олоферн 293

Юдоль плачу 106

Я

Яблуко гріховне 21

Явлення Христа народові 230

Яко тать внощі 265

Я недостойн розв'язати реме-
ні взуття його! 160

<i>Передмова</i>	6
Крилаті вислови із Старого Заповіту	11
<i>Перша книга Мойсеєва: Буття</i>	12
<i>Друга книга Мойсеєва: Вихід</i>	53
<i>Третя книга Мойсеєва: Левіт</i>	71
<i>Четверта книга Мойсеєва: Числа</i>	74
<i>П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону</i>	78
<i>Книга Ісуса Навина</i>	82
<i>Книга Суддів</i>	84
<i>Перша книга Самуїлова (Перша книга Царств)</i>	89
<i>Перша книга Царів (Третя книга Царств)</i>	95
<i>Книга Йова</i>	100
<i>Книга Псалмів (Псалтир)</i>	106
<i>Книга приповістей (притч) Соломонових</i>	115
<i>Книга Екклезіаста, або Проповідника</i>	118
<i>Пісня над Піснями (Пісня Пісень)</i>	123
<i>Книги великих пророків</i>	126
<i>Книга пророка Ісайї</i>	127
<i>Книга пророка Єремії</i>	129
<i>Плач Єремії</i>	131
<i>Книга пророка Єзекіїля</i>	133
<i>Книги малих пророків</i>	135
<i>Книга пророка Даниїла</i>	135
<i>Книга пророка Осії</i>	142

Крилаті вислови із Нового Заповіту	143
<i>Євангеліє від Матвія</i>	<i>149</i>
<i>Ісус у пустелі</i>	<i>167</i>
<i>Ісус збирає учнів</i>	<i>169</i>
<i>Учні</i>	<i>170</i>
<i>Нагірна проповідь (Проповідь на горі)</i>	<i>184</i>
<i>Ісус проповідує і навчає</i>	<i>196</i>
<i>Євангеліє від Марка</i>	<i>238</i>
<i>Євангеліє від Луки</i>	<i>243</i>
<i>Євангеліє від Івана</i>	<i>254</i>
<i>Дії святих апостолів</i>	<i>263</i>
<i>Послання апостола Павла</i>	<i>265</i>
<i>Соборні послання</i>	<i>273</i>
<i>Соборне послання апостола Якова</i>	<i>273</i>
<i>Перше соборне послання апостола Івана</i>	<i>275</i>
<i>Об'явлення Івана Богослова (Апокаліпсис)</i>	<i>276</i>
Крилаті вислови з позабіблійних усних і писемних творів	286
Короткий словник	296
Алфавітний покажчик	303

Науково-популярне видання

Коваль Алла Петрівна

Спочатку було Слово

*Крилаті вислови біблійного походження
в українській мові*

Художнє оформлення та редагування

О. Г. Григора

Технічний редактор

Л. І. Швець

Коректори

А. І. Бараз, А. В. Бородавко, Л. Ф. Іванова

Комп'ютерний набір

А. М. Буцька, М. М. Трибушної

Комп'ютерна верстка

Н. В. Громової

Підп. до друку 26.02. 01. Формат 84х108 1/32. Папір офсет. № 1.

Гарн. Тип Таймс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 16,38. Ум. фарбовідб. 16,8. Обл.-вид. арк. 17,89.

Вид. № 4010. Зам. № 1-1187.

Видавництво "Либідь" при Київському університеті.

01001 Київ, Хрещатик, 10

Свідоцтво про державну реєстрацію № 05591690 від 23.04.94

ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15

03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

Завжди терновий вінець
буде кращим, ніж царська корона,
завжди величніша путь
на Голгофу, ніж хід тріумфальний;
так з передвіку було
і так воно буде довіку,
поки житимуть люди
і поки ростимуть терни.

Леся Українка

